

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKÇEDE 'ÜST' VE 'ÖN' SÖZCÜKLERİYLE
KULLANILAN DEYİMLERİN YABANCILARA
ÖĞRETİMİ

Kristine TSINTSABADZE

İzmir

2016

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE ÖĞRETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKÇEDE ‘ÜST’ VE ‘ÖN’ SÖZCÜKLERİYLE
KULLANILAN DEYİMLERİN YABANCILARA
ÖĞRETİMİ**

Kristine TSINTSABADZE

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Funda UZDU YILDIZ

İzmir

2016

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Türkçede ‘üst’ ve ‘ön’ Sözcükleriyle Kullanılan Deyimlerin Yabancılara Öğretimi” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

02.06.2016

Kristine TSINTSABADZE

K. Tsintsabadze.

Eğitim Bilimleri Enstitüsü M¼d¼rl¼đ¼ne

İşbu alışma, j¼rimiz tarafından Yabancı Dil Olarak T¼rke Öğretimi Anabilim Dalı Yabancı Dil Olarak T¼rke Öğretimi Programında Y¼KSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Doç.Dr.Kamil İŞERİ

¼ye :Yrd.Doç.Dr.Funda UZDU YILDIZ

¼ye :Yrd.Doç.Dr.Soner AKŐEHİRLİ

Onay

Yukarıda imzaların, adı geçen öğretim ¼yelerine ait olduğunu onaylarım.

28./06/2016

Prof. Dr. Ali Günay BALIM
Enstit¼ M¼d¼r¼

06.2016

Ulusal Tez Merkezi | Tez Form Yazdır

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	10115579
Yazar Adı / Soyadı	KRISTINE TSINTSABADZE
Uyruğu / T.C.Kimlik No	TÜRKİYE / 99073527934
Telefon	5535880746
E-Posta	qristo-55@mail.ru
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Türkçede "üst" ve "ön" Sözcükleriyle Kullanılan Deyimlerin Yabancılara Öğretimi
Tezin Tercümesi	Teaching Foreigners idioms Which are used with words "üst" and "ön" In Turkish
Konu	Eğitim ve Öğretim = Education and Training
Üniversite	Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Anabilim Dalı	Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2016
Sayfa	85
Tez Danışmanları	YRD. DOÇ. DR. FUNDA UZDU YILDIZ 40795075074
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	
Kısıtlama	Yok

Şu şekilde bilgileri kayıtlı olan tezimin, bilimsel araştırma hizmetine sunulması amacı ile Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine ve internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin veriyorum.

28.06.2016

İmza: *K. Tsintsabadze*

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans boyunca desteğini benden hiç bir zaman esirgemeyen, insani ve ahlaki değerleri ile de örnek edindiğim, birlikte çalışmaktan onur duyduğum ve ayrıca tecrübelerinden yararlanırken göstermiş olduğu hoşgörü ve sabırdan dolayı, her türlü sorumu anlayış ve sevgiyle karşılayan, güler yüzlü değerli hocam ve danışmanım **Yrd. Doç. Dr. Funda UZDU YILDIZ'a** çok teşekkür ederim.

Lisans boyunca destek olan, aynı zamanda her konuda arkadaş olarak yanımda olan güzel hocam **Yrd. Doç. Dr. Lia CHKONIA'ya** saygılarla teşekkür ediyorum.

Hayatımın bu yoğun ve stresli sürecinde uzaktan da olsa sevgi ve desteğini bana her zaman hissettiren, destekleyen ve hasretle bekleyen canım annem **Maya TSİNTSABADZE'ye** ve canım babam **Suleiman TSİNTSABADZE'ye** sonsuza kadar teşekkür ediyorum.

Bütün eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen, çalışmamda her zaman destek olan sevgili arkadaşlarıma, **Sofia TODOROVA, Günsu TAŞKÖPRÜ** ve **Dilek NARİN'e** sonsuz teşekkürler.

Türkiye'de eğitim alma hayallerimi gerçekleştiren “**Türkiye bursları**” programına da teşekkürü bir borç bilirim.

Kristine TSİNTSABADZE

2016

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	i
DEĞERLENDİRME KURULU TUTANAĞI	ii
Y.Ö.K. DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	iii
TEŞEKKÜR	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLO LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
ÖZET	ix
ABSTRACT	x
BÖLÜM I	1
GİRİŞ	
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Amaç ve Önem	2
1.3. Problem Cümlesi	2
1.4. Alt Problemler	2
1.5. Sayıtlar	2
1.6. Sınırlılıklar	3
1.7. Tanımlar	3
BÖLÜM II	4
İLGİLİ YAYIN VE ARAŞTIRMALAR	4

BÖLÜM III

KURAMSAL ÇERÇEVE 6

-	3.1. Deyimler ve Özellikleri	6
-	3.1.1. Deyimlerin Anlamsal Özellikleri	7
-	3.1.2. Deyimlerin Biçimsel Özellikleri	13
-	3.1.3. Deyimlerin Kullanımsal Özellikleri	15
-	3.2. Yabancı Dil Öğretiminde Deyimler	18
-	3.2.1. Bağlam ve Dil Öğretimi	22
-	3.2.2. Avrupa Ortak Dil çerçevesi ve Deyimler	26
	3.3. Yabancı Dil olarak Türkçe Öğretiminde Deyim	32

BÖLÜM IV 52

BULGULAR VE YORUMLAR 52

4.1. “Üstüne” ile Kurulan Deyimlerin Biçim, Anlam, Kullanım Özellikler	61
4.2. “Önüne” ile Kurulan Deyimlerin Biçim, Anlam, Kullanım Özellikleri	71

BÖLÜM V 78

SONUÇ VE ÖNERİLER 78

KAYNAKÇA 80

TABLO LİSTESİ

- 1. Tablo:** Anlambilimsel Özelliklerine Göre Deyimler s.11.
- 2. Tablo:** Bağlam Türleri. (Beck, McKeowan ve McCaslin'in sınıflandırması)
. (Aktaran, Yaman, Akkaya, 2012:2605-2606) s.24.
- 3. Tablo:** Küresel Ölçek-Avrupa Ortak Dil Çerçevesine Göre Genel Dil Düzeyleri
s.28.
- 4. Tablo:** Avrupa Ortak Çerçeve Programında Belirtilen Sözvarlığının Öğeleri s.29.
- 5. Tablo:** Sözcük Bilgisi ve Bu Bilgiyi Kontrol Etme Yeteneğinin Boyutunu Gösterir
Ölçek s.30.
- 6. Tablo:** Sözcük Kontrol Tablosu s.31.

ŞEKİL LİSTESİ

- 1. Şekil:** Anlambilimsel ve Bilişsel Özelliklerine Göre Deyimsel Yapılanma s.9.
- 2. Şekil:** Biçim Anlam Kullanım Şeması s.59.

ÖZET

Bir yabancı dil öğrenirken, o dilin yalnızca sözcüklerini bilmek yeterli görülmemektedir. Toplumsal içinde daha kolay iletişim kurmak için, öğrenilen dile ait kültürü bilmek de gerekmektedir. Dili öğrenirken anlamsal ve kullanımsal açıdan en zor öğrenilenleri ve en çok karıştırılan deyimlerdir. Çünkü anlam açılımı çoğu kez içerdiği sözcüklerden bağımsızdır.

Bu çalışmada, “üst” ve “ön” sözcüklerinin deyimlerde kullanımı incelenerek özellikle birbirine çok yakın görünümlü deyimler arasındaki farkların betimlenip bu deyimlerin Yabancı Dil Olarak Türkçede öğretimiyle ilgili öneriler geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Verilen sözcüklerle oluşturan deyimler deyimler sözlüğünde oldukça fazladır. Bazılarının anlamları birbirine çok yakın olduğu için çoğu zaman karıştırılmaktadır. Çalışma bu problemin çözümüne bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Öncelikli olarak deyimlerin tanımı, özellikleri, biçimsel, anlamsal, kullanımsal açıklaması ve yabancı dil olarak Türkçe öğretimindeki yeri betimlenmiştir. Ardından çalışma için seçilen “üst” ve “ön” sözcüklerinin deyim içindeki kullanımları açıklanmıştır.

Son olarak “üst” ve “ön” sözcükleriyle kurulan deyimlerin listesinden seçilen on bir deyim, biçim, anlam, kullanım özellikleri betimlenerek bu özelliklerin deyimlerin öğretimi sırasında nasıl kullanılabilecekleri açıklanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Deyim, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, Sözvarlığı.

ABSTRACT

While learning a foreign language, it is not enough to know just the words of this language. To communicate more easily in a society, it is necessary to know the culture belonging to language which is learnt. While learning a language, idioms are the most difficult and complicated words in terms of meaning and usage. Because meaning expansion is frequently independent from the words it contains.

In this study, it is aimed to identify the difference between idioms that resemble each other and develop suggestions related to Teaching Turkish as a Foreign Language by investigating the usage of the words “üst” and “ön” in idioms. We can see idioms generated with words “üst” and “ön” many times in idioms dictionary. Since some of them have similar meaning, they are mostly confused. This study aims to contribute to the solution of this problem.

Firstly; definitions, features, morphologic, semantic and operational explanation and its place in Teaching Turkish as a Foreign Language are described. Later, usage of words “üst” and “ön” in idioms is explained.

Finally, morphologic, semantic and operational features of eleven idioms chosen from the list of idioms generated with the words “üst” and “ön” are described and it is explained how they can be used during teaching of these idioms.

Keywords: Idiom, Teaching Turkish as a Foreign Language, Vocabulary.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans boyunca desteğini benden hiç bir zaman esirgemeyen, insani ve ahlaki değerleri ile de örnek edindiğim, birlikte çalışmaktan onur duyduğum ve ayrıca tecrübelerinden yararlanırken göstermiş olduğu hořęörü ve sabırdan dolayı, her türlü sorumu anlayış ve sevgiyle karşılayan, güler yüzlü değerli hocam ve danışmanım **Yrd. Doç. Dr. Funda UZDU YILDIZ**'a çok teşekkür ederim.

Lisans boyunca destek olan, aynı zamanda her konuda arkadaş olarak yanımda olan güzel hocam **Yrd. Doç. Dr. Lia CHKONIA**'ya saygılarla teşekkür ediyorum.

Hayatımın bu yoğun ve stresli sürecinde uzaktan da olsa sevgi ve desteğini bana her zaman hissettiren, destekleyen ve hasretle bekleyen canım annem **Maya TSİNTSABADZE**'ye ve canım babam **Suleiman TSİNTSABADZE**'ye sonsuza kadar teşekkür ediyorum.

Bütün eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen, çalışmamda her zaman destek olan sevgili arkadaşlarıma, **Sofia TODOROVA**, **Günsu TAŞKÖPRÜ** ve **Dilek NARİN**'e sonsuz teşekkürler.

Türkiye'de eğitim alma hayallerimi gerçekteştiren "**Türkiye bursları**" programına da teşekkürü bir borç bilirim.

Kristine TSINTSABADZE

2016

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	i
DEĞERLENDİRME KURULU TUTANAĞI	ii
Y.Ö.K. DÖKÜMANTASYON MERKEZİ TEZ VERİ FORMU	iii
TEŞEKKÜR	iv
İÇİNDEKİLER	v
TABLO LİSTESİ	vii
ŞEKİL LİSTESİ	viii
ÖZET	ix
ABSTRACT	x
BÖLÜM I	1
GİRİŞ	
1.8. Problem Durumu	1
1.9. Amaç ve Önem	2
1.10. Problem Cümlesi	2
1.11. Alt Problemler	2
1.12. Sayıtlar	2
1.13. Sınırlılıklar	3
1.14. Tanımlar	3
BÖLÜM II	4
İLGİLİ YAYIN VE ARAŞTIRMALAR	4

BÖLÜM III

KURAMSAL ÇERÇEVE 6

- 3.1. Deyimler ve Özellikleri 6
 - 3.1.1. Deyimlerin Anlamsal Özellikleri 7
 - 3.1.2. Deyimlerin Biçimsel Özellikleri 13
 - 3.1.3. Deyimlerin Kullanımsal Özellikleri 15
- 3.2. Yabancı Dil Öğretiminde Deyimler 18
 - 3.2.1. Bağlam ve Dil Öğretimi 22
 - 3.2.2. Avrupa Ortak Dil çerçevesi ve Deyimler 26
- 3.3. Yabancı Dil olarak Türkçe Öğretiminde Deyim 32

BÖLÜM IV 52

BULGULAR VE YORUMLAR 52

- 4.1. “Üstüne” ile Kurulan Deyimlerin Biçim, Anlam, Kullanım Özellikleri 61
- 4.2. “Önüne” ile Kurulan Deyimlerin Biçim, Anlam, Kullanım Özellikleri 71

BÖLÜM V 78

SONUÇ VE ÖNERİLER 78

KAYNAKÇA 80

TABLO LİSTESİ

1. Tablo: Anlambilimsel Özelliklerine Göre Deyimler s.11.

2. Tablo: Bağlam Türleri. (Beck, McKeowan ve McCaslin'in sınıflandırması)
(Aktaran, Yaman, Akkaya, 2012:2605-2606) s.24.

3. Tablo: Küresel Ölçek-Avrupa Ortak Dil Çerçevesine Göre Genel Dil Düzeyleri
s.28.

4. Tablo: Avrupa Ortak Çerçeve Programında Belirtilen Sözvarlığının Öğeleri s.29.

5. Tablo: Sözcük Bilgisi ve Bu Bilgiyi Kontrol Etme Yeteneğinin Boyutunu Gösterir
Ölçek s.30.

6. Tablo: Sözcük Kontrol Tablosu s.31.

ŒEKİL LİSTESİ

- 1. Œekil:** Anlambilimsel ve BiliŒsel Özelliklerine Göre Deyimsel Yapılanma s.9.
- 2. Œekil:** Biçim Anlam Kullanım Œeması s.59.

ÖZET

Bir yabancı dil öğrenirken, o dilin yalnızca sözcüklerini bilmek yeterli görülmemektedir. Toplumsal içinde daha kolay iletişim kurmak için, öğrenilen dile ait kültürü bilmek de gerekmektedir. Dili öğrenirken anlamsal ve kullanımsal açıdan en zor öğrenilenleri ve en çok karıştırılan deyimlerdir. Çünkü anlam açılımı çoğu kez içerdiği sözcüklerden bağımsızdır.

Bu çalışmada, “üst” ve “ön” sözcüklerinin deyimlerde kullanımı incelenerek özellikle birbirine çok yakın görünümlü deyimler arasındaki farkların betimlenip bu deyimlerin Yabancı Dil Olarak Türkçede öğretimiyle ilgili öneriler geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Verilen sözcüklerle oluşturan deyimler deyimler sözlüğünde oldukça fazladır. Bazılarının anlamları birbirine çok yakın olduğu için çoğu zaman karıştırılmaktadır. Çalışma bu problemin çözümüne bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Öncelikli olarak deyimlerin tanımı, özellikleri, biçimsel, anlamsal, kullanımsal açıklaması ve yabancı dil olarak Türkçe öğretimindeki yeri betimlenmiştir. Ardından çalışma için seçilen “üst” ve “ön” sözcüklerinin deyim içindeki kullanımları açıklanmıştır.

Son olarak “üst” ve “ön” sözcükleriyle kurulan deyimlerin listesinden seçilen on bir deyim, biçim, anlam, kullanım özellikleri betimlenerek bu özelliklerin deyimlerin öğretimi sırasında nasıl kullanılabilirleri açıklanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Deyim, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, Sözcük Varlığı.

ABSTRACT

While learning a foreign language, it is not enough to know just the words of this language. To communicate more easily in a society, it is necessary to know the culture belonging to language which is learnt. While learning a language, idioms are the most difficult and complicated words in terms of meaning and usage. Because meaning expansion is frequently independent from the words it contains.

In this study, it is aimed to identify the difference between idioms that resemble each other and develop suggestions related to Teaching Turkish as a Foreign Language by investigating the usage of the words “üst” and “ön” in idioms. We can see idioms generated with words “üst” and “ön” many times in idioms dictionary. Since some of them have similar meaning, they are mostly confused. This study aims to contribute to the solution of this problem.

Firstly; definitions, features, morphologic, semantic and operational explanation and its place in Teaching Turkish as a Foreign Language are described. Later, usage of words “üst” and “ön” in idioms is explained.

Finally, morphologic, semantic and operational features of eleven idioms chosen from the list of idioms generated with the words “üst” and “ön” are described and it is explained how they can be used during teaching of these idioms.

Keywords: Idiom, Teaching Turkish as a Foreign Language, Vocabulary.

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Problem durumu

Dil öğretiminin etkili ve iletişimsel açıdan gereksinimleri karşılayabilen bir yeterlilikte olması önemlidir. Bu nedenle öğrenilen dilin yalnızca yapısal özelliklerini, sözcüklerini bilmek yeterli görülmemektedir. Her dilde yer alan sözcük ötesi yapıda çeşitli kalıplaşmış ifadelerin kullanım değerlerinin de bilinmesi gerekir. Bu kalıplaşmış ifadelerden anlamsal ve kullanımsal açıdan en zor öğrenilenleri ve en çok karıştırılanı deyimlerdir. Zor öğrenilir çünkü anlam açılımı çoğu kez içerdiği sözcüklerden bağımsızdır; çok karıştırılır. Çünkü sözcük düzeyinde aynı sözcüğü içeren çok sayıda farklı deyim vardır. Sözü edilen durumlar pek çok dil için geçerli olmakla birlikte Türkçe açısından deyimler değerlendirildiğinde benzer şeyler söylenebilir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğrenenlerin deyimleri kullanım boyutunda iyi öğrenebilmeleri öncelikle sık karşılaşmalarıyla sağlanabilir. Bu karşılaşma ders materyallerinde ve sınıf içi ortamlarda kullanılarak sağlanabilir. Bu alanda, Türkçenin yabancılara öğretimi konusunda, deyimleri inceleyen ve öğretim teknikleri sunan pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların çoğunlukla bağlam temelli olduğu görülür. Bu çalışmaların yanında deyimlerin farklı açılardan (biçimsel, sözcüksel, dizimsel) de incelenmesi, öğretim ve öğrenim aşamasında kolaylıklar sağlayabilir. Bu bağlamda “üst” ve “ön” sözcükleriyle kurulmuş deyimlerin incelendiği bir çalışma bulunmamaktadır. Türkçede deyimlere bakıldığında bu sözcüklerin sıklıkla kullanıldığı görülebilir. Dolayısıyla bu konuda yapılacak bir çalışmanın Yabancı dil olarak Türkçe öğretimine bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden Döküman İnceleme yöntemiyle yapılmıştır.

Döküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Geleneksel olarak döküman incelemesi, tarihçilerin antropologların ve dilbilimcilerin kullandığı bir yöntem olarak bilinir (Yıldırım ve Şimşek, 2013 : 217).

Kuramsal bilgilerin toplanmasında ve bulguların oluşturulmasında ilgili kaynaklar temel alınarak çalışma oluşturulmuştur.

1.2. Amaç ve Önem

Türkçede sözcük öğretiminde önemli bir yer tutan deyimler olarak diğer söz gruplarından farklılıklar içermektedir. Sözcükler kendi anlamlarını bazen koruyarak bazen de gerçek anlamından uzaklaşarak bir durumu karşılık gelmekte olup genellikle belirli bağlamlar içinde anlamsal olarak kullanılan hale gelmektedir. Bu anlamda deyimlerin belirli gruplar oluşturularak öğretilmesi öğrenme açısından daha etkili olabilir. Bu çalışmada “üst” ve “ön” sözcüklerinin deyimlerde kullanımı incelenerek, özellikle birbirine çok yakın görünümlü deyimler arasındaki farklar betimlenerek bu deyimlerin yabancı dil olarak Türkçede öğretimiyle ilgili öneriler geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

1.3. Problem tümcesi

Türkçede “üst” ve “ön” sözcükleriyle kullanılan deyimler nelerdir ve bu deyimlerin yabancılara öğretimi için ne tür belirlemeler ve etkinlikler düzlenebilir?

1.4. Alt Problemler

Problem tümcesindeki sorunun yanıtlanabilmesi için aşağıdaki alt problemlere de yanıt aramalıdır:

Deyim kavramı nedir?

Deyimler yabancı dilde nasıl öğretilir?

“Üst” ve “ön” sözcükleriyle kullanılan deyimler nelerdir, biçimsel olarak benzerlikleri.

Yabancı dil olarak Türkçede “üst” ve “ön” sözcükleriyle kullanılan deyimlerin öğretiminde dikkat edilmesi gereken durumlar nelerdir?

1.5. Sayılılar

Bu çalışmadaki sayılılar şöyle sıralanabilir: Yabancı dil öğretiminde en çok zorlanılan konulardan biri deyimlerin öğretimidir. Öğrencilerin deyimleri öğretim boyutunda kullanılmaları zaman almakta olup benzer sözcükler içeren deyimleri karıştırma eğilimindedirler. Özellikle yer-yön gösteren sözcükleri içeren deyimler biçimsel olarak birbirlerini yakın olduğundan daha sıklıkla karıştırılmaktadır. (*üstüne gitmek, Üstesinden gelmek gibi*).

1.6. Sınırlıklar

Bu çalışmada Türkçede yer-yön sözcükleriyle kullanılan deyimlerin yabancılarla öğretimi konusunda bir inceleme yapılmaktadır. Ancak bu incelemenin daha net ve detaylı yapılabilmesi için bazı sınırlılıklar belirlenerek çalışma şekillendirilmiştir. Bu sınırlıklar şöyledir: Yer-yön sözcükleriyle kullanılan deyimlerden özellikle sıklığı göz önünde bulundurularak “*üst, ön*” sözcüklerini içeren deyimler çalışmaya konu olarak seçilmişlerdir. Bu sözcükleri içeren deyimlerden de özellikle anlamsal ve biçimsel açıdan yakınlık gösterenler ele alınmıştır.

1.7. Tanımlar

Deyim: “Kendisini oluşturan sözcüklerin anlamından ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz kümesi. Yapısal olarak deyimdeki sözcük sıralaması çokça değiştirilemez; bu nedenle deyimler çoğu kez kalıplaşmış, hazır sözce olarak da adlandırılır” (İmer, Kocaman, Özsoy,2011:85).

BÖLÜM II

İLGİLİ YAYIN VE ARAŞTIRMALAR

Çalışmamızın bu bölümünde, deyimlerin yabancılar a  ğretimi üzerine yapılan yayın ve araştırmalardan kısaca söz edilecektir. Yabancılara Türkçe  ğretimi hakkında yapılan çalışmalar sayısı oldukça fazladır. Deyimler de bu araştırmalarda en çok kullanılan konulardan biri olarak karşımıza çıkar.

 zdemir (2014) **Deyimlerin Yabancılara  ğretiminde Mnemonik Teknikler ile  ğretim Etkinliği  nerisi** adlı yayımlanmamış Türkçe Eğitiminde Kuramsal ve Uygulamalı çalışmada, görsel mnemonik teknik kullanılarak yapılan deyim  ğretiminin Türkçenin yabancı dil olarak  ğretimi izlencelerinde yararlanılması gereken bir teknik olduğunu belirtmişti.

Akkök-Arıca (2008a) **Yabancı Dilde İmgesel Anlamlı Dil öğelerinin  ğretimi** adlı yayımlanmamış doktora tezinde yabancı dilde imgesel anlamlı dil öğelerinin öğretimine yönelik dilbilimsel bir bakış açısı sunmuştur. Tez  alışması altı bölümden oluşmaktadır.

Yavuz (2010) **Yabancı Dilde Deyimlerin  ğretimi için Bir Araç Geliştirme Denemesi**, dil dergisinde (sayı: 147, Ocak- Şubat- Mart) Yabancı Dilde deyimlerin öğretiminin sözcük öğretiminden farklı vurgulanarak, deyimlerin  ğretimi için araç geliştirmiştir. Geliştirilen araçla öğrenenlerin kendi kültürleriyle hedef kültür arasında karşılaştırma yapma, benzerlik ve farklılıkların ayırımına vararak, öğrenenlerde kültürel farkındalık oluşturmak hedeflenmiştir.

Sinan (2015) **Türkçenin Deyim Varlığı** adlı kitabında Türkiye Türkçesindeki deyimleri öncelikle eksiksiz olarak tespite çalışmıştır, bu maksatla Türkiye’de daha önce yayımlanmış bütün sözlüklerine ulaşılmaya çalışmış. Bunlar toplanmış ve teker teker ele alınarak Dizin oluşturulmuştur. Deyim olarak en az iki kelimedenden oluşan yapılar kabul edilmiştir, aynı zamanda Türkiye Türkçesindeki deyimleri doğru bir biçimde tespite yöneliktir. Türkçe sözlükler de dahil olmak üzere 42 sözlük taranarak oluşturulmuştur, bu eserlerde deyimlerin bir bölümü deyim olarak kabul edilmeyerek elenmişlerdir.

İşeri (2010) **Türk Üniversite Öğrencilerinin Tahmin Etme Durumları** çalışmasında öğrencilerin hangi türdeki deyimlerin anlamlarını tahmin edebildikleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda beşli Likert tipi bir ölçek üzerinde öğrencilerin deyimlere ilişkin bilgileri sınanmış ve hangi türde deyimlerin anlamlarını tahmin edebildikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Öğrencilerin deyim bileşenlerinden herhangi bir ögesinin yan anlamını bilmeleri ya da ulaşmaları durumunda deyimleri doğru tahmin edebildikleri deyim bileşenlerinin anlamlarını koruyarak deyim anlamına taşınmasının etkili olduğu düşüncesine götürmektedir.

BÖLÜM III

KURAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Deyimler ve Özellikleri

Deyimler bir dilin sözcük varlığında yer alan temel birimlerden biridir. Sözcüklerden ve diğer sözcük varlığı öğelerinden farklı olarak anlamsal ve kullanımsal özellikleri farklılıklar gösteren birimlerdir. Bu farklılık anadilde edinme yabancı dilde ise öğrenme sürecine yansır. Deyim için yapılan tanımlamalarda bu dilsel birimin belirgin özellikleri ortaya konmuştur. Temel kaynaklardan alınan bazı tanımlar aşağıda belirtilmiştir.

“Kendisini oluşturan sözcüklerin anlamından ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz kümesi. Yapısal olarak deyimdeki sözcük sıralaması çokça değiştirilemez; bu nedenle deyimler çoğu kez kalıplaşmış, hazır sözce olarak da adlandırılır” (İmer, Kocaman, Özsoy,2011:85).

“Bir tür sözlüksel birim oluşturan anlambirim toplaması; genellikle öz anlamından az çok ayrı bir anlam içeren kalıplaşmış söz” (Vardar, 2002:71).

“Bir kavramı, bir durumu ya çekici bir anlatımla ya da özel bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı olan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce” (Aksoy,1998:52).

“Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği” (TDK, 2005: ...).

“Toplum tarafından benimsenen, genellikle gerçek anlamları dışında kullanılan, anlatıma güzellik ve canlılık katan, kalıplaşmış, kısa ve özlü sözler” (Özbay ve Melanlıoğlu,2009:9).

“Dilin sözcük varlığında önemli yere sahip olan deyimler, genel olarak eşdizimli (collocation) sözcükler içeren, sözdizimsel sınırlılıkları olan, kalıplaşmış sözler olarak kabul edilmektedir”(İşeri,2010:385).

“Geleneksel anlamda deyimler, iki ya da daha fazla sözcükten oluşan ve anlamı bileşenlerinden tahmin edilemeyen, sözdizimsel ve anlambilimsel sınırlılıkları olan dilsel birimler olarak tanımlanmaktadır” (Weinreich, 1969; Bobrow ve Bell, 1973; Makkai, 1972; Swinney ve Cutler, 1977; Cruse, 1986, Palmer, 2001) (Aktaran, Akkök, 2010:61).

Yukarıdaki tanım ve açıklamalara bakıldığında deyimlerle ilgili şu özelliklerden söz edildiği görülmektedir:

Genellikle birden çok sözcükten oluşmaktadır.

Sözcüklerin birlikteliği kalıplaşma özelliği gösterir.

Deyimde yer alan sözcükler gerçek anlamlarından bir ölçüde ya da tamamen uzaklaşır.

Deyimler eşdizimlidir.

Deyimlerin sözdizimsel sınırlılıkları vardır.

Anlatımda akıcılık gibi etkileri vardır.

Bu özelliklere göre deyimlerin anlamsal (gerçek anlamdan ayrılış), biçimsel (sözdizimsel özellikler) ve kullanımsal (kalıplaşmış olma, anlatımdaki etki ve kolaylıkları) özelliklerinin olduğu söylenebilir.

3.1.1. Deyimlerin Anlamsal Özellikleri

Deyimlerin kalıp bir ifade biçimi oluşturabilmek için nasıl bir süreç geçirdikleri ve deyim oluşturulan sözlerin birleşerek kendilerinden başka bir anlamı nasıl verebildikleri anlambilimin ve bilişsel dilbilimin yanıt aradığı sorular olmuştur. Dolayısıyla deyimlerin anlamsal özellikleriyle ilgili detaylı bilgiler bu alanlarda yer almaktadır.

Bilişsel dilbilim dili, her yönüyle (edinim, öğrenme, anlamsal ilişkiler vb.) insan zihninde oluşum açısından bir süreç olarak inceleyen bir bilim alanı olarak kabul edilir. Deyimlere yaklaşımı da anlam oluşumunun zihinsel süreçte nasıl gerçekleştiği yönündedir.

“Bilişsel görüşe göre, dilsel birimlerin anlamları dil kullanıcılarının fiziksel, toplumsal ve kültürel çevreleriyle güdülenmektedir. Dilsel özellikler çeşitli insan deneyimlerine dayanmaktadır. Bu görüşte deyimler, bir dilsel öge olarak değil, bireyin zihnindeki kavramsal sistemin bu ürünü olarak görülmektedir (Lakoff ve Johnson, 1980; Kövecses ve Szabo, 1996; Dobrovolskij ve Piirinen, 2005; Gibbs, 1994; Langlotz, 2006). Bu özelliklerin bir sonucu olarak, deyimler sadece deyim bileşenlerinin anlamlarıyla ilişkili bir ifade değil, dünya bilgisiyle ortaya çıkan bir durumdur. Yani, deyimlerin doğası dilsel değil, kavramsaldir. Bu nedenle, deyim anlamı kavramsal bilginin biçimlenmesiyle ilişkilidir”(Aktaran: Akkök 2010:63).

Dilsel anlamın oluşumu kendi dışında pek çok alanla ilişkili olarak açıklanmakta ve bu anlamın yaşantısal deneyimlerle şekillendiği belirtilmektedir. Deyimlerde de anlamı oluşturan sözcüklerin birlikteliğinden çok kavramların karşılığı olarak bazı sözlerin bir araya gelmiş olmasına dikkat çekilmektedir. Yani zihinsel süreç dile şekil vermektedir. Bu şekillenmede toplumların kültürel özellikleri ve birikimleri önemli rol oynar. Çünkü deyimlerin oluşumundaki temel anlam ilişkilerinden biri olan eğretilene bu birikimle şekillenir.

Kövecses ve Szabo'ya (1996:331) göre, deyimleri güdüleyen bilişsel düzeneklerden bir eğretilenidir. Eğretilene genel anlamıyla iki kavram arasında benzerlik ilişkisi kurulmasıyla oluşturulan bir dil figürüdür. Bilişsel dilbilim bakış açısı, bu benzerlik ilişkisini daha ayrıntılı ele almış, var olan nesnel benzetme ilişkisinin yanı sıra, çeşitli insan deneyimleri üzerine temellenmiştir (Aktaran:Akkök 2010:63).

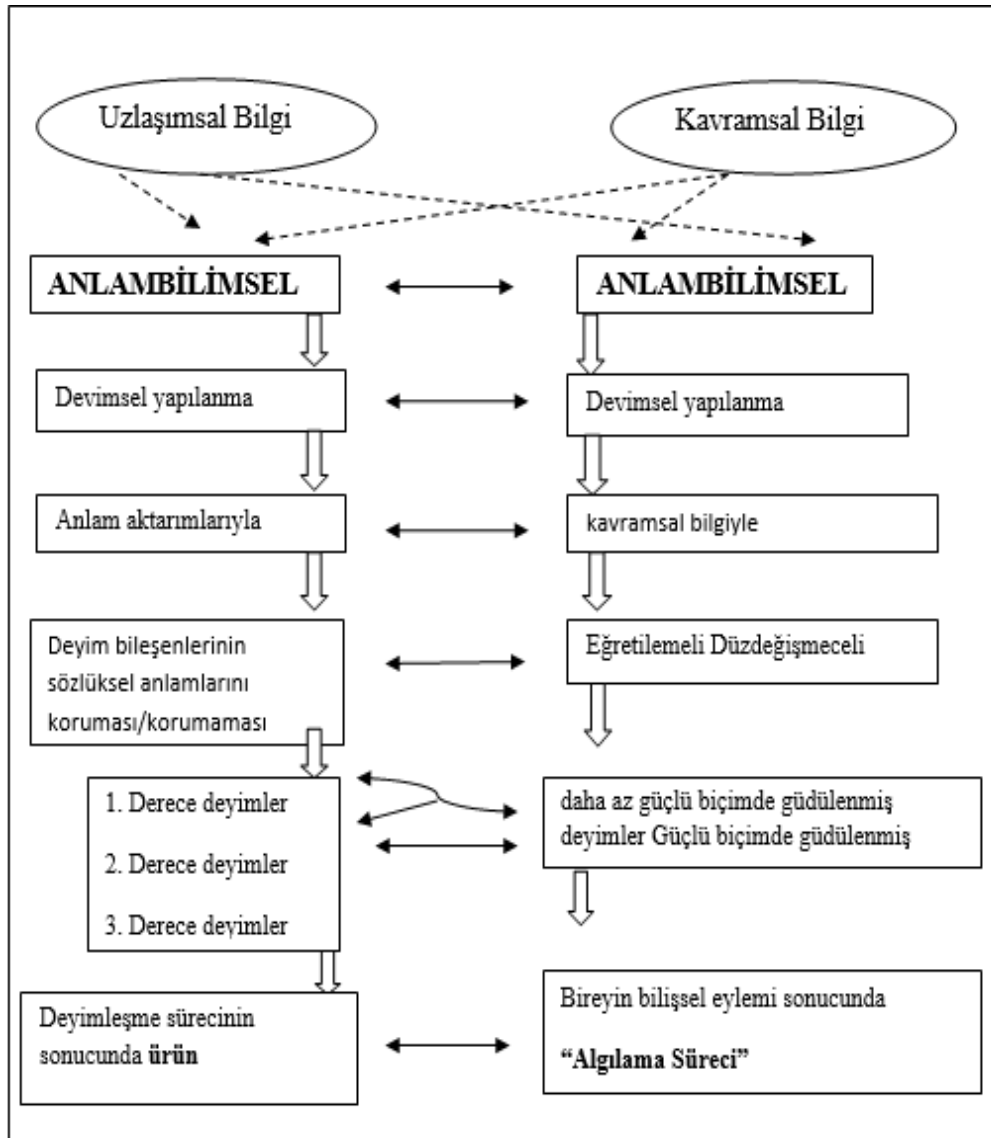
Deyimlerin oluşumunda iki süreç ve iki sonuçtan söz edilmektedir. Bunlardan birincisi dilsel biri birim olan deyimden oluşumunu, ikincisi bilişsel bir eylem sonucunda zihinde deyimden oluşumunu ve algılanışı olarak söz edilmektedir. Bu oluşumlar birbirine paralel süreçler içinde meydana gelmektedir.

“Anlambilimsel özelliklerine göre, uzlaşım bilgiye ve imgesellik ölçütlerine dayalı olarak deyim bileşenlerinin sözlüksel anlamlarını koruması ya da korumaması sonucunda gerçekleşen anlam aktarımlarıyla birinci, ikinci ve üçüncü derece deyimler ortaya çıkmaktadır”.

“Bilişsel özelliklerine göre ise, deyimleşme süreci bireyin zihnindeki kavramsal bilgiye dayanmaktadır. Eğretileneli ya da düzdeğişmeceli, deyimden içerdiği kavramsal bilginin deyimde hissedilebilirliği deyimden az ya da çok güdülenmesini

sağlamaktadır. Bu özelliklere göre, deyimsel yapılanma, bireyin bilişsel eyleminin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır”. (Akkök 2010:66)

Şekil 1
Anlambilimsel ve Bilişsel Özelliklerine göre deyimsel yapılanma

“Deyimler, anlambilimsel özelliklerine göre deyim bileşenlerinin anlamlarını koruması ya da korumaması sonucunda üçlü bir derecelenme ile bir ÜRÜN olarak ortaya çıkmaktadır. Bilişsel özelliklerine göre ise deyimler, bireyin kavramsal bilgisine dayalı olarak, eğretilme ve düz değişmece gibi bilişsel süreçlerle az ya da çok güdülenmiş deyimler olarak yapılanmakta ve BİLİŞSEL BİR EYLEM sonucunda ortaya çıkmaktadır” (Akkök 2007:24).

Deyimler her dilde var olan dilsel birimlerdir. Bireyin sözvarlığının geliştirilmesinde dilin anlatım yollarından yararlanmada önemli bir yere sahip

deyimler açısından Türkçe oldukça zengin sayılabilecek diller arasında yer almaktadır. Ömer Asım Aksoy, “Yalnızca bugünkü yazı dilimizde 5742 deyim saptamıştır. Buna lehçe ve ağızlarda yaşayan deyimler de eklendiğinde Türkçenin deyim açısından zenginliği ortaya çıkmaktadır” (Aksan, 2003: 92).

Türkçede deyimleşme, aktarmalar ve somutlaştırmalar yoluyla oluşturulmaktadır. Aksan’a göre deyimler, “Bir toplumun diline yansıyan kültürünün izlerini, ipuçlarını ortaya koymaktadır. Anlatım gücünü artırıcı, kimi zaman hoşagidecek, söyleyene zevk veren ve hatırdakalmayı sağlayan öğeler içermektedir. Kimi zaman da abartılı bir anlatım sunmaktadır. Deyimler bir dilin anonim sayılan öğelerindendir” (1998: 62; 2002: 97).

Deyimler imgesel anlamlı dil öğelerinin bir türüdür ve bu türdeki dilsel birimler uzlaşımsal bilgiye dayanmaktadır.

Farklı adlandırmalarla gerçekleştirilen deyim olgusuna ilişkin çalışmalarda, “Deyim bileşenlerinin tek tek anlamlarının deyim anlamına etkisi olduğu konusunda birleşmekte ve bu sürecin bir derecelenme içerdiğini göstermektedir. Bu türde dilsel öğelerin geleneksel tanımlamaların aksine deyimlerin anlambilimsel açıdan çözümlenebilir olduğunu göstermektedir” (bk. Akkök-Arıca 2008a). Türkçenin sözvarlığında önemli bir yere sahip deyimlerin dil edinim ve öğrenim sürecinde dilsel temel becerilerin kullanımında etkili olduğu bilinmektedir.

“Geleneksel deyim tanımlamalarının aksine, Nunberg (1978), Nunberg ve diğ. (1994), Gibbs (1994), Uzun (1998), Glucksberg (1993), Cacciari ve Lavorato (1998) gibi araştırmacıların farklı dillerde yaptıkları çalışmalar, deyimlerin anlambilimsel açıdan çözümlenebilir dilsel birimler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu araştırmacılar, deyim bileşenlerinin sözlüksel anlamıyla tüm imgesel anlamı arasında dil kullanıcısının zihninde sahip olduğu güdülenmeye dayalı bir bağlantı bulunduğunu savunmaktadır. O halde, birey zihninde var olan anlambilimsel ipuçlarını kullanarak deyim bileşenleri aracılığıyla tüm deyim anlamına ulaşabilmektedir”. (Aktaran: Akkök 2010:61)

“sözü edilen araştırmacılar, farklı kavramlaştırmalar ortaya koyarak deyim bileşenlerinin anlamlarının tüm deyim anlamına dereceli olarak katkıda bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu derecelenme deyim bileşenlerinin tüm deyim anlamına hiç katkıda bulunmamasıyla deyim anlamının deyim bileşenlerinin sözlüksel anlamını yansıtması arasında değişen üçlü bir derecelenmedir.

Tablo1
Anlambilimsel Özelliklerine Göre Deyimler

Tüm Deyim anlamına etkisine göre	Nunberg (1978) Nunberg ve diğ. (1994)	Gibbs (1994)	Uzun (1988)	Glucksberg (1993); Cacciari ve Levorato (1993)
Deyim bileşenlerinin tüm deyim anlamına etkisi yoktur	Anlambilimsel olarak çözümlenemeyen	Çözümlenemeyen	Birinci derece	Donuk
Deyim Bileşenleri tüm deyim anlamına kısmen etki eder	Normal olmayan çözümlenebilirlikteki	Orta düzeyde çözümlenebilen	İkinci derece	Şeffaf
Deyim Bileşenleri tüm deyim anlamına etki eder	Normal Biçimde Çözümlenebilen	Yüksek düzeyde çözümlenebilen	Üçüncü derece	Yarı-Eğretilmeli

Tablolarda görüldüğü gibi aslında deyimlerin tamamen yeniden oluşturdukları bir anlamdan ziyade var olan anlamlı birimleri sayesinde ikincil anlama kavuşabildiği bunun da zihinsel süreçteki güdülenmelerle ilgisi olduğu belirtilmiştir. “yapılan geleneksel deyim tanımlamalarının aksine, deyimlerin anlambilimsel yapıları deyim bileşenlerinin çözümlenebilmesine uygundur” (Akkök 2010:6).

Deyimler bir kavramı, durumu daha çarpıcı belirtmek, somutlamak amacıyla bulunmuş özel bir anlatım kalıbıdır; genel kural niteliğinde bir söz değildir. Toplumun genelini ilgilendiren bir ders, yargı içermez. Deyimler kullandığı duruma, olaya, kişiye özgüdür.

Deyimler, bilindiği üzere, özgün anlatım özelliği bulunan, kavramları özgün bir biçimde anlatmada kullanılan, kalıplaşmış söz değerleridir. Dilde anlatıma kıvraklık katan önemli bir öğedirler. Genellikle somut benzetmelerden yararlanarak kururlar ve soyut olanı güçlü, yalın bir biçimde anlamamıza, kavramamıza yardım ederler. Kısa, özlü anlatım araçlarıdır.

Deyim, sözlük anlamıyla “anlatıma akıcılık, çekicilik katan, çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan, genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu”dur. Kalıplaşmışlık deyim özelliğidir. Deyimin sözcükleri değiştirilip yerine aynı anlama gelen sözcükler konulamaz ve sözdizimi bozulamaz. Böyle yapılırsa deyim, özelliğini yitirir, deyim olmaktan çıkar. Örneğin “*devede kulak*” deyimini “*kulak devede*” biçimine sokuldu mu, artık deyim olmaz (Püsküllüoğlu-2004).

Deyimlerin çoğunda kelimeler mecaz anlam kazanmışlardır. Mecaz-somut anlamlı bir kelimenin soyut yan anlam kazanması olarak yorumlanarak da kafa karışıklığı giderilir (Aksan 1998:118-120). “Mecaz’ın başka bir anlam türü olarak yorumlanması, belki de İngilizcedeki “metaphor, simile, figurative, expression, trope” kelimelerinin hepsinin Türkçeye “mecaz” olarak aktarılmasından kaynaklanmaktadır.

Aksan (1998) deyim ve argo ayrımını ise şu şekilde yapmaktadır. Argo geniş anlamıyla “bir meslek topluluğu arasında kullanılan özel söz”dür. Daha çok külhanbeylerinin özel anlamda kullandıkları kaba sözlere ya da başkaları anlamasın diye aralarında kararlaştırdıkları anlamda kullandıkları sözlerdir. Torpil, piston, moruk, çakmak(sınıfta), taahhütlü (tabanca), röntgenci (kötü niyetle bir yeri gözetleyen)... vb. argodur. Deyim niteliğinde argo sözcük öbeklerine ise “argo deyim” adını vermek daha uygun olur: *Dalga geçmek – Posta koymak – Boş vermek – Yağ çekmek – Maytaba almak...* vb. sözcük öbekleri argo deyimdir.

Aksoy (1988)’ e göre, deyim, dil biliminde, kavramları, durumları hoşça giden bir anlatımla ya da özel bir yapı ya da söz dizimi içinde belirten ve çoğunlukla gerçek anlamlarından ayrı anlamlara gelen sözcüklerden oluşan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümcedir. İki veya daha çok sözcükten kurulu bir çeşit dil ifadesi olan deyimler, duygu ve düşünceleri dikkati çekecek biçimde anlatan ad, önad, belirteç, yalın ve birleşik eylem görünüşlü dilsel yapılardır.

Çoğunlukla temel anlamları dışında kendilerine özgü anlamları olan deyimler, karşılık gelen sözcükler ve aynı dil bilgisi biçimleriyle başka dillere çevrilemezler. Dillerdeki her deyim bir kültür birikiminin sonucunda oluşmuştur. Deyim, en az iki kelimenin kalıplaşarak yeni bir anlam kazanmasıyla oluşan deyim aktarmalı sözlerdir. Kelimelerden biri veya her ikisi anlam kaybına uğrar. Aksoy (1988) deyimlerin başka dile çevrilmesi hakkındaki görüşleri üç başlıkta toparlamıştır:

a) Özel biçimleri nedeniyle sözcüğü sözcüğüne başka dile çevrilemeyenler ya da sözcüğü sözcüğüne başka dile çevrilebildiği halde Türkçedeki kavramı belirtmeyenler: Ağır ezgi fıstık makam – Aklı sıra – Bağılı bağına – Çam devirmek – Dananın kuyruğu kopmak – Etekleri zil çalmak – Hangi dağda kurt öldü? – Lâmi cimi yok – Mercimeği fırına vermek... vb.

b) Dilimizde gerçek anlamları dışında kullanıldığında başka dillere de aynı sözcüklerle ve değişmeci (mecazlı) durumlarıyla çevrilebilenler: Aşağı tükürsem sakal, yukarı tükürsem bıyık – Balık kavağa çıkınca – Bir pire için yorgan yakmak – Çayı görmeden paçaları sıvamak – İncir çekirdeğini doldurmamak – Karda gezip izini

belli etmemek – Tavşana kaç, tazıya tut demek – Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak... vb.

c) Dilimizde gerçek anlamlarıyla kullanıldığından, başka dile, sözcüğü sözcüğüne çevrilebilenler: Ağzına lâyı – Alan razı satan razı – Bir yastığa baş koymak – Çoğu gitti azı kaldı – Dili olsa da söylese – Dosta düşmana karşı – Hem suçlu hem güçlü – İyi gün dostu – Özü kabahatinden büyük – Para ile değil sıra ile – Yeri yurdu belirsiz – Yükte hafif pahada ağır... vb.

Deyimlerin çeviri ile ilgili bu özellikleri deyimlerin anlamsal olarak anlambilimsel incelemesindeki derecelendirmeye benzer bir görünüm sunmaktadır. Yani çevrilemez denemeyen deyimler aslında anlam bileşenlerinin anlamından tamamen uzaklaşmış olanlar, biraz çevrilebilir olanlar ikinci derece olarak adlandırılan deyimler ve çevrilebilen nitelikteki deyimler ise anlam bileşenlerinin anlamlarıyla uyum gösteren deyimler olarak görülmektedir. Bu durum çalışmanın ilerleyen kısımlarında ele alınan ve incelenen deyimlerin de özelliklerini belirlemede kullanılacaktır. Çeviri için düşünülen bu yapılanmanın öğretimde de benzer bir durum sergilediği düşünülmektedir.

Deyimlerde benzetmeli anlatıma sık rastlanır: Tereyağından kıl çeker gibi – Süt dökmüş kedi gibi – Mal bulmuş Mağribi gibi – Temcit pilav gibi (ısıtıp ısıtıp koymak) – Kabak çiçeği gibi (açılmak) – Arpacı kumrusu gibi (düşünmek) – Arıkovanı gibi (işlemek) – Beşlik simit gibi (kurulmak) ...vb

Anlamsal özellikleri hakkında yukarıda belirtilenlerin dışında deyimlerin oluşumunda sıklıkla başvurulan söz sanatları kısmına değinilmemiştir. Çalışmamızı ilgilendirdiği kadarıyla ele alınan bilgilerden çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yararlanılacaktır.

3.1.1. Deyimlerin Biçimsel Özellikleri

Deyimlerin Biçimsel özelliklerinde deyimini oluşturan sözcüklerde tümce içinde kullanımları sırasında meydana gelebilecek ses değişimleri, kullanılabilirlikleri ekler gibi biçimi ilgilendiren konular yer alabilir. Türkçede deyimler üzerinde oldukça detaylı bir çalışma yapan Sinan (2015) çalışmasında deyimlerin şekil ve sözdizimi özelliklerini birlikte ele alarak aşağıdaki başlıklarda bu özellikleri incelemiştir:

Deyimlerde kısalık ve kalıplaşma

Deyimlerde anlam ve şekil değişmesi

Kelime grupları
 Cümle biçiminde deyimler
 Deyimler ve ahenk unsurları
 Deyimlerde olumsuzluk
 Soru cümlesi Biçiminde olan deyimler
 Karşılaştırma
 Kendi Dönüştürücü zamiri (Turan Sinan 2015)

Parlatır, kimi deyim tanımlarına yer verdikten sonra deyimlerin yapısal özelliklerini maddeler halinde aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- “1. Deyimler kalıplaşmış sözlerdir. Bundan dolayı da yöresel söyleyiş özellikleri dışında deyimi oluşturan sözlerin yeri pek değişmez.
2. Deyim, birden fazla söz ya da söz öbeğinin oluşturduğu ya cümledir ya da söz öbeğidir.
3. Bu yapısal durum çerçevesinde deyimler, (genellikle) en az iki kelimedenden oluşmaktadır.
4. Deyimlerin oluşmasında, sözlerin gerçek anlamlarının dışında farklı bir anlam taşımaları gerekmektedir.
5. Deyimler genellikle çekime girebildiği için fiil çekimleri ve zaman unsuru oldukça geniştir. Bu yönüyle de atasözünden belirgin bir farkı (olduğu) ortaya çıkmış olur” (2008: 1-2).

Parlatır yapısal özellikler içinde daha çok kalıplaşma ve anlam özelliklerine odaklanırken Sinan’ın daha çok sözcüksel ve sözdizimsel olarak deyim kullanımlarını incelediği görülmektedir.

Deyimlerin tümcede sözdizimsel özelliklerine göre ek düzeyinde çekimlere, iyeliğe, duruma vb. katılabilmesiyle gerçekleşen biçimsel değişebilirliği deyimlerin bir sözcük gibi rahat bir şekilde kullanılabilmelerini sağlar. Örneğin “*ağzıyla kuş tutmak*” deyimini aşağıdaki tümcelerinde biçimsel özellikleri ve değişimleri açısından inceleyelim.

Ağzınla kuş tutsam fayda etmez.

(1.Kişi iyelik) (şart + 1.kişi)

Ağzınla kuş tuttun sanki.

(2.kişi iyelik) (geçmiş zaman 2.kişi)

Bu deyim kullanıldığı farklı biçim özelliklerini çoğaltmak mümkündür. Ancak örneklerde de görüldüğü gibi değişim ilk sözcüğün iyelik yapısında ve eylemin zaman, kip, görünüş özelliklerinde oluşmaktadır. Biçimsel değişimler bu yapılarda görülmektedir. Yukarıda Sinan’ın şekil ve sözdizim özellikleri içinde ele aldığı bazı başlıklar bu çalışmada anlamsal özellikler bölümünde incelenmiştir.

Örneğin anlam değişimi, olumsuzluk gibi konuların daha çok anlamı ilgilendirdiği düşünülebilir.

Deyimler de atasözleri gibi, kalıplaşmış sözlerdir. Bir deyimın sözcükleri değiştirilip yerine aynı anlamda da olsa başka sözcükler konulamaz ve deyimın söz dizimi bozulamaz. Örneğin, “*Ayıkla pirincin taşını.*” deyimini “*Ayıkla bulgurun taşını.*” biçiminde söylenemez. “*Tut kelin perçeminden.*” deyimini de “*Kelin perçeminden tut.*” biçiminde kullanılmaz.

Biçimsel özellikleri bakımından kalıplaşma özelliği vurgulanan deyimlerin değişebilir tarafları dil öğretimi bakımından önemli görülen kısımlardandır. Çünkü genelde öğretim etkinliklerinde derslerde deyimlerin hep kalıp olduklarından ve duruma uygun söz olarak değişmezliklerinden söz edilmektedir. Oysa deyimlerin değişebilen biçimsel özellikleri vurgulanmadığında ve örneklenmediğinde öğretim sırasında bazı zorluklar oluşabilmektedir. Bu bakımdan çekim sırasındaki değişimler üzerinde durulması gerektiği düşünülmektedir.

3.1.3. Deyimlerin Kullanım Özellikleri

Her dil; bir durumu, bir duygu durumunu, bir kavramı kullandığı toplumun kültürel yapısına bağlı olarak dile getirmektedir. Bu durum deyimlerin algılanışının ve kullanılış biçiminin toplumun yapısıyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Deyimler, dilin büyük bir bölümünü oluşturan ve “doğal dilin akışında kullanılan önemli öğelerdir” (Liontas,1999) (Aktaran:Özdemir,2014:345).

Türkçede sözvarlığı öğretiminde önemli bir yer tutan deyimler anlamsal olarak diğer söz gruplarından farklılıklar içermektedir. Deyimler, ülkelerin, kültür ve yaşam tarzlarının aynasıdır. Deyimlerin bir dilde kaybolmaya başlaması toplumda kültür erozyonu kabul edilir. “Türkçe deyimler açısından kendine özgü bir kimlik sunmaktadır. Türkçe durum, duygu ve olayları anlatım sırasında, somut nesnelere yararlanan ve yine anlatımı somutlaştırma adı verilen aktarmalar yoluyla dile getiren bir dildir. Bu nedenle deyimler Türkçe için güçlü bir anlatım yoludur” (Özdemir,2014:344).

Deyimlerin kullanımı birçok alanla ilgilidir, ancak en yaygın olarak günlük konuşma dilinde, edebi ve siyasi dillerde kullanıldıkları yönünde görüşler var

dır. Konuşmacı, yazar ve gazetecilerin kullandıkları imge dil araçlarından biri olan deyimler, “okurken veya dinlerken iletiyi algılayan kişinin hayalini etkiler, anında imgeler çizmesini sağlar” (Czerwińska, 2005). Bu nedenle deyimlerin “kısa ve etkili bir anlatım aracı” olarak ele alınması gerekir (Turrini ve diğ., 1995).

Çotuksöken (1988, 16)’e göre yazarlar yapıtlarında biçemlerini zenginleştirmek amacıyla deyimlerden yararlanırlar. Günlük konuşmalarda da insanlar, anlatım gücünü artırmak, hem kendisini daha iyi dinletmek hem de duygu ve düşüncelerini daha iyi aktarma olanağına kavuşmak için deyim kullanırlar.

Topçu’nun (2001) ifadesiyle yazılı basında bir fikri, bir olguyu kısa zamanda, kısa ve öz, az yer kaplayacak ve güçlü bir şekilde ifade etmek için deyimlerden yararlanılır.

Deyimler içerdikleri ironi, ince alay ve espri aracılığıyla okurun dikkatini çekme, ilgisini ve motivasyonunu uyandırma gibi gazetecilik kaygılarına cevap vermek amacıyla başlık, özet, reklam, sentez, sonuç gibi kelime oyunları şeklinde kullanılır (Quartu, 2001:7) (Aktaran: Özdemir, 2014:345).

Konuşmadilinde konuşmacılar tarafından “anlamları ve çıkış kaynakları, hatta deyim oldukları bilinmeden bile kullanılmaktadır.”(Vico,2006).

“Deyimleri günlük konuşmaların, olay ve metinlerin anlaşılması için önemli bir öge olarak görmek gerekir” (Porcelli,2004:54) (Aktaran: Özdemir, 2014:346).

Deyimlerin yaygın olarak kullanımına ilişkin görüşleri destekleyen çalışmalarında Pollio ve arkadaşları, sözel iletişimin mecazi açılarını ele almış ve mecazi düşüncenin insanın iletişimsel davranışlarında önemli bir unsur olduğunu etkileyici bir biçimde ortaya koymuşlardır (Abisamra, 2002; Danesi, 2003: 37).

Jackendoff’un ifade ettiği görüşe göre İngilizcede 25000, Fransızcada da bu sayıya yakın kalıp söz bulunmaktadır. Belirtilen bu sayı oldukça yüksektir ve bir dilin söz varlığı içerisindeki sözcük sayısına yaklaşmaktadır (Ifill, 2002:4).

Deyimlerin önemini iletişim açısından da değerlendirmek gerekir. Jakobson’un geliştirdiği iletişim semasındaki verici, bildiri, alıcı, bağlam, kanal ve kod gibi altı temel öge dikkate alındığında, özellikle de alıcı ve verici arasında dil ve kültür farklılığı söz konusu ise,

vericinin deyim kullanması durumunda iletilmek istenilen ileti tam olarak alıcıya ulaşamayabilir, bu nedenle de iletişimde bir kopukluk oluşabilir. Bu açıdan ele alındıklarında deyimlerin iletişimsel, edimsel önemleri ortaya çıkmaktadır.

Deyimlerin kullanım özellikleri genellikle anlam özellikleri ile karıştırılmaktadır. Anlam özelliği deyimın içlem özelliği olarak kabul edilebilir. Deyimi oluşturan sözcüklerin veya deyimı oluşturan söz grubunun verdiği durumsal bir anlam vardır. Kullanım ise deyimın kullanıldığı durumla ilgilidir. Anlamla bu bakımdan benzeşirler. Kullanım özelliğini bir bakıma deyimın kullanıldığı bağlam olarak da söylemek mümkündür. Yukarıda bazı araştırmacıların belirttiği kullanım özellikleri daha çok yazılı ve sözlü anlatımda anlatıma katılabilecek etkilerden söz etmektedir. Dili iletişimsel boyutuyla değil de daha çok etki boyutuyla değerlendiren sözlerde bu düşünülebilir. Ancak iletişimsel bir durum söz konusu ise daha çok bağlam özellikleri önemli hale gelir. Bu nedenle hangi deyimın nerede ne zaman hangi koşullarda kimler arasında kullanılabileceği yani bağlamı oluşturan özelliklerin tümünün deyimler açısından da incelenmesi önemli hale gelir. Özellikle kullanım başlığında ele alınabilecek diğer bir konu da öğrencilerin ihtiyaçları ve bireysel farklılıkları olarak da değerlendirilebilir. Kullanılacak bağlamın kimin ihtiyaçlarına göre oluşturduğu önemlidir.

3.2. Yabancı Dil Öğretiminde Deyimler

Son yıllarda Avrupa Konseyince kabul edilen Avrupa Ortak Ölçütleriyle yabancı bir dile yetkin olabilmek için, o dilin biçimsel özellikleri kadar kullanım özelliklerine ilişkin de bilgi sahibi olmanın gereği vurgulanmıştır. Bir dilin öğrenmek, o dilin ve o dili konuşan ulusun, toplumsal ve kültürel özelliklerine yönelik de bilgi sahibi olmayı gerektirmektedir.

Bir yabancı dilin tam bilmek için sadece sözcük ve dilbilgisi bilmek yeterli değildir. O dilin deyimleri ve atasözleri gibi kullanımsal özellikteki yapıları da bilmek gerekmektedir. Günlük konuşmalarda deyimler kullanılmaktadır, dolayısıyla çoğu zamanda yabancı dil olarak öğrenenler anlayamamaktadır, bunun sonucu ise kaygı yaşamaktadırlar. Bu kaygı öğrenmeyi geciktiren ve zorlaştıran bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Anadilde konuşucular anlatım gücünü artırmak, kendisini daha iyi dinletmek için deyimlerle anlatmayı tercih ediyorlar. Mesela bir konuşucu kendi mutluluğunu anlatmak için “*etekleri zil çalmak*” deyimini kullanmaktadır, onun karşısında olan bir yabancı bu deyimde kullanılan sözcüklerin anlamlarını ayrı ayrı bilmektedir, ama bu deyim anlamını anlamamaktadır.

Deyimler önemli bir yere sahiptirler. Bu yönde ifade edilen görüşler değerlendirildiğinde bir dilde deyim bilgisine sahip olmayan kişinin o dilin tamamıyla konuşucusu olmadığı ifadesi öne çıkmaktadır. “ana dile veya yabancı bir dile hakim olmak, o dilin dilbilgisini veya sözcüklerini bilmesi ile ölçülmez, önemli olan o dildeki deyimleri ve özel oluşumları da bilmektir”(Delilse, 2001). Diğer bir ifadeye göre “bir dile gerçek ve derin bir şekilde hakim olma olgusu konuşmacının kültürünü, mantığını, keskin zekasını, gözlemlene yeteneğini, duygularının şiddetini veya yumuşaklığını su yüzüne çıkaran deyim bilgisinden ayrı tutulamaz” (Turrini ve Diğ.1995). Görüldüğü gibi insana dair hislerin kendini bulduğu dil birimi olarak deyimler önemli bir yer tutmaktadır.

“Deyimler, bir dilin anlatım yollarını, o dili konuşan toplumun geçmişini, geleneklerini ve çeşitli yaşam biçimlerini yansıtan önemli ipuçlarını içerdiklerinden, o dili öğrenen yabancılar için de öğrenilmesi gereken önemli sözvarlığı öğeleridir” (Özdemir,2014:343).

Dil öğretiminde deyimlerin öğretimine yönelik çeşitli görüşler bulunmakta ve deyimlerin öğretimine yer verilmesi gerektiği konusunda da görüş birliği bulunmaktadır. Bu alanda son dönemde yapılmış pek çok çalışma bulunmakta birlikte özellikle değinmek istediğimiz birkaç çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar deyimlerin yabancı dilde öğretimi sırasında bilinen kullanılan tekniklere ek olarak farklı bakış açıları getirmiş olmaları bakımından önemlidirler. Tekniklerin yanında deyimlerin içeriklerinden kaynaklı öğretime yansiyabilecek özelliklerinin betimlenmesi de önemsenmiştir.

Yabancı dilde deyimlerin öğretimi için yapılan çalışmalarda ve araştırmalarda, birkaç araçtan söz edilmiştir. Bunlardan biri Akkök'ün "Yabancı Dilde Deyimlerin Öğretimi" çalışmasında anlatılmaktadır. Bu çalışmada kullanılan araç ise imgesel anlamlı dil öğelerinin bir türünü oluşturan deyimlerin öğretilmesidir.

Sözlük tanımına göre imgesel anlam, zihinde bir resim oluşturmak ya da bir karşılaştırma yaratmak amacıyla temel ya da bilindik bir anlamın dışında kullanılan anlam olarak açıklanmaktadır (Longman Dictionary of English Language and Culture, 1992: 475). Farklı kaynaklarda imgesel anlamlı dil öğeleri, "sözlüksel (literal) olmayan anlam" ya da "sözlüksel anlamdan sapma" olarak tanımlanmaktadır (Dobrovolskij ve Piirinen, 2005: 11, Gibbs: 1994: 75) (Aktaran: Akkök, 2010:60).

Akkök'ün "Yabancı Dilde Deyimlerin Öğretimi" çalışmasında, önce deyimlerin anlambilimsel ve bilişsel özelliklerine yer verilmiş ve bu özellikler temel alınarak oluşturulan kavramlaştırma betimlenmiştir. Daha sonra araştırmanın yöntemi ve öğretim sürecine ilişkin bilgi verilmiş sunulan öğretim süreci sonucunda elde edilen bulgular ve bu bulgular sonucunda ulaşılan vargılar tartışılmıştır. Yöntem olarak, nicel çözümlene yollarına başvurulmuş, control gruplu ön-test, son-test deney deseni kullanılmıştır. Sonuç olarak deyimlerin öğretimine ilişkin bir öğretim süreci seçeneği sunulmuş, çalışma sonucunda, sonulan sürecin deyim anlamını yorumlamamaya olumlu etkisi olduğu belirlenmiştir. Öncesinden yapılan ön-test sonucunda, gruplarının hem deyim bilgileri hem de anlamlarını yorumlayabildikleri deyim türleri arasında fark gözlenmemiştir, sekiz haftalık öğretim sürecinin ardından yapılan son-test, ortalamaları ön-testle karşı belirgin bir fark yaratmıştır. Bu fark öğrencilerin yanıtlamakta başarı gösterdikleri deyim türlerine de yansımıştır. Deyimlerin Öğretilirken farklı araçlar kullanılmaktadır, bu araçların asıl amacı ise

deyimlerin daha kolay anımsanmadır, amacı gerçekleştirmek ve faydalı olup olamadığını belirtmek için öğrencilerin üzerine yapılan testlerin sonuçlarda çıkmaktadır.

Azize Özdemir araştırmada “Deyimlerin Yabancılara Öğretiminde Mnemonik Teknikler ile Öğretim Etkinliği” açıklamıştır: bu araştırmanın temel sorusu, “Görsel Mnemonik teknik” kullanılarak yapılan deyim öğretimi etkinliği kazanılmasında anlamlı bir fark yaratmaktan mıdır olacaktır. Çalışmanın Örneklerini ise 20 öğrenciden oluşturmuştur. Önerilen teknikle Türkçe deyim öğrenen deney grubundaki katılımcı sayısı 10’dur. Klasik teknikle Türkçe deyim öğrenen kontrol grubundaki katılımcı sayısı da 10’dur. Araştırma 20 adet deyim üzerine yapılmıştır.

Mnemonik terim Eski Yunan’da bellek tanrıçası olarak bilinen “Mnemosyne”den gelmektedir. Eski Yunan hatipleri uzun konuşmaları hatırlamak için çeşitli stratejilerden yararlanmışlar ve Mnemonik Tekniği kullanmışlardır. Mnemonik Teknikler daha çok verinin güçlü aklı resimler aracılığıyla hatırlanması üzerine kurulur. Böylece bilgi istediği an kolayca hatırlanabilir.

Mnemonik tekniklerde, hem de ileri hafıza eğitiminin temelinde 3 temel ilke vardır. Bu üç temel prensip “*hayal kurma*”, “*ilişkilendirme*”, ve “*yerleştirme*”dir. (Özdemir, 2014. 347-348). Aldığı sonuç, Türkçe deyimleri Mnemonik Teknik ile öğrenen bireylerin etkinlik başarısının % 70, klasik teknikle Türkçe deyim öğrenen kontrol grubunun etkinlik başarısının % 30, olduğunu göstermektedir (Özdemir, 2014. 343-354). Bu araştırmanın aldığı sonuç bunu belirtti ki: Mnemonik Tekniklerle yani resimler (imgeleştirme) ile deyimlerin öğretimi daha kazançlıymış.

Yavuz “Yabancı Dilde Deyimlerin Öğretimi İçin Bir Araç Geliştirme Denemesi” çalışmasında, deyimleri öğrenirken kültürler bağlamının etkisinden söz ediyor. Çalışmasında bir araç geliştirme denemesi yapılmıştır.

Delisle (2001) ‘e göre, anadilin ve yabancı dilin etkin kullanımı için dilbilgisini ya da sözcükleri iyi bilmek yeterli değildir. Önemli olan o dildeki deyimleri ve özel oluşumları da bilmektir. Aksan, (2000)’a göre, bir dilin söz varlığının önemli bir bölümünü oluşturdukları ve çeşitli özelliklerini yansıttıkları için deyimler öğrenilmedikçe, dil öğrenimi çabası eksik kalır. Bu nedenle dile iyice egemen olabilmek için deyimlerin öğrenilmesi ve bilinmesi gerekmektedir. (Aktaran:Yavuz, 2010:9)

Yabancı dil öğretiminde öğrenenler hedef dilde kullanılan deyimlerle anadilde kullanılan deyimleri karşılaştırmalı, benzer ve farklı kullanım özelliklerini fark edebilmelidir. Deyimlerin öğretimi sözcük öğretiminden farklıdır. Öğretimi hedeflenen diller ve anadilde kullanılan deyimlerin benzer ve farklı kullanımının yabancı dil öğretiminde yansıtılması kültürel farkındalık oluşturur ve öğrenenlere kültürler arası karşılaştırma yapma olanağı tanır.(Yavuz, 2010:11). Diller arasında aynı anlamda kullanılan deyimlerin yanında farklı anlamda kullanılanlar da yer almaktadır. Bundan dolayı dil ve kültür arasında köprü görevi gören deyimlerin anlamlarının yanlış anlaşılması iletişimin bozulmasına neden olabilir.

Sözü edilen çalışmada deyimlerin öğretiminde okuma metniyle bağlam oluşturularak, metin içinde deyimler kullanılmıştır. Deyimlerin öğretimine ilişkin araç geliştirilirken deyimlerin diğer sözcüklerden farklı kullanım özellikleri bağlamla hissettirilmeye çalışılmış, öğrenenlerin anadilleriyle hedef dil arasında karşılaştırma yapmalarına olanak tanınarak öğrenenlerde kültürel farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak yabancı dilde deyimlerin öğretiminin sözcük öğretiminden farkı vurgulanarak, deyimlerin öğretimi için araç geliştirilmiştir. Geliştirilen araçla öğrenenlerin kendi kültürleriyle hedef kültür arasında karşılaştırma yapma, benzerlik ve farklılıkların ayırımına vararak, öğrenenlerde kültürel farkındalık oluşturmak hedeflenmiştir.

Yabancı bir dil öğrenebilmek için çalışmalarda söz edildiği gibi sadece sözcük bilinmesi yeterli değildir. Öncelikle o dilin kültürel toplumsal öğrenilmesi gerekmektedir, ulusla ilişki, günlük konuşmalar daha kolay anlayabilmek için deyimlerin bilinmesi de önemlidir. Deyimlerin öğrenebilmek ve daha kolay anımsanmak için de bir araç kullanabilirsiniz.

1990'lara kadar deyimlerin öğretimi sözcük öğretimi altında ele alınmıştır. Oysa imgesel anlamlı dil unsurlarının bir türü olan deyimler, iki ya da daha çok sözcükten oluşan ve sözcüklerin temel anlamlarının dışında yan anlamlarıyla kullanıldıklarından anlamları tahmin edilemeyen dil unsurlarıdır (Gibbs, 1994, Palmer, 2001). Psikodilbilim bakış açısına göre, deyimler sözcük sözcük değil anlamlarıyla bir bütün olarak bellekteki sözlükçede yer alırlar. Lakoff ve Johnson'a göre (1980), deyimler sözlüksel unsurlar değil, kavramlarla ilintilidir. Bu nedenle bağlam içinde verildiğinde anlamları daha kolay ortaya çıkar.

Akkök (2007) “Deyimlerin anlambilimsel ve bilişsel özelliklerine göre tahmin edilebilirliği: yabancı dilde bir uygulama” adlı çalışmada: deyimler anlambilimsel ve bilişsel özelliklerine göre ele alınmış ve söz konusu özelliklere göre sınıflandırılan deyimlere ilişkin bir uygulama yapılmıştır. Öğrencilerin anlamını bilmedikleri deyimlerin anlamlarını ne oranda tahmin edebildikleri gösterilmeye çalışmıştır.

Çalışmada deyimleri anlambilimsel ve bilişsel özelliklere göre açıklamıştır.

“farklı dillerde farklı adlandırmalarla gerçekleştirilen çalışmalar, deyim bileşenlerinin tek tek anlamlarının deyim anlamına etkisi olduğu noktasında birleşmekte ve bu sürecin bir derecelenme içerdiğini göstermektedir. O halde, yapılan genel deyim tanımlamalarının aksine, deyimlerin anlambilimsel yapılarının deyim bileşenlerinin çözümlenebilmesine uygun olduğunu söylemek mümkündür. Bu bilgiler ışığında, deyimleri, birden çok sözcükten oluşan ve anlamı bileşenlerinden tahmin edilebilen birimler olarak kabul etmek mümkündür”. (Akkök 2007:20)

Deyimlerin anımsanması sözcüklerin anımsanmasından çok daha kolaydır. Sözcüklerin anımsanmasıyla ilgili bir varsayıma göre (Marslen-Wilson, 1987) insan beyni anımsarken gruplama yapmaktadır. Dolayısıyla deyimleri ayrı bir bölümde gruplarken onları tek tek birim olarak kabul edip dil kullanımı sırasında tek olarak hatırlarız. Dolayısıyla akılda kalıcılıkları zor değildir.

Genel olarak yabancı dil öğretiminde deyimlerin öğretiminin ve öğrenenler tarafından kullanılmasının diğer dilsel birimlere biraz daha zor olduğu görüşü hâkimdir. Ancak yapılan çalışmalarda da görüldüğü gibi farklı teknik ve bakış açılarıyla öğretime yenilikler getirmek mümkündür. Ayrıca öğrencinin öğrenme stratejilerini bilmek ve onların deyimleri daha rahat öğrenmelerini sağlayacak etkinlikleri düzenlemek de mümkündür. Bunun için seçilen deyimlerin biçimsel, anlamsal ve kullanımsal özelliklerini bilmek öğretim sırasında bunları kullanmak kolaylaştırıcı olabilir.

3.2.1. Bağlam ve Dil Öğretimi

Türkçe Sözlük’te (TDK,2011) bağlam, “bir dil birimini çevreleyen, ondan önce veya sonra gelen, birçok durumda söz konusu birimi etkileyen, onun anlamını, değerini belirleyen birim veya birimler bütünü, kontekst.” Şeklinde tanımlanmıştır.

Aksan'a (1998, 75) göre bağlam, "bir göstergenin, birlikte bulunduğu öteki göstergelerle oluşturduğu ve anlamını aydınlatan bütün" dür. Dil öğretiminin içinde gerçekleştiği kavramlardan biri olarak kabul edilebilir. Dilbilgisi öğretiminde, sözcük öğretiminde ve diğer dilsel birimlerin öğretiminde bağlam belirleyici bir unsur olarak gösterilir. Sözcükleriyle ilgili öğelerin öğretiminde de bağlamdan bağımsız anlamları vermek her zaman yeterli ve kapsayıcı olmaz.

Kelime öğretiminde başarıya ulaşmanın farklı yolları vardır. Bu yollardan biri de bağlam bilgisine başvurmadır. Bağlama dayalı kelime öğretimi, bir kelimenin/kelime grubunun anlamının, içinde bulunduğu bütüne göre tahmin edilmesini öngören bir yaklaşımdır. Ancak bu yaklaşımın olabilecek en yüksek seviyede başarıya ulaşabilmesi için, bağlam bilgisine başvurmaya yönelik uygulama alanlarının dil biliminin verileriyle sağlam bir şekilde temellendirilmesi gerekir.(Yaman, Akkaya, 2012:2601).

Bir kelimenin anlamının aydınlanabilmesi için bağlama ihtiyaç duyulmaktadır. "Çoğu zaman bir bağlama yerleştirmeden bir sözcüğün anlamını vermek olanaksızdır" (Lyons 1983, 367). "Her sözcüğün anlam değerini, içinde bulunduğu metin verir" (Gencan 1971, 425). Örneğin "doğru" sözcüğü örneklendirildiğinde bu sözcüğün birden çok sözlük anlamının olduğu bilinir. Herhangi bir bağlamda, bu anlamlarından hangisinin verildiğini anlayabilmek için sözcüğün bağlam içinde öğretilmesi daha anlamlı olacaktır. Benzer şekilde bazı sözcüklerin sözlük tanımları, eş anlam ilişkileri bazen yeterli anlam ve kullanım bilgisini içermemektedir bu nedenle de bağlam bilgisi önemlidir.

Anlamı bilinmeyen kelimelerin, hedef kitleye göre, metin içerisine özenle yerleştirilmesi gerekmektedir. "Kumaş nasıl ipliklerin dokunmasıyla meydana geliyorsa; bir metin de doğru sözcüklerin, doğru anlatımların seçilmesiyle ve bunların özenle aynı yapı içerisine yerleştirilmesiyle meydana gelir" (Akbayır 2004, 11).

Kelimedden/cümleden/metinden hareketle kelimenin anlam değerine ulaşmak, *bağlama dayalı çıkarım* olarak adlandırılmaktadır. Günay (2007: 479), bağlama dayalı çıkarımı, "bir bütüncü içinde farklı yerlere yerleştirilmiş bilgilerin birbiriyle ilişkilendirilmesi sonucu yapılan çıkarımlar" olarak tanımlamıştır. Bu çıkarımların yapılabilmesi için bağlamda bulunması gereken bazı özellikler bulunmaktadır. Bağlamı oluşturan bileşenleri Cem (2005:16) olay, yer, zaman, dil ve kişiler olarak belirtmektedir. Yani bir bütünün bağlam olabilmesi için bu bileşende kim, ne zaman, nerede, ne sorularına o bileşene uygun bir dille cevap verebilmesi gerekmektedir. Bu sayede öğrenci bağlamdaki bilgilerden hareketle anlamını bilmediği birimi anlamlandırabilecektir. Bu bilgiler eksik olduğunda bağlam bilgisi anlamı bilinmeyen birimi destekleme konusunda eksik kalabilir. Özellikle deyimler

gibi daha soyut ve anlamı başka birimlerce desteklenmeye ihtiyaç duyan sözcüklerin öğelerinin öğretimi sırasında bağlamların kullanılması öğrenmeyi kolaylaştırıcı bir etken olarak düşünülmektedir. Deyimler önceki bölümlerde tanımlarındaki bilgilerde de yer aldığı gibi daha çok belirli bir durumda kullanılan ve kendini oluşturan sözcüklerin dışında yeni bir anlama büründüğü için bu anlamı ancak bağlam bileşenlerinin oluşturduğu yapıyla çözmek mümkün olmaktadır. Ancak bu bağlam bileşenlerinin düzenlenişi bağlam türlerine göre çeşitlilik göstermektedir. Bağlam türleriyle ilgili en genel ayırım doğal ve oluşturulmuş bağlamlar olarak yapılsa da söz konusu dil öğretimi ve bilinmeyen bir birimin anlamını aydınlatma olduğunda daha detaylı bir sınıflama bulunmaktadır. Yaman ve Akkaya (2012:2605-2606) bağlam türlerine ilişkin alan yazınındaki bilgileri toplayarak bir bütün olarak bu bilgileri sunmuşlardır.

Tablo2:
Bağlam Türleri. (Beck, McKeowan ve McCaslin'in sınıflandırması) .(Aktaran, Yaman, Akkaya, 2012:2605-2606)

Bağlam türleri	
<p>Pedagojik Bağlamlar Belirli bilinmeyen kelimeleri öğretmek amacıyla özel olarak tasarlanmıştır. Örneğin, hedef kelime övmek olduğunu düşünelim: „<i>Bütün öğrenciler, testlerde çok iyi notlar aldılar; bu sebeple öğretmenleri, çok iyi iş başardıkları için onları övdü.</i>“. Övmek kelimesinin anlamına ulaşabilmek için, bu cümleden oldukça iyi bir fikir elde edilebilir. Bir pedagojik bağlam, kelimelerin anlamlarını göstermek için tasarlanmıştır.</p>	
<p>Doğal bağlamlar</p> <p>Bunlar, yazı alanı içinde bulunan, belirli bilinmeyen kelimeyi çevreleyen basitçe oluşturulmuş çok sayıda bağlamlardır. Doğal bir bağlamın yazarı, bir kelimenin anlamını iletme niyetinde değildir</p>	
Yanıtıcı	<p>Bu sürekliliğin bir ucunda, öğrenciye hedef kelimenin anlamını yanlış gösteren, <i>yanıtıcı (yanlış yönlendiren) bağlamlar</i> vardır.</p> <p>Örnek: <i>Sandra dans yarışmasını kazanmıştı ve izleyicilerin tezahüratları onu bir kez daha dans etmek için sahneye taşıdı. Ginny, Sandra'yı seyrederken gönülsüzce "Attığı her adım, mükemmel ve zarifti."</i> dedi.</p>
Yönlendirmeyen	<p>Bağlamın sürekliliği boyunca tespit edilen bir diğer bağlam, öğrenciye hedef kelimenin anlamına özgü ipucu sunmayan <i>yönlendirmeyen bağlam</i>'dir.</p> <p>Örnek: Dan, kapının açıldığını duydu ve kimin geldiğini merak etti. Duyduğu seslerden hiçbir anlam çıkaramadı. Sonra merdivenlerdeki hantal adımlarından</p>

	<p>tanıdı ki; o, Grace teyzeydi.</p> <p>Bu örnekte hantal, anlaşılmayı sağlayacak hiçbir çağrışıma sahip değildir: Örneğin; <i>tasasız, eylemli, akraba, ağır</i> gibi kelimelerin hepsi, bağlama uygun olabilirdi.</p>
Genel	<p>Süreklilik boyunca devam eden bir diğer bağlam, öğrenciye hedef kelimenin genel kategorisi hakkında ipucu sunan <i>genel bağlam</i>’dır.</p> <p>Örnek: Joe ve Stan, saat 7’de partiye geldi. Akşam 9:30 sularında Stan keyif almıyor gibi görünüyordu. Fakat Joe, gerçekten partide çok güzel zaman geçiriyor gibi görünüyordu. Stan “Dilerim, ben de onun gibi sokulgan olabilirim.” diye düşündü. Bu örnekte, partide eğlenen birisi için kullanılan bir ifade olarak, sokulgan’a dair sonuç çıkarmak kolaydır. Kelimenin tanımlanmamış özel karakterine rağmen (özel anlamına rağmen) bağlam ipuçları, kelimenin anlaşılmasını sağlamaktadır.</p>
Yönlendirici	<p>Hedef kelimenin doğru ve özel anlamına yönlendiren <i>yönlendirici bağlama</i> ulaşılmıştır.</p> <p>Örnek: Kedi köpeğin üzerine atladığında, köpek yerinden sıçradı, havlamaya başladı, kitaplığın bir rafı devrildi. Hayvanlar Wendy’e doğru koştu, koşurken Wendy’nin ayağına takıldılar. Wendy yere düştü ve dışarıda çığlık attı. Gürültüyü duyan anne şaşkınlıkla yukarıdan seslendi, “Bu kargaşa da nedir?”.</p> <p>Bu örnekte okuyucu, olayın açıklanmasındaki ipuçları yoluyla, <i>gürültü</i> ve <i>şaşkınlık</i> şeklindeki tanımlayıcı ifadeler sayesinde kargaşa’nın anlamına ulaşır. Yönlendirici bağlamlar, pedagojik bağlamlara benzerdir, ancak farkı şudur: Bir pedagojik bağlam yazarı, kasıtlı olarak özel bir kelimenin anlamını iletmek niyetindedir, oysa yönlendirici bağlamlarda yazarların böyle bir niyeti yoktur.</p>

Bağlam türlerine bakıldığında deyimlerin öğretimi için pedagojik bağlamların ya da doğal bağlamların içinden yönlendirici bağlamların daha kullanışlı olduğu söylemek mümkündür. Pedagojik bağlamda öğretilmesi hedeflenen deyim anlam içeriğine göre düzenlenecek bir bağlamla öğretime göre düzenlenmiş bir bağlam oluşturulur. Tamamen öğreticilerin elinden çıkacak bir bağlam olacaktır. Bağlamın içindeki ipuçları bilinçli bir şekilde düzenlenir. Kullanıma uygun olması tercih edilse de amaç öğretim olduğu için kullanım dışı bazı bağlamlar da oluşabilmektedir. Yönlendirici bağlamlarda ise doğal bir bağlamın içinde öğretilmek istenilen deyim için bağlam bileşenleri bilgilerine göre bulabilmeyi gerektirir. Bu da özgün bağlamlarda bulunabilir.

3.2.2. Avrupa Ortak Dil Çerçevesi ve Deyimler

Avrupa ülkelerinde bulunan çeşitli kültürlerin bir arada yaşayabilmesi için ortak bir noktalarının olması gerekli görülmektedir. Bunun için en iyi yollarından biri de birbirlerinin dillerini öğrenmek olarak düşünülmektedir. Ancak tutarlılığın devamı için dil öğrenmede belli ölçütlerin olması ve buna uygun çalışma programlarının hazırlanması kalıcılığın sağlanmasında çok önemli bir etken olmaktadır. Bu amaçla Avrupa Konseyi'nin çalışmaları öncülüğünde ortak bir öneriler çerçevesi oluşturulmuştur.

Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi, Avrupa ülkelerinde hedef dillere yönelik öğretim programlarının, program yönergelerinin, sınav ve ders kitaplarının vb. hazırlanması için temel oluşturur. Dil öğrenenlerin, bu dilde bildirişimsel gereksinimlerini karşılamak için neler yapmaları ve öğrenmeleri gerektiğini, bildirişimsel açıdan başarılı olabilmeleri için hangi bilgi ve yeterliklerini geliştirmeleri gerektiğini kapsamlı olarak betimler ("Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi", 2013: 11).

Avrupa Konseyi'nin konu üzerinde yaptığı çalışmalar üç temel ilkeye dayanmaktadır.

- Avrupa'daki dil ve kültür çeşitliliği, korunması ve geliştirilmesi gereken ortak ve değerli bir hazinedir; bu dil ve kültür çeşitliliğinin, bir engel olmaktan çıkıp, karşılıklı anlaşmayı sağlayabilecek zenginleştirici bir kaynak haline getirilmesi, eğitim alanında çok çaba gerektirir.
- Farklı anadillerine sahip olan Avrupalılar arasında, iletişim ve etkileşimi kolaylaştırmak, Avrupa'daki hareketliliği artırmak, ortak anlayış ve işbirliğini teşvik etmek, önyargı ve ayrımcılığın üstesinden gelebilmek, modern Avrupa dillerini daha iyi bilmekle mümkündür.
- Üye ülkeler, modern dil öğretim ve öğrenimindeki ulusal ilkelerini saptayıp geliştirerek, Avrupa genelinde sürekli işbirliği ve eşgüdümüne ilişkin sözleşmelerle politik önlemler açısından daha çok yakınlaşma sağlayabilirler ("Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi", 2013: 12).

Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi'nin kullanım alanları ("Diller İçin Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi", 2013: 15) da çalışma içerisinde belirtilmektedir.

- Dil öğrenim programlarının planlanması
 - Okul öncesi dil öğrenimi ve ön bilgiler, ilköğretim, ortaöğretim, yükseköğretim, ileri düzey öğrenimi ve yetişkinler eğitiminin kesiştiği noktaları göz önüne alan
 - Hedeflere ve

- İçeriğe yönelik planlama.
- Dil sertifikalarının planlanması
 - Sınavların içeriklerine,
 - Başarının sadece olumsuz yönleri ve eksikliklerinden çok olumlu yönlerini ele alan değerlendirme ölçütlerine göre planlama.
- Kendi kendine öğrenmenin planlanması
 - Öğrenenin eriştiği bilginin bilincine varmasını sağlama,
 - Dil öğrenenlerin ulaşılabilir ve mantıklı öğrenim hedeflerini belirlemelerini,
 - Materyallerin seçimini,
 - Kendi kendini değerlendirme araçlarının kullanımını planlama.
- Öğrenim programları ve sertifikaların özellikleri
 - *Kapsamlı*: Dil öğrenenleri tüm dil ve bildirişimsel yeterlik alanlarında geliştirmek.
 - *Modüler*: Dil öğrenenin dil yeterliğini sadece belirli alanlarda ve belli bir amaç için geliştirmek.
 - *Ağırlık*: Dil öğreniminin belirli yönlerini vurgulayarak, diğer alanlara göre, bazı öğrenim alanlarında daha yüksek öğrenim ve beceri düzey basamaklarını gösteren özel bir “profil” oluşturmak.
 - *Kısmi*: Sadece belli etkinlik ve becerileri (örneğin, algılama alanında) geliştirmek.

Avrupa coğrafî, siyasi, tarihi ve kültürel açıdan çok geniş bir alana yayılmış olduğundan zengin bir toplumsal yapıya sahip bulunmaktadır. Bu yapının devamlılığı için doğru iletişimin kurulması çok önemli bir rol oynamaktadır. “Bunu sağlamak, Avrupa’daki kültürel çeşitliliği ve zenginliği tanıtarak daha kapsamlı hale getirmek, ulusal ve bölgesel, az kullanılan ya da yaygın, dillerin öğrenilmesi ve öğretilmesi ile olasıdır” (Can, 2011: 179). *Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi* kapsamında yer alan ölçütler dil öğretiminde düzenin kurulması ve tutarlılığın sağlanması konusunda oldukça yararlı bir temel oluşturmaktadır.

Dil öğrenenlerin hangi düzeyde olduğunun belirlenmesi ve uygulanan sınav sonuçlarının genel bir tutarlılık sağlaması için belirlenmiş olan *Ortak Öneri Düzeyleri* altı geniş basamaktan oluşmaktadır. İçerikleri detaylı bir şekilde aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Ortak Öneri Düzeyleri sayesinde yabancı dil öğrenim süreci takip edilebilmektedir ve aynı zamanda yapılan sınav sonuçlarında denklik sağlanabilmektedir.

Tablo 3:
Küresel Ölçek-Avrupa Ortak Dil Çerçevesine Göre Genel Dil Düzeyleri

Yetkin Dil kullanıcısı	C2	Duyduğu ve okuduğu her şeyi zorluk çekmeden anlayabilir. Yazılı ya da sözlü kaynaklardan aldığı bilgiyi özetleyebilir, bunları gerekçelendirebilir ve açıklamalı bir şekilde sunabilir. Kendini akıcı ve tam olarak doğaçlama ifade edebilir ve karmaşık durumlarda bile ayrıntılardaki incelikleri belirgin bir şekilde ifade edebilir.
	C1	Çok farklı alanlarda çok zengin içerikli uzun metinleri anlayabilir ve mantıksal bağlantılarını kurabilir. Bilmediği/hatırlayamadığı bir sözcüğü aramaksızın doğaçlama ve akıcı bir şekilde kendini ifade edebilir. Dili günlük hayatta, iş hayatında, mesleki eğitimde ve yükseköğretimde esnek ve etkili bir şekilde kullanabilir. Açık, net ve sistemli bir şekilde karmaşık durumlarda kendini ifade edebilir ve bunu yaparken farklı örüntüler aracılığıyla gerektiği şekilde diğer metinlerle bağlaç ve bağlaşıklık düzeneklerini kurabilir.
Bağımsız Dil Kullanıcısı	B2	Karmaşık metinlerde, soyut ve somut konularda genel içerikleri ve kendi alanındaki tartışmaları anlayabilir. Sıradan bir sohbetle anadilde konuşucuları ile her ikisinin de fazla zorluk çekmeden gerçekleştirebileceği kadar anlık ve akıcı bir şekilde etkileşimde bulunabilir. Geniş bir konu yelpazesinde net ve ayrıntılı bir şekilde kendi bakış açısını ifade edebilir. Güncel bir soruya karşılık, bir noktayı farklı yönleri ile avantaj ve dezavantajlarıyla dile getirebilir.
	B1	Okul, iş, boş zamanlar vb. alışılmış konularda, ölçünlü dil kesin bir şekilde kullanıldığında konunun başlıca önemli noktalarını anlayabilir. Seyahatlerde, dilin konuşulduğu yerlerde karşılaşılabilecek çoğu durumun üstesinden gelebilir. Alışıldık konularda ve ilgi alanlarında kendini ifade edebilen basit bir metin üretebilir. Yaşadığı deneyimleri ve olayları, hayallerini, umutlarını ve hedeflerini anlatabilir, görüşleri ve planlarına ilişkin kısa olarak açıklama yapabilir ve bunu gerekçelendirebilir.
Temel Dil Kullanıcısı	A2	Dolaysız anlatımlarda tümceleri ve sıkça kullanılan ifadeleri anlayabilir. (Örneğin; kişisel bilgiler, aile, alışveriş, iş ve yakın çevre ile ilgili bilgiler). Basit ve dolaysız bilgi dönüşüme sağlayan sorularla bildik ve olağan konular hakkında rahatlıkla iletişime geçebilir. Basit anlatımlarla geldiği yeri, eğitimini, yakın çevresini ve doğrudan ihtiyaca yönelik durumlarına ilişkin bilgi verebilir.
	A1	Somut bir biçimde ihtiyaçlarını dile getiren günlük hayattaki bildik ifadeleri ve basit tümceleri kurabilir ve bu tür ifadeleri anlayabilir. Kendini ve başkalarını tanıtabilir, başka insanların kişisel bilgilerine yönelik sorular sorabilir ve bu türden sorulara yanıt verebilir. (Örneğin; nerede oturdukları, kimleri tanıdıkları v.b.) Eğer konuştuğu kişi(ler) yavaş ve anlaşılır konuşur ve yardımcı olurlar ise onlarla basit bir biçimde iletişime geçebilir.

Yukarıda verilen tabloda, hangi seviyede öğrencilerin neyi ne kadar anlayabileceği verilmiştir.

Tabloya göre A1 ve A2 düzeyinde deyimlerden az çok anlayıp kullanabiliyorlar, çoğu zaman günlük hayatta duyduğu ve kullanıldığı deyimleri anlayabiliyorlar. B1 düzeyinde artık basit metinler üretirken bile kullanabiliyorlar kendini ifade ederken de bahsedebiliyorlar. B2’ de sık sık karşılaşıp anlayabiliyorlar, kendi de doğru yerde doğru deyimle söyleyeceklerini söylüyorlar. C1 ve C2 artık oldukça yüksek düzeylerdir. Söz ettiğimiz düzeylerde de artık normal bir şekilde konuşup, anlayabiliyorlar. Uzun metinler okuyup yazabiliyorlar, dolayısıyla deyimlerle birlikte bağlaç ve bağlaçlık düzeneklerini kurabiliyorlar.

Deyimler sözvarlığının önemli bir bölümünü oluşturmaktadırlar ve dolayısıyla sözvarlığının geliştirilmesi için öğretimine önem verilmesi gerekir. Avrupa ortak çerçeve programında belirtilen sözvarlığı öğeleri aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 4:
Avrupa Ortak Çerçeve Programında Belirtilen Sözvarlığının Öğeleri.

Sabit anlatımlar; bütün olarak kullanılan ve öğrenilen birkaç sözcükten oluşan anlatımlardır	
Tümce kalıpları	Selamlaşmalar gibi dil işlevler <i>Nasılsınız? Günaydın!</i> vb. atasözleri, eski deyimler
Öbeksi deyimler	Anlaması güç, kalıp eğretilmeler, pekiştiriciler. Kullanımları bağlam ve tarz bakımından sınırlıdır, örneğin; <i>pamuk kadar beyaz</i> (=saf), <i>çarşaf gibi beyaz</i> (=solgun)
Sabit yapılar	Bütün olarak öğrenilir ve anlamlı tümceler oluşturmak için bileşen sözcük ya da söz öbeklerine ayrılmadan kullanılır. Çoğu zaman birlikte kullanılan sözcükleri içeren sabit eşdizimlilikler; örneğin, <i>hata/konuşma yapmak</i> .
Basit sözcük biçimleri; Basit sözcük biçimleri isim, eylem, sıfat, zarf gibi açık sözcük sınıflarını içerir. Bu sınıflar da kapalı sözcüksel sınıflar içerebilir (örneğin; haftanın günleri, yılın ayları, ağırlık ve uzunluklar vb.). Dilbilgisel ve anlamsal amaçlarla başka sözcüksel sınıflar da oluşturulabilir.	

Tabloda görüldüğü gibi deyimler sözvarlığı öğelerinin içinde sabit anlatımlar içinde yer almaktadır. Elbette öğrenme gücü bakımından basit sözcük biçimlerine ya da temel tümce kalıplarına göre daha karmaşık olması beklenir. Bu tabloda belirtilen sözvarlığı öğelerini öğrencilerin aşağıdaki tabloda belirtilen düzeylerde belirtilen içeriklere uygun kullanması gerekir.

Tablo 5:
Sözcük Bilgisi ve Bu Bilgiyi Kontrol Etme Yeteneğinin Boyutunu Gösterir Ölçek

SÖZCÜK DÜZEYLERİ	DEĞERLENDİRME ÖLÇÜTÜ
C2	Deyimler ve günlük dildeki ifadeleri de içeren oldukça geniş bir sözcük dağarcığına sahiptir; sözcükleri yan anlamları ile birlikte bilmektedir.
C1	Konumdaki duraksamaları ifadeyi farklılaştırarak giderecek oldukça geniş sözcük bilgisine sahiptir; ifade gücüğü ya da kaçınma stratejisi fark edilmeyecek boyuttadır. Deyimler ve günlük ifadelerde yetkindir.
B2	Kendi alan ve genel konularla ilgili geniş bir sözcük dağarcığına sahiptir. Sık tekrarlardan kaçınacak ifadeler kullanabilir, ancak konuşmada duraksamalara ve çapraşık ifadelerle yol açabilecek sözcüksel boşluklar vardır.
B1	Aile, hobiler ve ilgi alanları, iş, seyahat ve günlük olaylar gibi günlük yaşamıyla ilgili çoğu konuda kimi zaman dolambaçlı ifadelerle de olsa kendini ifade edebilecek yeterli sözcük dağarcığına sahiptir.
A2	Bilinen durum ve konuları içeren günlük görüşmeleri yapabilecek yeterli sözcük dağarcığına sahiptir. Temel iletişimsel gereksinimleri ifade edecek yeterli sözcük dağarcığına sahiptir. Basit günlük gereksinimler için yeterli sözcük dağarcığına sahiptir.
A1	Belirli somut durumlar için tek sözcük ve söz öbeklerinden oluşan temel sözcük bilgisine sahiptir.

Yukarıda verilen tabloda gördüğümüz gibi düzeylere göre öğrencilerin sözcük bilgisi ve bilgiyi kontrol etme durumları verilmiştir. A1 ve A2 düzeyinde genelde kendini tanıtabiliyorlar, günlük konuşmalar yapabilecek yeterli sözcük biliyorlar. B1 düzeyinde ise artık rahat konuşup metinler okuyabiliyorlar, okuduğu metinlerde de karşıladığı deyimlerinin çoğunun anlamını biliyorlar, B2 düzeyinde okuduğu veya günlük konuşmalarda duyduğu deyimlerin anlamı bilip kullanıyorlar. C1, C2 düzeyi de ise sözcüklerin yan anlamları ile bilmektedir. Deyimler ve günlük ifadelerde yetkindir. A2 düzeyinden itibaren öğrencilerin deyimleri anlama ve anlatımda kullanabilmeleri gerektiği kontrol ölçeğinde de yer almaktadır.

Tablo 6:
Sözcük Kontrol tablosu

C2	Her zaman doğru ve uygun sözcük kullanır.
C1	Çok nadir dil sürçmeleri olmakla birlikte önemli sözcük hataları yoktur.
B2	Doğru sözcük kullanım aranı genellikle yüksektir, yine de iletişime engel olmayacak ölçüde yanlış sözcük seçimi görülür.
B1	Temel sözcük bilgisini çok iyi düzeyde kontrol etmekle birlikte karmaşık düşünceleri ifade ederken veya kendisine yabancı olan konu ve durumları anlatırken önemli yanlışlar yapar.
A2	Günlük somut ihtiyaçlara ilişkin dar kapsamlı bir sözcük dağarcığına sahiptir.
A1	Betimleyici söz konusu değildir.

Kontrol tablosunda da somut olarak düzeylere göre öğrencinin neyi ne zaman kullanabileceği bildiğini belirtiyor. A1 ve A2 genelde günlük somut ihtiyaçlara ilişkiye yeterli sözcüğe sahiptir. B1 ve B2 ise doğru sözcük kullanımı yüksektir, ama kendilerine yabancı bir konuyu konuşurken yanlışlar yapabilirler. C1 ve C2 düzeyinde, her zaman doğru sözcük kullanılır, önemli sözcük hataları yoktur. Bu tablodaki bilgilere göre öğrencinin A1 düzeyinde deyimleri kullanmasına yönelik bir beklenti yoktur, A2 düzeyinden itibaren ise deyimleri en az düzeyde de olsa kullanması beklenir. Çünkü günlük somut ihtiyaçların içinde de yer alabilecek bazı deyimler bulunmaktadır. B1 düzeyinden itibaren ise kontrolde yanlış kullanımlarla karşılaşılabilmesine dikkat çekilmiştir. Ancak bu aşmada önemli olan öğrencinin anlama ve anlatımda deyimlerle karşılaştığında onların deyim olduklarını bilerek anlamlandırmaya çalışmasıdır. Yanlış anlama ve kullanma söz konusu olabilir. Önemli olan deyim bilgisinin farkındalık düzeyine gelmiş olması olarak kabul edilebilir. C1 düzeyinde ise doğru bir şekilde anlama ve anlatımda kullanması beklenir.

Genel olarak dil öğretiminde düzeyleri, ölçütleri ve hem öğretimde, hem süreçte hem de değerlendirme aşamasında hangi bilgilerin yararlı olabileceğini gösteren bir bütün olması bakımından Çerçeve Program kabul edilmiş bir program

olup öğreticilere büyük kolaylıklar sunmaktadır. Bu çalışmanın konusuyla ilgili de sözvarlığı ve düzey ilişkisini sunması bakımından önemli görülerek ilgili bilgiler çalışmaya alınmıştır.

3.3. Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Deyimler

Türkçe sözvarlığının önemli bir bölümünü oluşturan deyimler, temel düzeyden başlayarak yabancı dil öğrenme düzeylerinin tümüne dağılırlar. Bu dağılım sıklık gibi belirli ölçütlere göre de belirlenebileceği gibi, genel dağılımın daha çok temalarla paralellik gösterebilecek deyimlerden oluştuğu da söylenebilir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde deyimlere yer verilmektedir. Genellikle becerilerin (okuma ve dinleme daha çok olmak üzere) geliştirilmesinde yer alan etkinliklerin içinde deyimlere daha çok yer verildiği görölmektedir.

Bütünleşik bir öğrenme yönteminde deyimlerin ayrıca öğretilmesi onların bağlamlarından kopmasına neden olacaksa tercih edilmemesi daha uygun olur. Ancak deyimlerin sözvarlığında kapladıkları alan düşünülürse sözcük öğretimi etkinlikleri kadar deyimlerin de öğretilmesi gerekmektedir. Yabancıların sıklıkla karşılaşabileceği temel deyimler, anlamca birbirine yakın deyimler gibi kullanıma dönük bağlamlarla örneklendirilerek zenginleştirilmiş bazı listeler öğrenmeyi kolaylaştırabilir. Ders materyalleri açısından gittikçe zenginleşen yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanının yardımcı materyaller açısından da desteklenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada “üst” ve “ön” sözcükleriyle oluşan deyimler için yapılan çalışma başka sözcüklerle oluşan deyimlerin öğretimi için bir örnek oluşturabilir.

Çalışmanın kuramsal bölümünde deyimlerin anlamsal özelliklerinde sözü edilen derecelere göre deyimlerin anlamlarının sözcüklerden tahmin edilebilirliği ölçütüne göre yabancı dil olarak Türkçede deyimlerin öğretimine bu belirleme çerçevesinde de bakılabilir. Anlamları tahmin edilebilen ikinci ve üçüncü derece deyimlerin için öğrenciler açısından çözümlenebileceği söylenebilir.

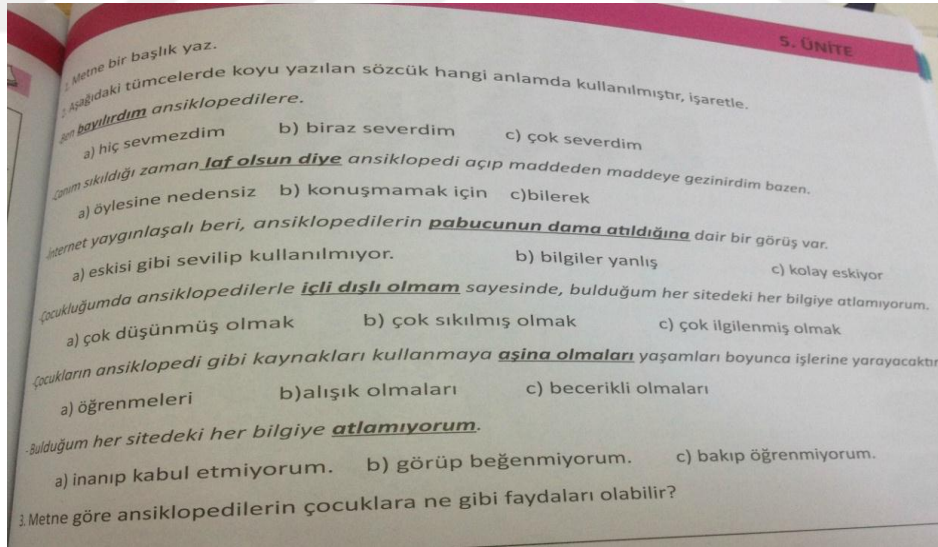
“Deyimlerin anlambilimsel özelliklerine göre derecelenme ya da çözümlenebilirlikleri, bilişsel özelliklerine göre güdülenme olarak adlandırılan bilişsel süreçlerle koşutluk göstermektedir. Deyimlerin güdülenmesinde de bir derecelenme söz konusudur. Anlambilimsel özelliklerine göre üçüncü derecede ya da çözümlenebilir deyimler, zihinsel imgenin izine daha çok rastlanan, daha güçlü biçimde güdülenen deyimlerle koşutluk göstermektedir. Zihinsel imgenin izine daha az rastlanan daha az

güdülenmiş deyimlerle, birinci ve ikinci derece deyimlerle ya da az çözümlenebilir ya da çözümlenemez deyimlerle koşutluk göstermektedir”(Akkök 2007:23).

Sözcük anlamı olarak anlaşılabilen ancak somut göndergesi olmayan bazı sözcüklerle oluşan deyimlerin yukarıda sözü edilen zihinsel imgeleminin oluşmasında bazı zorluklar oluşabilir. Çoğunlukla eğretilmeli anlamlardan oluşan bu gibi deyimler sözcükler açısından incelendiğinde ikinci ya da üçüncü derece olarak nitelense de tüm deyim anlamının imgesinin oluşması zor olabilir. Sözcüklerin deyimlerin anlamlarında belirleyici olduğu durumlarda karşımıza çıkabilecek olası durumlardan biri ortak sözcüklere sahip deyimlerin karıştırılma ihtimalidir. Bu karışıklığın çözümüne yönelik bazı öneriler bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yer almaktadır. Bu bölümde yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ders kitaplarında yer alan deyimlerle ilgili öğretim etkinliklerinden örnekler sunulacaktır.

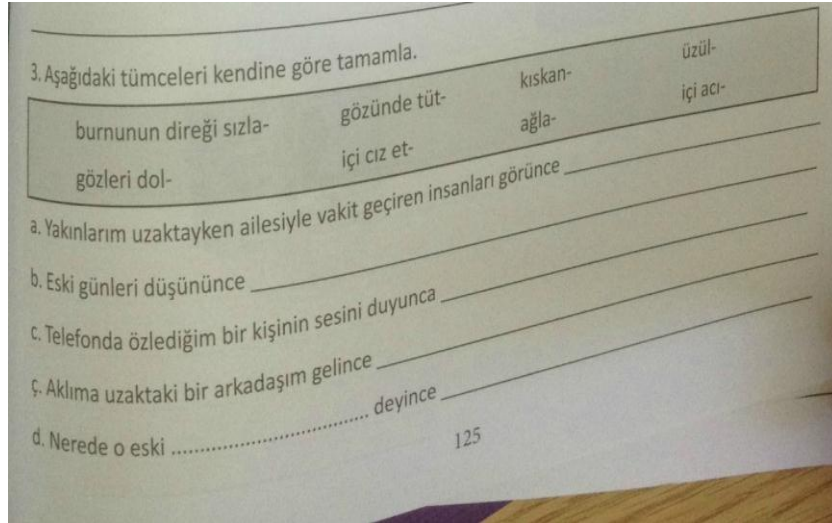
İzmir Yabancılar İçin Türkçe

İzmir Yabancılar İçin Türkçe ders kitaplarına bakıldığında A1 ve A2 düzeyinde deyimlerin bulunmadığı görülür. Ancak deyimlere ve diğer kalıp sözlere B1 düzeyinden itibaren yoğun olarak yer verilmiştir

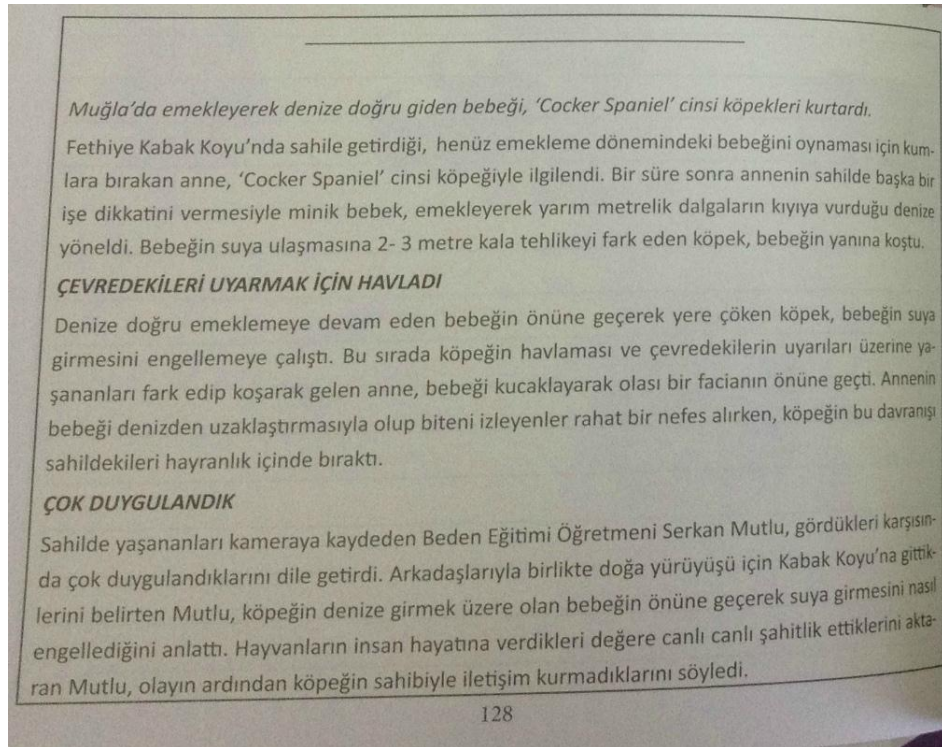

B1 düzeyinde bir metninde “*pabucunu dama atmak*” ve “*içli dışlı olmak*” deyimleri kullanılmıştır. Öğrencilere verilen deyimlerin anlamlarına yakın üç tane cevap verilmektedir, onların doğru olanı seçmesi istenmiştir.

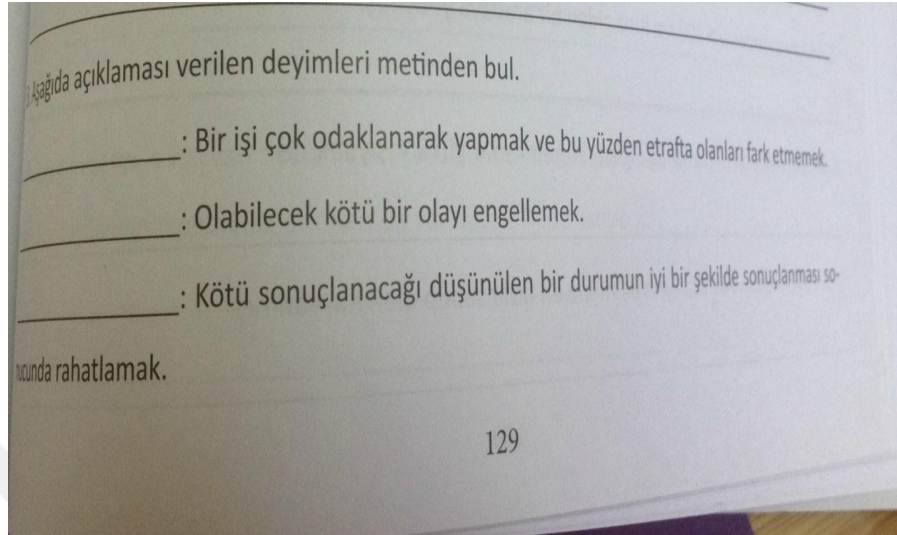
Ödevin amacı öğrencilerin tahmin etme durumlarına görmektir. “*pabucunun dama atılmak*” göre üçüncü derece sayılabilir.

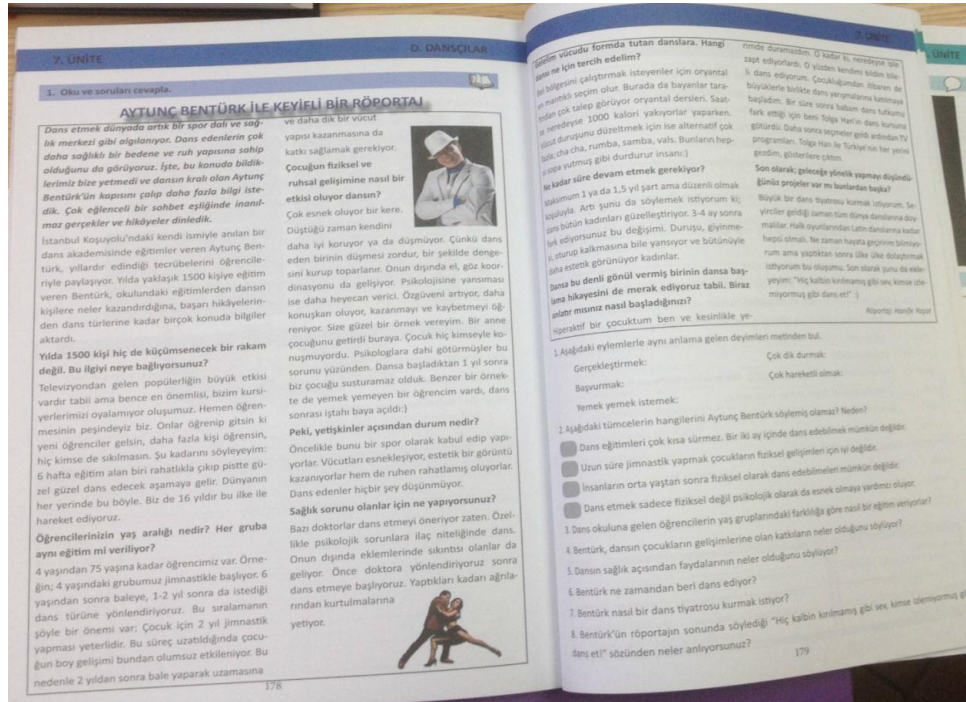
B2 düzeyinde “Özlemek” adlı bir metni verilmiştir, metnin içerisinde “burnunun direği sızlamak”, gözleri dolmak”, “gözünde tutmak”, “içi cız etmek” ve “içi acımak” deyimler kullanılmıştır. Yukarıda resimde görüldüğü gibi kullanılan deyimlerin, deyim olduğundan bahsedilmemiştir. Tümceler verilerek boşlukların farklı sözcüklerle birlikte deyimlerle tamamlanması istenmiştir. Bu yöntemle öğrencinin verilen deyimlerin anlamlarını ve nerede kullanılabileceğini bilip bilmedikleri belli olacaktır.

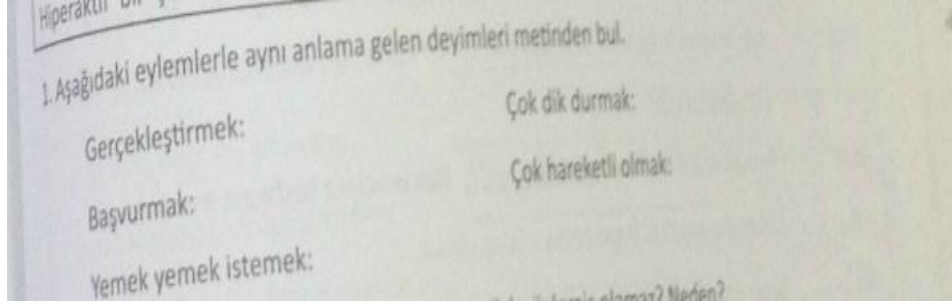
B2 düzeyinde okumak metninde “önüne geçmek”, “dikkat vermek” ve “dile getirmek” deyimleri kullanılmıştır. “önüne geçmek” deyiminin birkaç kere kullanılmasına dikkat çekilebilir.

Metin okunduktan sonra resimde görüldüğü gibi anlamları verilen deyimleri metninde bulma ödevi verilmiştir. Bu durumda öğrencinin deyimlerin doğru anlamını bilip bilmediği görülebilecektir. Bu ödevde metinden bulunması istenen birimin deyim olduğundan söz edilmiştir.

Yine B2 düzeyinde başka bir okuma metninde, “*sopa yutmuş*”, “*yerinde duramamak*”, “*hayata geçirmek*”, “*kapısına çalmak*” ve “*iştahı açmak*” deyimler hiçbir işaret verilmeden kullanılmıştır.

Resimde görüldüğü gibi metninde kullanılan deyimlerin anlamlarına uygun, aynı anlama gelen altı eylem verilerek, uygun deyimlerin bulunması istenmiştir.

Verilen ödevi çözmek için hem metnin ayrıntılı okunması ve verilen eylemlerle aynı anlama gelen deyimlerin bilinmesi gerekmektedir. Bu durumda öğrencinin hangi derecede deyimlerin bilip bilmediği görülebilir.

3. Metni oku ve soruları cevapla.

5. ÜNİTE

CEO'LARIN ŞAŞIRTAN HOBİLERİ

Harvard İşletme Fakültesi'nin de desteğiyle yapılan son çalışmaya göre, Amerikalı CEO'lar haftada ortalama 50 saat çalışıyor. Geri kalan zaman içinse, hobileri var.

Oracle Corp.'un milyarder lideri Larry Ellison yat yarışını yapıyor, Scotts Miracle-Gro Co'nun CEO'su Jim Hagedorn 2. Dünya Savaşı P-51 Mustang'ıyla uçuş yapıyor. Ancak bunlar patronların, çok stresli işlerinden yorgunluklarını atmak için yaptıkları aktivite çeşitliliği düşünülüğünde, devede kulak kalabilir.

Catamaran Corp.'un CEO'su Mark Thierer çıkartmalarıyla saatler geçiriyor. Thierer, bu zamana kadar 50,000 çıkartma biriktirdi ve onları hayvanlar, yemek ve spor gibi 8 tema altında, özel tasarım kutularında saklıyor. Bazen saçma sapan çıkartmalar seçerek, bazen de kendi koleksiyonundakilerle birleştirerek, çalışanları, yönetim kurulu, arkadaşları ve akrabaları için bizzat kendisinin yaptığı "Harika Thierer Çıkartma Kartları" nı oluşturmak için kullanıyor.

Mark Thierer ilk çıkartma kartını 1999'da, Caremark Rx Inc'in üst düzey satış yöneticisiyken tasarladı ve bu kartı, kabarık saçlarından ötürü satış toplantılarından birinde alay konusu olmuş George Hepburn'e verdi. Thierer bu kartta, kuaföre gitmiş, etrafında saç kurutma makinesi ve toka çıkartmaları olan bir adam çizmişti. Hepburn, Thierer bu kartı kendisine verdiğinde çok güldüğünü söyledi.

Leggett&Platt Inc. CEO'su David Haffner gününe genellikle sabah 6:30'da başlıyor ve günün sonunda yorgunluğunu atmak için av bıçağı yapıyor. Haffner'in, iskoç ataları olan bir avukata vermek üzere, 17. yüzyıla ait bir iskoç kılıcının replikasını yapmak 1 senesini aldı.

Pillar Data Systems Inc.'in eski CEO'su Mike Workman kendi havai fişeklerini tasarlıyor. Geçtiğimiz yıl Workman, fabrikasının dışında büyük bir havai fişek gösterisi için deneme yaparken, yanıcı maddelerle dolu atölyenin içindeki floresan lamba patladı. Workman zarar görmedi ancak 12 yıllık emeğin ürünü olan atölyenin durumu, onu ağlayacak hâle getirdi.

1. Açıklamaları oku, metindeki ifadeler ile eşleştir. Bulduğun ifadeler ile yeni tümceler oluştur.

a. _____ Bir durumun/nesnenin diğer bir durum/nesnenin yanında çok küçük/önemsiz kalması.

b. _____ Bir duruma çok üzülme.

c. _____ Bir nesne/durumun mantıklı olmaması; abuk sabuk.

d. _____ Yanlış yapılan bir şeyin sonunda başkalarının yapan kişiyle dalga geçmesi

2. CEO'ların hobileri neler? Arkadaşlarına söyle.

3. Mark Thierer bu güne kadar kaç çıkartma biriktirdi ve nasıl saklıyor? Arkadaşlarına söyle.

4. Thierer kendi çıkartmalarını nasıl oluşturuyor? Arkadaşlarına söyle.

5. İlk tasarladığı çıkartma nasıldı? Arkadaşlarına söyle.

6. David Haffner bir avukata vermek için nasıl bir bıçak yaptı? Arkadaşlarına söyle.

7. Mike Wordman'ın havai fişek atölyesini floresan lambası nasıl patlattı? Arkadaşlarına söyle.

83

C1 düzeyinde resimde görüldüğü gibi hobilerle ilgili metin verilmiştir. Kullanılan deyimlerden “*devede kulak*” ve “*ağlayası gelmek*” siyah harflerle yazılmış, ama verilen sözlerin hangilerinin deyim hangilerinin kalıp söz olduğunu gösterilmemiştir.

Deyimlerin ve diğer kalıp sözlerin anlamları karışık verilerek, metindeki deyimlerin uygun anlamlarının karşılıklarına yazılması istenmiştir.

8. ÜNİTE

1. Aşağıdaki ifadeleri işlevleriyle eşleştir.

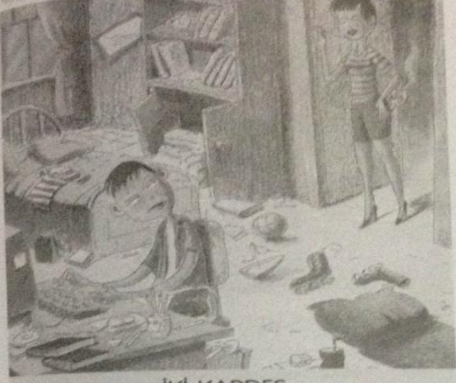
1. Alacağın olsun, düğünümü bile gelmedin.	1. ____	2. ____
2. Nasıl davranacağın kendine kalmış, benden söylemesi.	3. ____	4. ____
3. Bu işimi de hallettin ya dile benden ne dilerse!	5. ____	6. ____
4. Elinize sağlık, yemek de çok güzel olmuş.	7. ____	
5. Eğer çorba da bizim de tuzumuz bulunsun diyorsanız amenna!		
6. Senden iyi olmasın, Murat da çok iyi dostumdur.		
7. Kusura bakma seni de rahatsız ettik akşam akşam.		

a. Söyleyeceği her şeyi söylediğini belirtiyor.
b. İyi dileklerini bildiriyor.
c. Birinden özür diliyor.
ç. Sitem ediyor.
d. Bir şeyi yapan kişiye yaptığı şeyin güzel olduğunu belirterek övüyor.
e. Karşısındaki onaylıyor ve kabul ediyor.
f. Başkasını överken karşısındakini kırmamaya çalışıyor.

C1 düzeyinin tekrar bölümünde resimde görüldüğü gibi farklı işlevleri taşıyan karışık kalıp sözler verilmiştir. Verilen ifadelerden biri de “*alacağın olsun*” deyimdir. Bu durumda öğrencinin, ifadelerin anlamlarını bilmesi ve ne zaman kullanılabileceğini bilmesi beklenmektedir.

Hitit Yabancılar İçin Türkçe

10 Tamamlayalım, yanıtlayalım

İKİ KARDEŞ

Aslı : Yine mi benim odamdasın? Her zaman odamın altını üstüne getiriyorsun.

Levent: Ne yapayım, bir kitap lazımdı. Ben de odana girdim ve kitabını aldım. Herhalde senin kadar kışkaç bir abla daha yoktur bu dünyada.

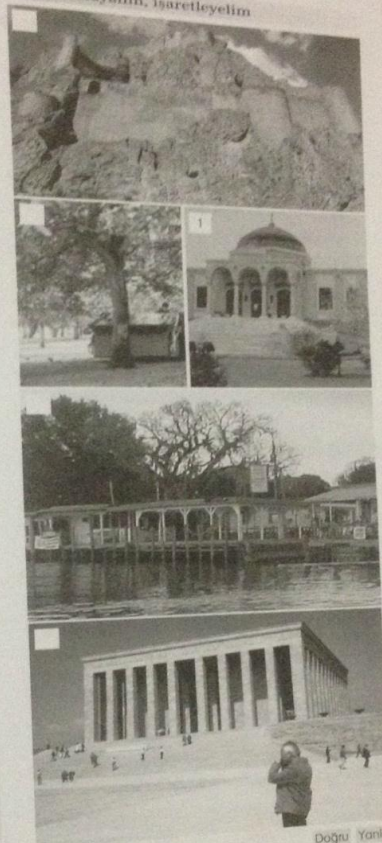
Aslı: Ben de senin gibi dağınık bir çocuk görmedim. Hep böyle yapıyorsun. Sen odama girdikten sonra hiçbir eşyayı yerinde bulamıyorum. Bir daha kesinlikle eşyalarınıza dokun *mayacakım*. Hirkamı giy _____, kitaplarımı kıştı-
tır _____!

Levent: Öyle mi? Tamam! O zaman sen de benim odama sigarayla gir _____, Cabuk söndür elindeki şu sigarayı! Odama leş gibi kokuttun! Ayrıca bilgisayarımı da kullan _____!

Aslı: Peki beyefendi. Gör _____ sen, bundan sonra saç jölemi de kullan _____!
Tamam mı?

Levent: Tamam! Jölen senin olsun.

11 Sıralayalım, işaretleyelim

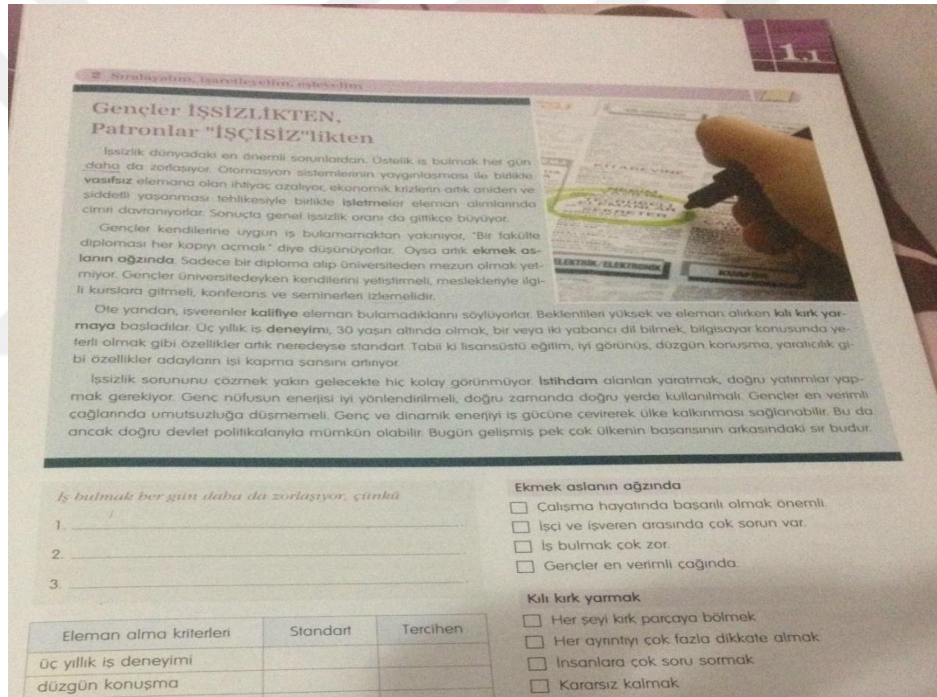

Doğru Yanıt

Hitit yabancılar için çalışma kitabında (A1, A2) , 7. ünite de okuma metninde “*altını üstüne getirmek*” deyimini kullanılmış, ama sadece metnin içinde geçmiş hiçbir etkinlikte yer almamış ya da açıklama verilmemiştir. Bağlamdan çıkarım yapması beklenmiş olabilir.

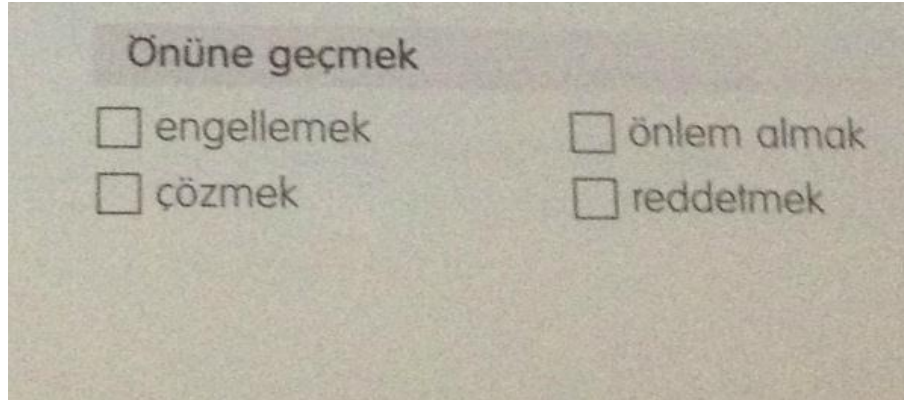
Hitit ders kitabının bir metninde “*ıstakoz gibi olmak*” deyim kullanılmıştır, aynı çalışma kitabında olduğu gibi sadece metnin için geçmiş hiç bir açıklama verilmemiştir.

Görüldüğü gibi A1 ve A2 düzeylerinde iki deyim kullanılmış ama deyimlerin açıklanmasına yer verilmemiştir.

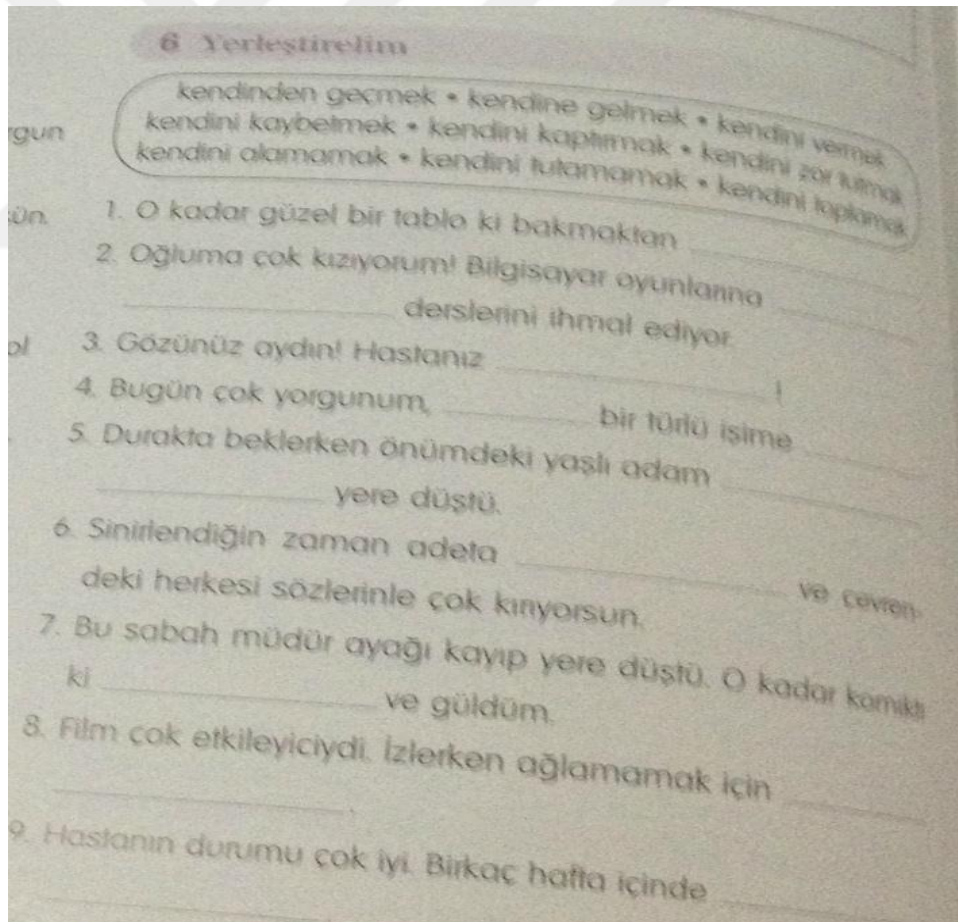

B1 düzeyinde ilk metninde “*ekmek aslanın ağzında*” ve “*kılı kırk yarmak*” deyimleri koyu harflerle yazılmıştır. Metnin altında deyimlerin anlamlarına yakın dört anlam verilerek doğru olanı işaretlemesi beklenmektedir.

Kullanılan deyimler üçüncü derece deyimlerdir ve B1 düzeyinin ilk ünitesinde kullanılmıştır, dolayısıyla deyimlerin verilmesinde derecelere göre bir sıralamanın ölçüt alınmadığı bağlama uygun seçimlerin yapıldığı söylenebilir.

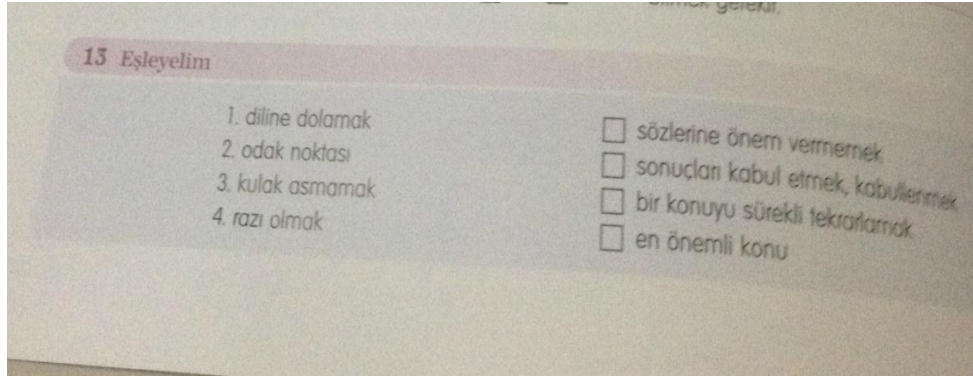

Başka bir metinde “önüne geçmek” deyiimi kullanılmıştır. Önceki metindeki gibi dört anlam verilerek deyiime uygun olan anlamın seçilmesi istenmiştir. Deyimin anlamına ilişkin çıkarımı öğrencinin bağlamdan çıkarması gerekmektedir. çünkü seçilecek anlamların birden fazları deyimnin sözlük anlamlarındandır.

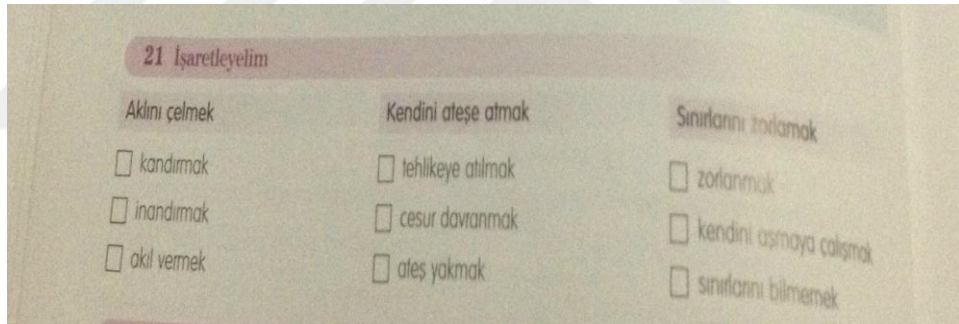

B1 düzeyinde yukarıdaki etkinlikte “kendi” sözcüğü ile kullanılan deyimler verilmiş olup bu deyimleri uygun ekleri de kullanarak cümlelere yerleştirmesi istenmiştir. Burada birbirine yakın olan ortak sözcüklerin kullanıldığı deyimlerin

anlamlarına ve kullanımlarına ilişkin bir etkinliktir. Ancak öncesinde bu deyimlerin anlamlarına yönelik bir açıklama bulunmamaktadır. Bu da öğrenciler için zorlayıcı bir durum olarak düşünülebilir.

“*diline dolamak*” ve “*kulak asmamak*” başka işlev taşıyan iki sözle birlikte verilmiştir. Karışık verilen anlamlardan uygun olanı seçmesi istenmektedir. Bağlam dışı bir etkinlik olarak görülebilir.

“*aklini çelmek*”, “*kendini ateşe atmak*” ve “*sınırlarını zorlamak*” deyimleri verilmiştir. Üç anlamdan uygun olanı seçilmesi gerekmektedir.

Bu deyimler birinci ve ikinci derece deyimlerdendir. Dolayısıyla anlamlarının tahmin edilmesi çok zor değildir.

27 Yerleştirelim

- gökte ararken yerde bulmak
- yağmurdan kaçarken doluya tutulmak
- kaş yapayım derken göz çıkarmak
- boynuz isterken kulaktan olmak

1. Elimizde biraz paramız vardı. Biz biraz daha çoğalsın diye borsaya yatırdık. Ama borsada paramızın yarısını kaybettik. Yani, _____.
2. Esin ve Ceren kavga etti. Ceren çok üzüldü. Ben de onu teselli etmek için aradım. Esin'in onun hakkındaki kötü sözlerini ağızımdan kaçırdım ve onu daha çok üzdüm. Bu durumda _____.
3. Evde çok yalnızdım. "Ebru evde olsa da ona gitsem." diyordum. Tam böyle düşünürken sen geldin. Seni _____.
4. Marketten eve yürürken peşime bir köpek takıldı. Ben ondan kaçmak için bir evin bahçesine girdim. Bir baktım ki, üç tane köpek gözlerini dikmiş bana bakıyor. _____.

Yukarıda gördüğümüz deyimler üçüncü derece deyimlerdir. Paragraflar verilerek boş yerlere uygun deyim yerleştirilmesi gerekmektedir.

Altını üstüne getirmek

karmakarsık etmek

her yerini aramak

sokaklarda gezinmek

dolasıırken kaybolmak

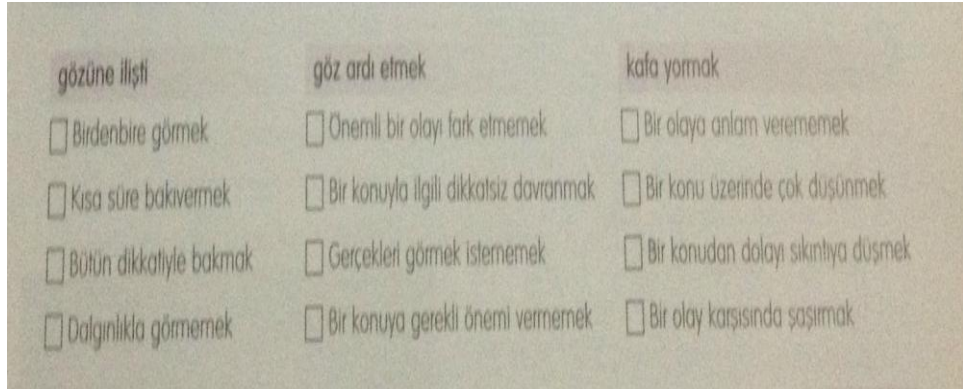
Başının etini yemek

başı ağrımak

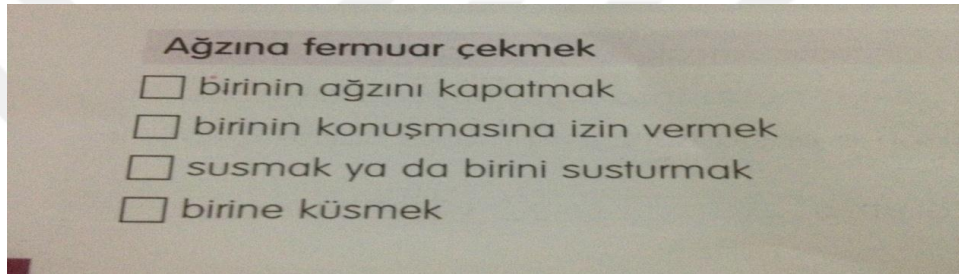
sinirlenmek

karşısındaki bıkanı kadar aynı şeyi söylemek

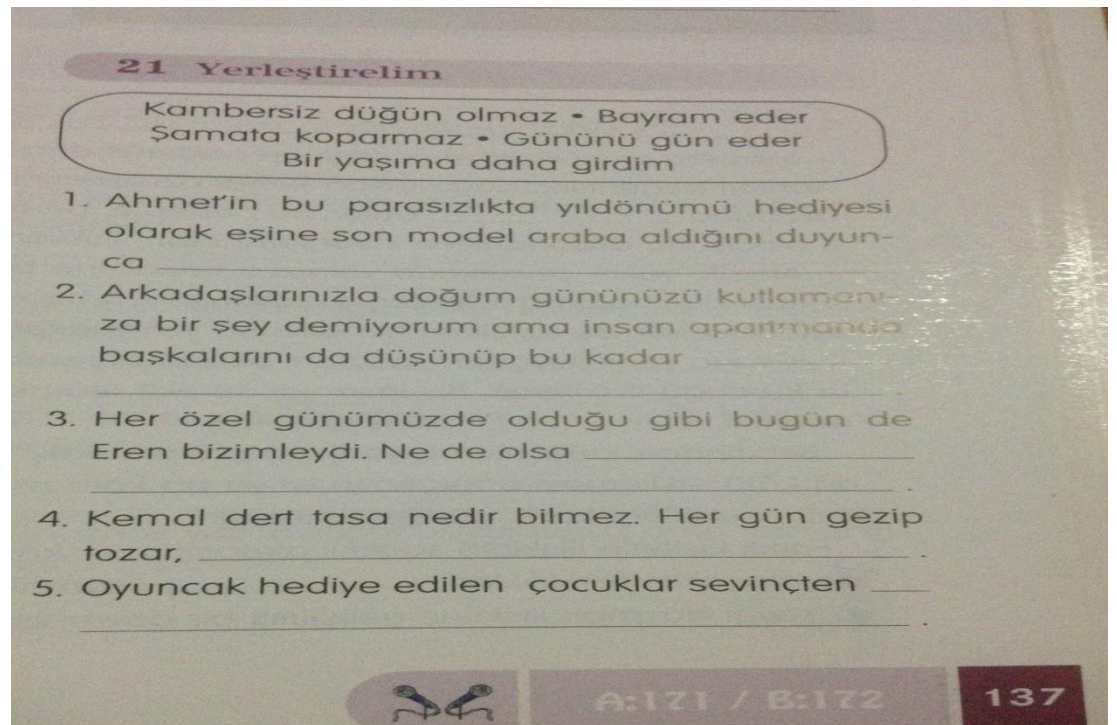
karşısındaki kişiyi sinirlendirmek

Resimde görülen deyimler metinlerde koyu harflerle verilmektedir. bir deyim için dört anlam verilerek uygun anlamın bulunması beklenmektedir.

Resimde gördüğümüz gibi “ağızına fermuar çekmek” deyim vermektedir. Dört tane cevap vererek deyimın anlama uygun anlamı seçilmesi gerekmektedir. Bu deyim birinci derece deyimlerden sayılabilir.

Resimde görülen sözlerden üç tanesi deyimdir. Cümleler verilerek boş yerlere uygun sözlerin yerleştirmesi gerekmektedir. Bu durumda tahmin etme durumun ne kadar yüksek olabileceği de belli olacaktır. Deyimler anlamsal açıdan üçüncü derece deyimlerdendir.

1. laf işitmek	☐ söylenmesi çok ayıp söz
2. başından geçmek	☐ anlayabilmek
3. havaya girmek	☐ azarlanmak
4. hoşuna gitmek	☐ aşırı derecede gülmek
5. nutku tutulmak	☐ beğenmek
6. ağza alınmayacak	☐ bitmek
7. akli ermek	☐ kibirlenmek, övünmek
8. sonu gelmek	☐ konuşamaz olmak
9. kaşlarını çatmak	☐ utanmak
10. gülmekten kırılmak	☐ yaşanmak, olmak
11. pot kırmak	☐ karşısındakine dokunacak söz söylemek
12. yüzü kızarmak	☐ kızmak, sinirlenmek

B2-C1 kitabında bir metinde oldukça fazla deyim kullanılmıştır, ardından da deyimlerin anlamları karışık verilerek, deyimün uygun anlamla eşleştirilmesi istenmiştir.

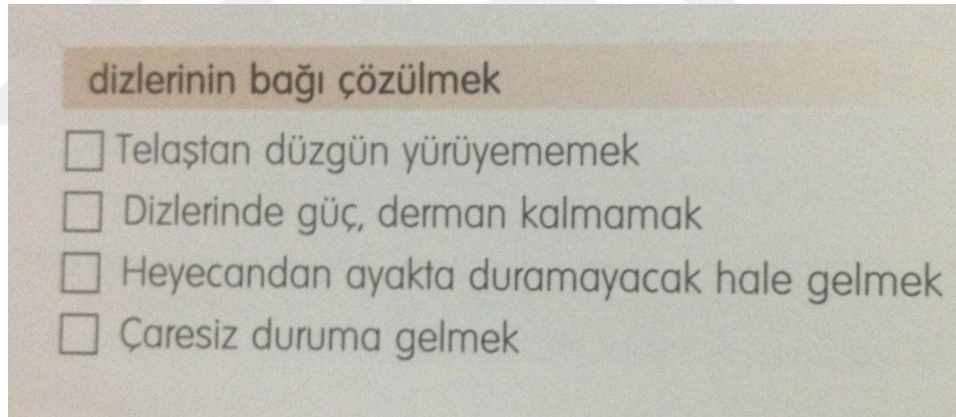
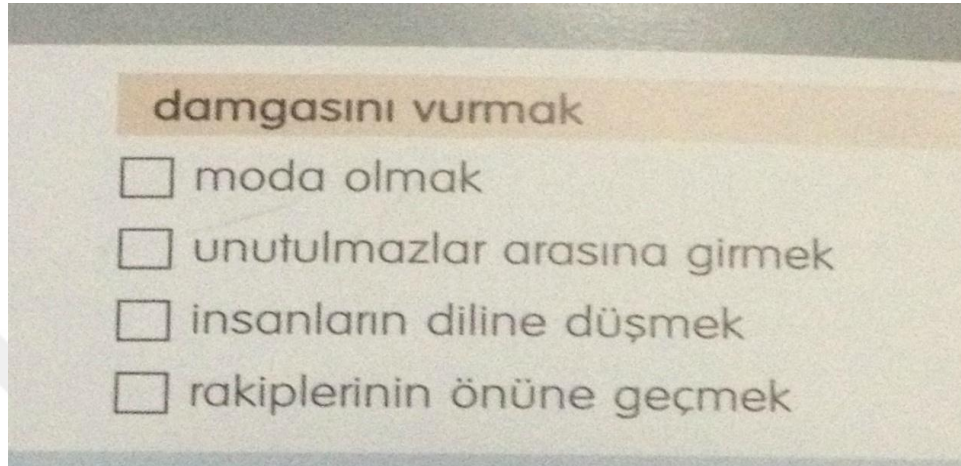
8 Yerleştirelim

İçini dökmek • yediği içtiği ayrı gitmemek • bir kalemde silmek • akli vermek • havadan sudan konuşmak
içli dışlı olmak • ikili oynamak • arası açılmak • sırtından vurmak • işi düşmek

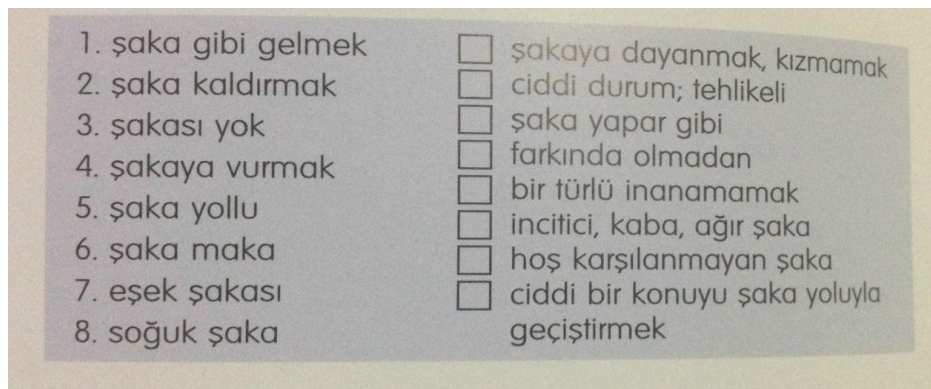
1. Ona güvenip her şeyimi anlatmakla ne büyük hata elmişim! Aramızda konuştuktanız herkeşe anlatarak beni _____.
2. Rüya beni hiç arayıp sormaz ancak bir _____, arıyınca beni gelirim.
3. Kaan benim çok yakın arkadaşım sayılmaz. Ona her şeyimi anlatmam ama arada arada _____.
4. Bana gelip beni haklı bulduğunu söylüyorsunuz ama aynı şeyi Ahmeşe de yapıyorsunuz. Bana _____ denir.
5. Eskiden Sinan'la çok yakındık ama geçen sene küçük bir sorun yaşadık. O olaydan sonra _____, artık eskisi gibi yakın değiliz.
6. Bence yeni tanıştığın insanlara bu kadar güvenip onlarla böyle _____ olmamalısın. Henüz yeterince tanıyorsun onları.
7. Bana söylediği yalanla beni o kadar büyük bir hayal kinkliğine uğrattı ki onu hiç düşünmeden _____.
8. Yıllar öncesinde yaptığımız gibi seninle saatlerce oturup sana _____, bütün sıkıntılarımı senle paylaşmayı çok özledim.
9. Öyle zor durumdayım ki ne yapacağıma karar veremiyorum. Sen benim en yakın dostumsun. Lütfen bu konuda bana bir _____.
10. Bir zamanlar Özgür benim en yakın arkadaşım. Her zaman beraberdik, _____.

21

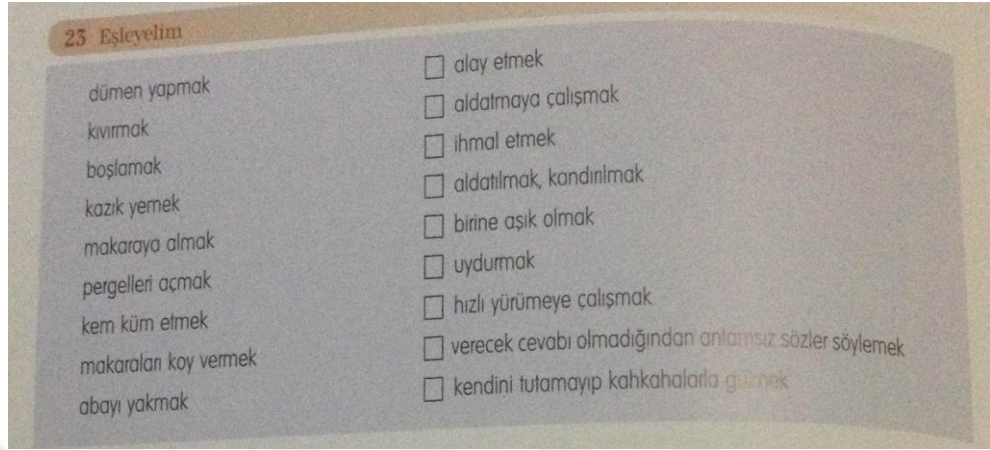
Bu etkinlikte karışık verilen deyimlerin uygun cümlelerin içinde kullanılması beklenmektedir. Anlamlarına yönelik herhangi bir açıklama yapılmadan bu etkinliğin öğrenciler tarafından yapılması beklenebilir. Deyimlerin çoğu birinci ve ikinci derece olup deyimini oluşturan sözlerden deyimün bütün anlamına yönelik bir çıkarım yapmaları mümkündür.

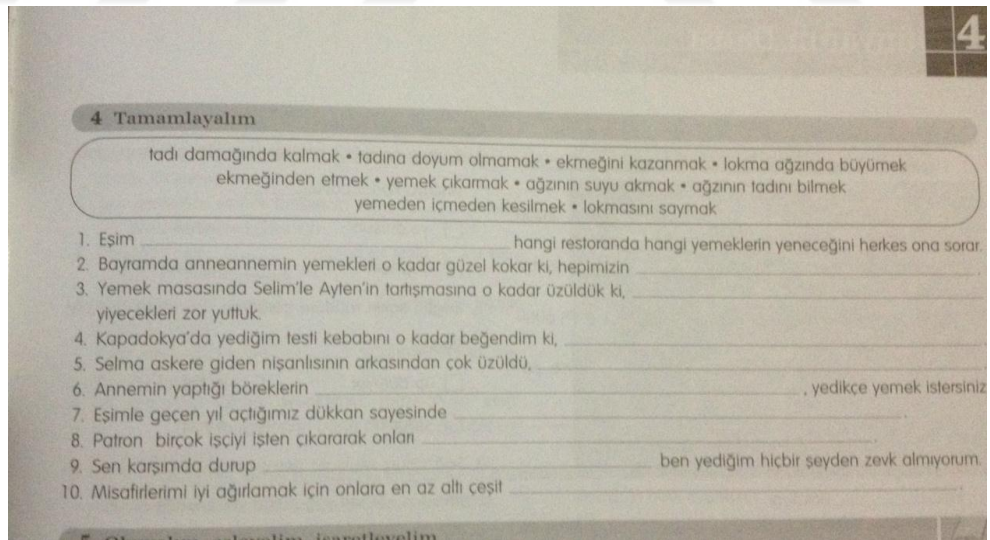
Bağlamdaki anlamı seçeneklerden bulmaları istenmiştir. Metin bu anlamları destekler niteliktedir.

Yukarıda gördüğümüz resimde “şaka” sözcüğüyle kullanılan deyimlerin, uygun anlamlarla eşleştirilmesi gerekmektedir. bu gibi çalışmalar ortak sözcüklü kalıp sözlerin kullanımlarını göstermek açısından yararlı olabilir.

Genellikle tercih edilen eşleştirme çalışmalarından biri daha yer almaktadır. Sözcüklerin anlamlarından yola çıkarak tahmin etmeleri beklenmektedir. Ancak seçilen sözlerin çoğu kültürel kullanımları olan ve tahmin edilme olasılığı düşük sözlerdir.

Tamamlama ödevinde birbirine çok benzer deyimler verilmiştir. Birinci ve ikinci derece deyimler çoğunluktadır. Tahmin edilebilir deyimlerdir.

"Kanı kaynamak" _____ demektir.

hemen harekete geçmek istemek

hemen sevgi duymak

heyecan duymak

aşık olmak

"Gözü tutmak" _____ demektir.

hatırlamak tanımak

beğenmek istemek

"Kıyamet kopmak" _____ demektir.

büyük bir gürültüye neden olmak

çok sinirlenilmesine neden olmak

mutlu olmasını sağlamak

kavgaya yol açmak

Üç tane deyim verilmiştir ve anlamlarını seçmeleri istenmiştir. Bağlam desteği olmadan anlamlarının tahmin edilmesi güçtür.

11 Yerleştirelim

komik duruma düşmek = espriyi patlatmak
 büyük altından gülmek = matrak geçmek
 ince espri yapmak = kara mizah yapmak
 mizah anlayışı olmak = şaka kaldırmak

1. Yaptığımız espriyer karşısında surat ifadesinin hiç de-ğişmediğini görünce onun _____ bir insan olduğunu anladık.
2. Serhat zekice ve _____, bunun için herkes onun hangi lafinin gerçek hangisinin espri olduğunu anlayamaz.
3. En son gittiğimiz tiyatro oyununda toplumun acı yönle-rinin _____ insanları sadece güldürmek de-ğil, toplumun karan yaralarına da dikkat çekmek amaçlanıyordu.
4. Bilmediğim konularda fikir yürütüp o konuda bilgi sa-hibi olan insanların gözünde _____ iste-mem.
5. Hiç birimizin beklemediği bir anda _____ ve toplantıdaki gergin havanın yumuşamasını sağladı.
6. İş yerine yeni gelen elemanın kendini kanıtlamak için verdiği çabaların komikliğine hepimiz gizlice _____.
7. Niye bana bakıp bakıp gülüyorsunuz? Siz benimle _____ galiba.
8. Kardeşim hiç _____ Ne zaman ona takılma-ya kalksak hemen bize kūsüp kendisini odasına ka-patır.

Hitit kitaplarında son olarak resimde görülen deyimler verilmiştir, metinde uygun yerlere yerleştirilmesi gerekmektedir.

İstanbul Yabancılar İçin Türkçe

İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Ders kitabının A1ve A1 düzeylerinde deyimlerden bahsedilmemiştir.B1 düzeyinde “Başının etini yemek” ve “kalbını fethetmek” deyimleri sadece metinde kullanılmıştır. Etkinliklerde yer almamıştır. Bir sonraki metinde metin içinde geçen “enine boyuna” deyimini yer almaktadır.

HAZIRLIK ÇALIŞMASI

1 Aşağıdaki deyimleri anlamlarıyla eşleştirelim.

İyi gün dostu olmak () Aralarından su sızmamak () Araları limoni olmak ()
Aralarına kara kedi girmek () Arası açılmak (bozulmak) () Aralarındaki buzları eritmek ()
Can ciğer olmak () Dostluk etmek () Dostlar alışverişte görsün (diye) () Kafa dengi ()

1. İki kişinin birbiriyle çok yakın arkadaş olması.
2. İki arkadaşın birbirlerine karşı kırgınlığını, küslüğünü ortadan kaldırması.
3. İki dostun birbirine güvenmesi, iki dostun arasına soğukluk girmesi.
4. İki kişinin birbiriyle çok yakın arkadaş olması.
5. “Gösteriş olsun, iş görüyor densin (diye).” anlamında kullanılan bir söz.
6. Sadece iyi günlerde arkadaşının yanında olması.
7. İki arkadaş arasında kırgınlık oluşması.
8. İki kişinin arkadaşlıklarının sarsılması, birbirine darılması.
9. İki kişinin birbiriyle yakınlık kurması, dost gibi candan davranması.
10. Davranışları, anlayışları, dünya görüşleri birbirine uymuş kimselerden her biri.

B1 düzeyinde resimde görüldüğü gibi, verilen sözcüklerin deyim olduğu söylenerek anlamlarıyla eşleştirilmesi beklenmektedir.

7 Aşağıdaki kelime ve kelime gruplarının anlamlarını öğrenelim.

erkeksi tayyör kürk votka gösterişli ikon damgasını vurmamak desen örgü puantiye
çağ çarpıcı yok satmak yaygınlaşmak nüfuz etmek küreselleşmek tapmak benimsenme

8 Bu modalar hangi dönemlere ait? Metni dinleyelim ve yazalım.

Büyük aksesuarlar, çarpıcı renkler, taytlar, omuz vatkaları, diyet yapma modası

Gösterişli şapkalar, kemer sıkma modası

Erkeksi kıyafetler ve saç stili

Sadelik, beyaz tişört ve denizci gömlekleri

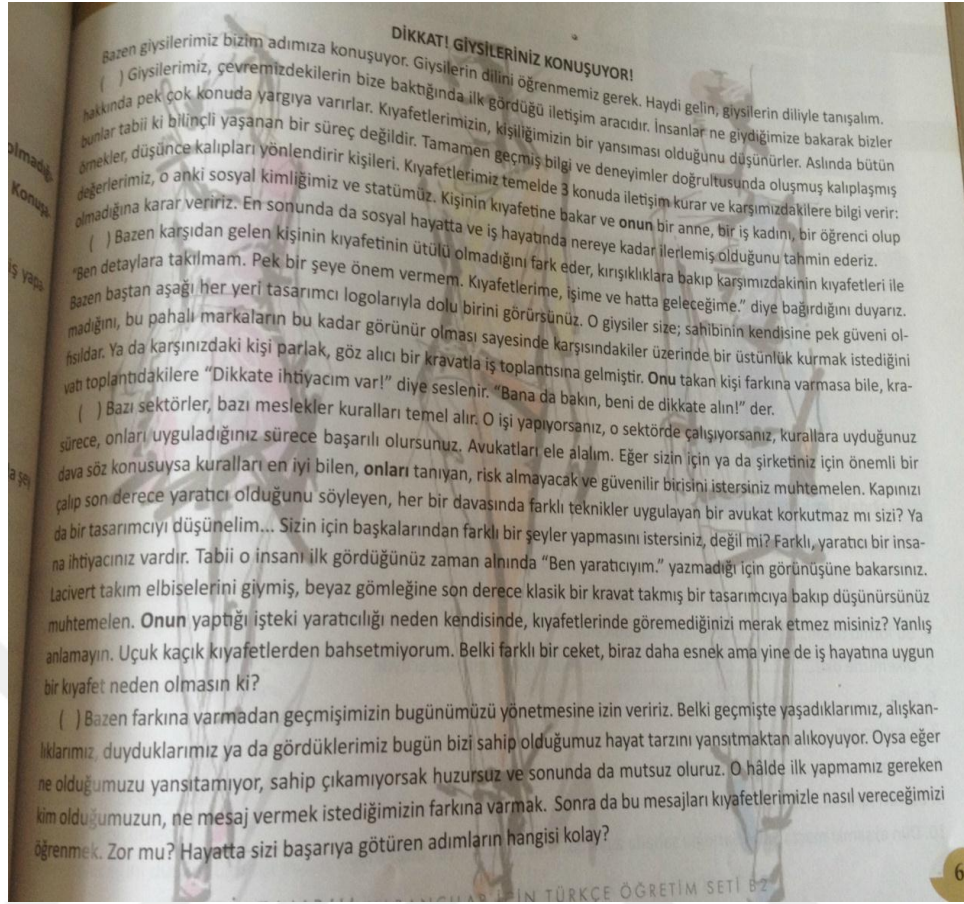
Özgür ve kuralsız giyim

Modada küreselleşme, ayınlık

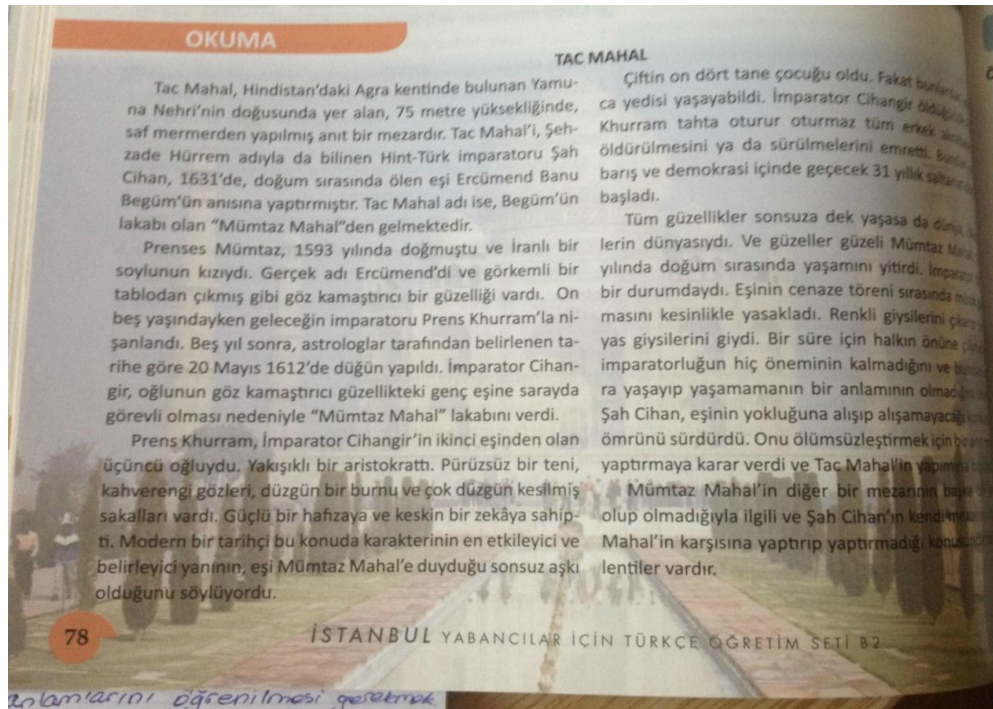
Stil ikonlarıyla tanışma

Bireysellik, çiçek desenleri, örgü elbiseler, puantiyeler, hippie şıklığı

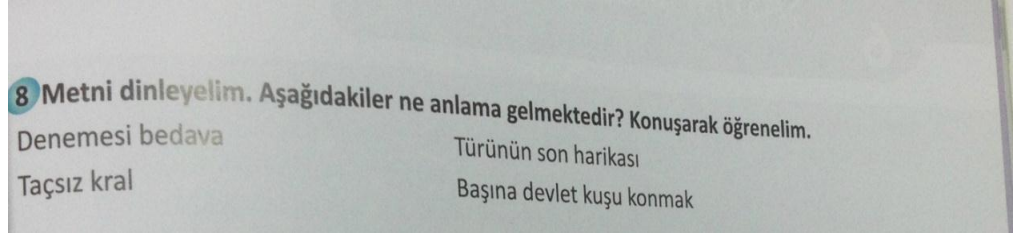
B2 düzeyinde farklı sözcüklerle birlikte, “damgasını vurmamak”, “yok satmak” ve “nüfuz etmek” verilmiştir, verilen sözcüklerin anlamlarını öğrencinin nasıl öğreneceğine ilişkin bir bilgi yoktur. Muhtemelen öğretmen bu sözleri anlam ve kullanımlarıyla örneklendirerek anlatacaktır.

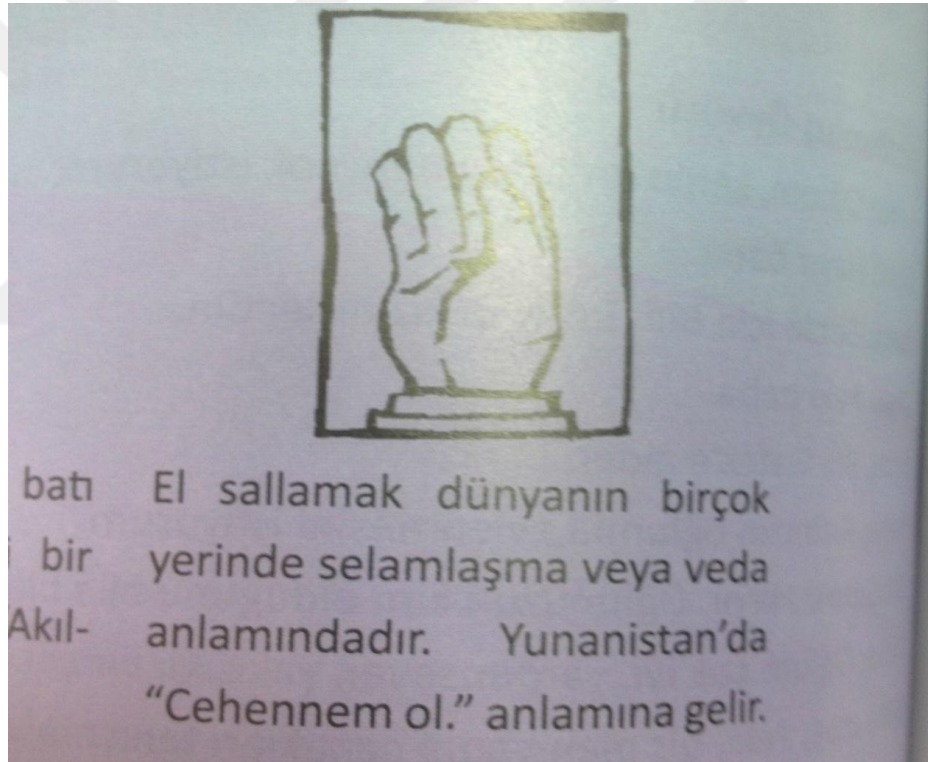
Resimde görülen metinde “üstünlük kurmak” ile “göze çarpmak” deyimleri kullanılmıştır ancak deyimlerle ilgili bir etkinlik yer almamaktadır.

Taç Mahal okuma metinde “*göz kamaştırmak*” deyimi kullanılmaktadır. Birinci derece bir deyimdir. Tahmin edilebilir. Bağlam yeterinde destekleyicidir.

Dinleme metninde “*başına devlet kuşu konmak*” kullanılmıştır, dinlemeden sonra verilen sözler konuşma etkinliğiyle açıklanacağından anlamlarına ilişkin açıklamanın yapılacağı öngörülmektedir.

Son olarak da beden dili anlatılırken el şekli resimleri verilmiştir. Onlardan bir tanesi de “Cehennem ol” deyimidir. Resimde görüldüğü gibi Türkiye’de selam anlamına gelen işaret Yunanistan’da “Cehennem ol” anlamına gelmektedir. Bu deyim sözcüklerin anlamlarından tahmin edilebileceği için ayrıca bir açıklama yapılmamıştır.

Yabancılara Türkçe öğretimi kitaplarında yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü gibi deyimlerle ilgili etkinlikler genellikle anlamlarıyla eşleştirme, metin içindeki deyimın anlamını tahmin etme, deyimı uygun cümle içinde kullanabilme ile ilgilidir. Deyimlerin biçim anlam ve kullanımlarına ilişkin metinlerde verilen bağlamlar dışında ayrıca bir açıklama ya da öğretim yer almamaktadır. Bu noktada deyimlerin sözcükler gibi düşünüldüğü söylenebilir. Yani anlamları tahmin edilebilen ve sözcükler gibi biçimsel açıdan çok fazla değişime uğramayan yapılar olarak kabul edilmiştir. Ancak deyimler sözcüklerden farklıdır, biçimsel değişimlere uygun ve kullanım alanları sözcüklere göre oldukça farklılık gösterir. Kitaplara bu durumun yansımadağı söylenebilir. Ayrıca deyimlerin seçimiyle ilgili yani hangi düzeylerde hangi deyimlerin yer alabileceği tamamen bağlamlara göre değerlendirilmiş olup metinde geçen deyimler ya da dilbilgisi ile paralellik gösteren deyimler seçilmiştir. Bu noktada deyimlerin anlamsal derecelerinin pek göz önünde bulundurulmadığı söylenebilir. Belki temel düzeyde daha çok birinci derecede deyimlerin kullanılması ve ileri düzeylerde bu derecelerın artması öğrenciler açısından daha kolay bir öğrenme yolu oluşturabilir. Ancak bunun doğruluğu ya da öğrenmeye olumlu etki edip etmeyeceği çalışmalarla ortaya konmaya muhtaçtır.

Deyimlerin pek çok etkinlikte deyim olduğundan bile söz edilmemiştir. Bu durumun hem olumlu hem de olumsuz yanları olabilir. Deyim olduğunu bilerek bazı sözlere yaklaşması öğrencinin o söze ilişkin tavrını ve kullanımını da değiştirebilir. Yani o sözün belli bir durum için kullanılan deyim özelliği taşıyan bir söz olduğunu bilir. Bilmemesi ise diğer kalıp sözlerle benzer bir kategoride o sözü de kalıplaşmış bir ifade olarak düşünmesini sağlayabilir. Burada yine deyimlerin dereceleriyle ilgili bir bilgilendirmenin olması öğrencinin öğrenmesini kolaylaştırabilir.

Öğretilen deyimlerin arasında bu çalışmanın konusu olan sözcüleri içeren deyimlerin de olduğu görülmüştür. Ancak herhangi bir öğretim önerisi yer almamaktadır. Yalnızca anlamın işaretlenmesi ve cümle içinde kullanılması istenmektedir. Ancak karıştırılması çok muhtemel olan bu deyimlerin arasındaki farkın verilmemesi bir bulanıklık oluşturmaktadır. Burada söylenenler yalnızca kitaplar ele alınarak değerlendirilmektedir. Bu etkinliklerin sınıf içinde işlenişlerinde gerekli bilgilerin öğrenciler tarafından verilir verilmediği bilinmemektedir.

BÖLÜM IV

BULGULAR ve YORUMLAR

Toplumsal kültürel pek çok katmanı içinde barındıran deyimlerin yabancı dilde öğretiminin ve öğreniminin çok kolay olmadığı dile getirilmişti. Deyimlerin biçim anlam ve kullanımlarında görülen bazı benzerlikler de öğrenme aşamasında güçlük olarak belirginleşebilir. Türkçede benzer sözcüklere benzer biçimler eklendiğinde ve bu yapılar deyimlerin içinde yer aldığı yabancılara öğretimi konusu biraz daha zorlaşmaktadır. Bu nedenle bu yakınlığa sahip olduğu düşünülen deyimler üzerine anlam ayrımını daha belirgin hale getirecek çalışmalar yapılması faydalı olacaktır.

Türkçede benzer sözcükleri içeren deyimlerde aynılık gösteren sözlerden biri yerleştirme adlarıdır. Bu sözcükler farklı biçimleşmelerle deyimlerin içinde görüldükleri gibi, aynı deyim de farklı biçimlere girmesini sağlar. Bu bakımdan Türkçedeki yerleştirme adları “*ön, arka, iç, dış, üst, alt, yan, karşı, ara, etraf, çevre, öte*” (Göksel ve Kerslake 2005:250) olarak belirtilmiştir. Bu sözcükleri içeren deyimler anlambilimsel ve bilişsel özelliklerine göre yapılan deyim kategorilerinden çoğunlukla ikinci ve üçüncü derece deyimler içinde yer alırlar. İkinci derece deyimlerde, deyim bileşenleri tüm deyim anlamına kısmen etki eden, orta düzeyde çözümlenebilen ve şeffaf olarak nitelendirilmekteydi. Üçüncü derece deyimlerde ise deyim bileşenleri tüm deyim anlamına etki eden yüksek düzeyde çözümlenebilen ve yarı eğretilmeli olarak nitelendirilmekteydi. Bu bakımdan yukarıda belirtilen

sözcüklerin bilişsel dilbilimdeki metafor şemalarından yönelim metaforları, merkez çevre metaforları ve engel metaforu gibi pek çok şema ile birlikte kuruldukları düşünüldüğünde öğretim sırasında belirginleştirilmesi gereken anlam ilişkileri de ortaya çıkmaktadır. Bu deyimlerdeki anlamsal özelliklerle ilgili bu durumun yanında ortak sözcüklerin ayrı ayrı deyimlerde yeniden yapılanması sonucu oluşan biçim ve kullanımla ilgili öğretimde karşılaşılabilecek bazı sorunlar bulunmaktadır

Bu yerleştirme adlarının deyimler içinde kullanımlarını ve biçimsel değişimlerini aşağıdaki örneklerle somutlaştırabiliriz:

- Altına etmek (korkmak)

Korkumdan altına edeceğim.

- Önüne düşmek (kılavuzluk etmek)

Bu konuda bizim önümüze düşecek birine ihtiyacımız var.

- İçini dökmek

İçinizi dökülen sizi rahatlatacaktır

- Arkadan konuşmak

Arkamdan konuşmak çok ayıp

Özellikle deyim kendi içyapısında ilk sözcük olarak kullanıldıklarında biçim, anlam ve kullanım bakımından değişikliğe uğramaları daha yüksek bir oranda görülmekte çünkü özneye ve yüklemle ilişkiye girme oranları yükselmektedir. İyelik eki almaları nedeniyle biçimlerinde değişim görülen bu deyimlerin farklı biçimlerinin yabancılara Türkçe öğretilirken gösterilmesi öğrencinin bu biçimleri farklı deyimler olarak düşünmesini engelleyebilir. Bu nedenle deyimler verilirken bir yapı kalıp olduğu ancak sözdiziminde farklı biçimlerde yer alabildiği öğrencilere sunulduğunda daha net hale dönüşebilir. Bu farklı biçimlenmeler deyimlerin sözcüklerinde de değişiklikler meydana getirebilmektedir. Örneğin *üstüne gitmek* deyimini birinin üstüne gitmek olarak durum eki istemiyle şekillenmektedir. Ancak bağlam aynı kalmakla birlikte özne değiştiğinde, “*ben*” olduğunda deyim *üstüme gelmek* biçimine dönüşmektedir. Yani hem ekler açısından hem de sözcük düzeyinde (eylemde) bir değişim meydana geldiği görülmektedir. Bu nedenle bu değişiklikler öğretimde değinilmesi gereken konular olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmada yukarıda sözü edilen yerleştirme adlarından Türkçe sözcükte madde başında deyim kullanım durumuna göre sayısı diğerlerinden fazla olan “üst”

ve “ön” sözcükleri seçilmiştir. Aşağıda belirtilen deyimlerin Türkçe sözvarlığında yer aldıkları Türkçe sözlükten aktarılarak gösterilmiştir. Çalışmada biçim anlam ve kullanım için açıklamalar ve uygun bağlamların oluşturulmasına yönelik örnek etkinlikler ise bu deyimlerin içinden belirli bir ölçüte bağlı kalmaksızın seçilen bazı deyimler üzerinde yapılmıştır.

TDK Türkçe sözlük 2011’de “üst” madde başında yer alan deyimler aşağıdaki gibidir.

üst çıkmak: yenmek

üste çıkmak: 1) suçlu olduğu halde karşısındakini suçlamak 2) zeytinyağı gibi üste çıkmak

üstten bakmak: kibirli, gururlu bir biçimde

üstü kalsın: hesaptan artakalan az miktardaki paranın alınmaması, bahşiş olarak bırakılması sırasında söylenen bir söz

üstünde durmak: bir işe önem vermek, bir işle yakından ve sürekli ilgilenmek

üstünde hakkı olmak: birinde emeği, iyiliği, hakkı bulunmak

üstünde kalmak: 1) mal, artırma sonucunda bir kimsenin olmak 2) suçlanmak

üstündeki üstünde, başındaki başında: “üstündekinden başka hiçbir şey kalmadan” anlamında kullanılan bir söz

üstünden akmak: bir durumu çok belli olmak

üstünden atmak: 1) bir şeyi ödev olarak kabul etmemek 2) bir şeyin kendi üzerinde bıraktığı etkiyi kaldırmak

üstünden dökülmek: giysi, giyecek bol ve biçimsiz olmak, yakışmamak

üstünden geçmek: daha önceden yapılmış bir işi, denetlemek amacıyla yeniden gözden geçirmek.

(birinin) üstünden geçmek: ırzına geçmek

üstünden kibarlık akmak: aşırı derecede kibar davranmak

(birinin) üstünden silindir gibi geçmek: perişan etmek, çok yormak

üstüne alınmak: bir davranışın kendisine karşı olduğunu sanarak tedirgin olmak, alınmak.

üstüne almak: bir işi yapmaya söz vermek, ödev alınmak

üstüne atmak: bir suçu birine yüklemek

üstüne basmak: 1) yerinde bir düşünce ileri sürmek 2) iyice belirtmek

üstüne bir bardak (soğuk) su içmek: alay bir işten umudunu kesmek, o işin olacağına inanmamak, o işten vazgeçmek

üstüne bir iki güneş doğmak: halk: sabah yataktan geç kalkmak

üstüne çekmek: kendi üzerine almak, muhatap olmak

üstüne çullanmak: saldırarak üzerine abanmak üstüne düşmek: bir kimseyle veya bir şeyle çok ilgilenmek

üstüne fenalık gelmek: aşırı derecede sıkılmak, pek bunalmak

üstüne geçilmek: 1) bir malın tapusunu kendi adına yazdırmak 2) evlat edinmek

(bir şeyin) üstüne gelmek: bir şey yapılırken veya konuşulurken çıkagelmek

üstüne gitmek: 1) bir işe el atmak, karışmak 2) üstüne doğru gitmek 3) bir şeyi ısrarlı bir biçimde yapmak 4) bir işi yapmak için kişiyi zorlamak

üstüne gül koklamamak: sevdiği birinden başkasını sevmemek

(birinin) üstüne güneş doğmamak: güneş doğmadan önce kalkmak

Üstüne kalmak: güçlükler birinin omuzlarına yüklenmek

üstüne kapanmak: belli bir işi aralıksız bir biçimde yapmak

üstüne koymak: katmak, eklemek

üstüne kuma gelmek: kocası, başka bir kadın almak

üstüne kuş kondurmak: olağanüstü, o ana kadar görülmemiş bir şey yapmak

üstüne olmamak: daha üstü, iyisi bulunmamak

üstüne oturmak: hakkı yokken bir şeyi kendisine mal etmek

üstüne ölü toprağı serpilmiş gibi: 1) tembel, uyuşuk, cansız, miskin 2) çok derin bir biçimde 3) hareketsiz bir biçimde

üstüne perde çekmek: isteyerek örtmek, gizlemek

üstüne sevmek: birini severken bir başkasını daha sevmek

üstüne titremek: bir şeye veya kimseye sevgi, özen göstermek

üstüne toz kondurmamak: bir şeyin veya bir kimsenin kusurlu olabileceğini kabul etmemek.

üstüne tuz biber ekmek: üzüntüyü, kusuru artıracak durum yaratmak

üstüne üstüne gitmek: çekinmeden sonucu tehlikeli olabilecek bir şeye uğraşmak yılmamak.

(birinin) üstüne varmak: 1) bir şey yapmasını baskı yaparak istemek 2) saldırmak 3) kadın evli bir erkekle evlenmek

(birinin) üstüne vazife olmamak: görevi olmamak, o görev kendini ilgilendirmemek

üstüne yaptırmak: bir malın tapusunu kendi adına yazdırmak

üstüne yatmak: hakkı yokken bir şeyi kendine mal etmek, bir şeyi alıp vermemek

(birinin) üstüne yıkılmak: yamanmak

(birinin) üstüne yıkmak: 1) kendisinin de sorumlu olduğu bir işin ağırlığını başkalarına yüklemek 2) kendi suçunu başkasına yüklemek

üstüne yok: “bundan daha iyisi olamaz, hepsinden iyisi bu” anlamında kullanılan bir söz

(birinin veya bir şeyin) üstüne yüklenmek: 1) saldırmak 2) mec: ısrar etmek

(birinin) üstüne yürümek: korkutmak, yıldırım amacıyla saldıracakmış gibi yapmak

üstüne görmek: gebeyken aybaşı olmak.

üstünüze afiyet (veya sağlık) hastalıktan söz ederken karşısındakinin o hastalığa tutulmaması dileğiyle söylenen söz.

Yukarıda belirtilen elli dört adet deyiminin başında “üst” sözcüğü bulunmaktadır.

TDK Türkçe Sözlük 2011’de “ön” madde başında yer alan deyimler aşağıda yer almaktadır.

önde gelmek: önemli durumda olmak

öne almak: bir şey veya bir kimseye öncelik tanımak

öne çıkmak: diğerlerinden daha iyi olmasından dolayı dikkat çekmek

öne düşmek: 1) önden yürümek; 2) kılavuzluk etmek

öne sermek: ortaya koymak, meydana çıkarmak, göstermek

önü alınmak: önlemek

önünde ardında gidilmez: arkadaşlığına güvenilmez

önüne arkasına bakmadan: iyi hesap etmeden, düşüncesizce

önüne bakmak: utanmak

önüne çıkmak: 1) karşılaşmak; 2) ilk defa görmek

önüne dikilmek: karşısında durmak/ engel olmaya çalışmak

önüne düşmek: önünden yürümek/ kılavuzluk etmek

önüne geçmek: yolunu kesmek/ önlemek

önüne gelen: olur olmaz herkes

önüne katmak: önden yürütüp kendisi ardı sıra gitmek

(bir şeyin) önünü almak: önlemek

Önünü kesmek: yolunu kesmek/ akarsuyun akmasına engel olmak.

Yukarıda belirtilen on yedi adet deyimde “ön” sözcüğü ilk sözcük olarak kullanılmıştır.

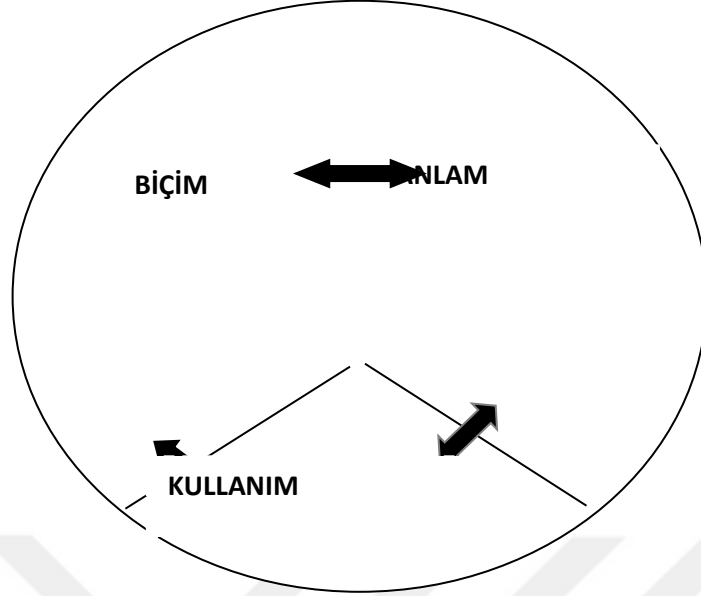
“üst” ve “ön” madde başıyla kullanılan deyimlere bakıldığında en çok bu sözcüklerin “üstüne” ve “önüne” biçimlerinin deyimlerde yer aldığı görülmektedir. Bu sözcükler ve bir eylemden oluşan deyimler anlam ve kullanım bakımından farklılıklar göstermektedir. Farklılığı kavramak anadil konuşucuları için doğal bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ancak birbirine çok yakın olan bu deyimlerde bazı yanlış kullanımlar ve anlam sorunları oluşabilmektedir. Bu deyimlerin yabancılara öğretimi konusu sözü edilen benzerlik ve yakınlıktan dolayı daha anlam ayırt edici bir çalışmanın gerekli olduğu konusunu düşündürmektedir.

Bu nedenle bu çalışmada “üstüne” ve “önüne” sözcükleriyle kurulan aşağıdaki deyimler çalışmaya konu olarak seçilerek diğer deyimler için de kullanılabilecek uygulamalar yapılmaya çalışılmıştır.

Üstüne almak
Üstüne atmak
Üstüne düşmek
Üstüne gitmek
Üstüne yatmak
Üstüne yıkmak
Üstüne yürümek
Önüne çıkmak
Önüne dikilmek
Önüne düşmek
Önüne geçmek

Bu deyimlerin incelemesi için dilbilgisi öğretiminde kullanılan biçim, anlam, kullanım üçgeni üzerinden bir uyarılma yapılmıştır. Dilbilgisi öğretiminde bir yapının biçimsel özellikleri, eklendiği yapıya kattığı anlam ve kullanımındaki görünümleri (uygun bağlamlarda, uygun örnekler) verilir:

Üç boyutlu dilbilgisi şeması (Larsen-Freeman 2001:252)

Şekil 2: Biçim Anlam Kullanım Şeması

“Herhangi bir dilbilgisel yapının üç boyutu olduğunu vurgulayan bu şemada, biçim bölümü bir dilbilgisel yapının nasıl biçimlendiğini, nasıl sesletildiğini, nasıl yazıldığını, dildeki diğer yapılarla nasıl etkileşimde olduğunu, ANLAM bölümü dilbilgisel yapının ne anlama geldiğini, KULLANIM bölümü ise dilbilgisel yapının hangi bağlam(lar) da kim(ler) tarafından nere(ler) de kullanıldığını ve bu bağlamlara yönelik önvaryansayımları göstermektedir. Şemadaki bölümler arasındaki oklar ise bölümlerin birbirleriyle sıkı bir ilişki ve etkileşim içinde olduklarını, bir bölümdeki değişimin diğer bölümleri de etkileyeceğini göstermektedir. Şemanın pasta diyagram şeklinde oluşturulması ise bölümler arasında hiyerarşik bir ilişki olmadığını her üç bölümün de dilbilgisi-iletişim köprüsü için aynı derecede önem taşıdığını göstermektedir (Larsen-Freeman’dan Aktaran Cem, 2005:11).”

Aynı durum sözcükler için de düşünülebilir.

“Yanı öğrencinin bir sözcüğü biliyorum diyebilmek için sözcüğün biçimsel özelliklerini (herhangi dilbilgisel bir durumda göstereceği ses değişimleri, sesletim özellikleri gibi), sözlüksel anlamını (görevsel bir sözcük ise görevini ve anlamını) ve bu sözcüğün her türlü kullanım bilgisini (bağlama göre değişebilen kullanımı, yan anlamsal özellikleri, eğretilmeli kullanımlar vb.) biliyor olması beklenir (Uzdu Yıldız, 2013:362)”

Bu şema çalışmanın konusu olan deyimler için de kullanılacaktır. Çünkü seçilen deyimlerin özellikleri arasında biçimsel değişmelere uğrayabilmesi (iyelik çekimlerinin bulunması) anlamsal ve kullanımsal olarak yakınlık göstermeleri nedeni ile karıştırılabilecek olması yer almaktadır. Bu özelliklerin detaylı bir şekilde açıklamalarının yapıp örnek bağlamların bulunması anlam ve biçim özelliklerini daha iyi görmemizi sağlar. Biçim bölümünde deyimlerin çekime bağlı olarak aldıkları ekler, tamlama grubu oluşturuyor ise tamlayan ögenin verilmesi gibi biçimsel değişiklik oluşturabilecek durumlara yer verilmiştir. Anlam bölümünde deyimlerin sözlük anlamı olabilecek açıklaması yer almaktadır. Kullanım bölümünde

ise deyimi ne tür bağlamlarda kullandığımız, durumlar belirtilerek verilmektedir. Ayrıca örneklerde kullanım durumları daha belirgin hale getirilmeye çalışılmıştır.

4.1. “Üstüne” ile Kurulan Deyimlerin Biçim, Anlam, Kullanım Özellikleri

ÜSTÜNE ALMAK

Biçim

Bu deyimdeki “üstüne” sözcüğü ikinci tekil ve üçüncü tekil biçimlenişleri aynıdır. Bu deyimın kullanıldığı bağlamdaki anlam ayırımına dikkat etmek gerekmektedir. Aşağıdaki örneklerde biçimsel değişme durumları görülmektedir.

Bir şeyi üstüne almak.

(Benim) üstüme aldım.

(Senin) üstüne al.

(Onun) üstüne alacaktım.

(Bizim) üstümüze alacağız.

(Sizin) üstünüze alabilirsiniz.

(Onların) üstlerine (üstüne) almış.

Anlam

1. Bir iş yapmaya söz vermek, ödev alınmak.
2. Alınmak, bir hareketin kendisine karşı yapıldığını sanarak kaygılanmak.

Yukarıdaki anlamlarda kullanılabilir. Öğretim sırasında anlamı belirginleştirecek bağlamlar seçilmelidir. Deyimin içerdiği “bir sorumluluğu üstlenme” anlamı belirginleştirilmelidir. Dolayısıyla deyimın anlam ilişkisi içinde karşıtı verilirken “üstüne atmak” deyimini kullanılabilir. Ancak “üstüne atmak” deyimini suçlama anlamı nedeniyle tam olarak karşıtlık sağlamadığına da dikkat çekmek gerekir. Deyim öğretimi sırasında “bir sorumluluğu almak, bir konuda/davranışa alınmak” anlamları kullanılabilir.

Kullanım

1. Bir şeyi yapmayı kabul etmek
2. Bilmek
3. Söz vermek

4. Onu ödev edinmek
5. Ödev alınmak

Yukarıda verilen kullanım yerleri, deyimim “bir şeyi yapmayı kabul etme, söz verme, ödev edinme” anlamlarında kullanılabileceğini göstermektedir. Aşağıda deyimim kullanımını gösteren örnekler bulunmaktadır.

Örnekler:

6. Her sözü üstüne almış.
7. Bu iş yapmayı üstüne alıyorum.

Ayşe ile Fatma okuldan arkadaşlardır. Bir hafta sonu birlikte yapılacak ödevi vardı ama Ayşe sinemaya gitmek istedi, Fatma ödevlerini üstüne aldı ve arkadaşını sinemaya gönderdi.

8. Ödevi üstümüze alabileceğimizi sanıyoruz.

Bugün üç numaralı otobüsün şoförü gelmediğinden dolayı, otobüsü sürme işini, alı kendi üstüne aldı.

ÜSTÜNE ATMAK

Biçim

Bu deyimdeki “üstüne” sözcüğü kişilerle kurduğu iyelik ilişkisine göre biçimsel anlamda değişiklik gösterebilir. Ayrıca ikinci tekil ve üçüncü tekil biçimlenişleri aynıdır. Kullanıldığı bağlam anlam ayrımını sağlamaktadır. Aşağıdaki örneklerde biçimsel değişme durumları görülmektedir.

Biri (nin) üstüne atmak.

Benim üstüme attı.

Senin üstüne atacakmış

Onun üstüne attı mı?

Bizim üstümüze atacakmış

Sizin üstünüze atabilir.

Onların üstlerine (üstüne) atar.

Anlam

1. Kendi yaptığı bir suçu birine yüklemek.

2. Bir suçu, suçsuz olan bir kişinin işlediğini söylemek

Deyim, yukarıdaki anlamlarda kullanılmaktadır. Öğretim sırasında anlam ayrımını sağlayacak örnekler verilmelidir. Deyim, “suçu başkasına yüklemek” anlamını içerdiğinden bu anlam vurgulanmalıdır. Bağlam içerisindeki kullanımına dikkat etmek gerekmektedir. Bu nedenle ayrımı verecek anlam ilişkileri kullanılmalıdır.

Kullanım

1. Bir kavgada suç kapatmak
2. Başka birinin suçlamak
3. Olumsuz bir durum

Yukarıda temel kullanım yerleri belirtilen deyim “birini suçlamak” anlamında kullanılabileceği söylenebilir. Bu anlamı karşılayan kullanım örneklerinin verilmesi gerekmektedir.

Örnekler

1. Camı kendi kırdı ama suçu arkadaşının üstüne attı.
2. Beni suçlu buldular, demek ki suçu yapan kişi, yaptıklarını üstüme atmış.
3. Mahkeme onun suçsuz olduğunu söyledi, hırsızlığı onun üstüne atmışlar.

Bahçede top oynarken, Efe topu komşusunun penceresine doğru attı ve camı kırdı, evin sahibi hemen dışarıya çıktı, bunu gören Efe korktu. Ev sahibi kim yaptı diye sorunca Efe suçunu arkadaşının üstüne attı.

ÜSTÜNE DÜŞMEK

Biçim

Bu deyimdeki “üstüne” sözcüğü kişilerle kurduğu iyelik ilişkisine göre biçimsel anlamda değişiklik gösterebilir. Ayrıca ikinci tekil ve üçüncü tekil biçimlenişleri aynı olmakta bu nedenle kullanıldığı bağlamda bu anlam ayrımına dikkat edilmelidir.

Bir şeyi (in) üstüne düşmek

(bir) Çocuğu üstüne düşmek

Benim üstüme düşmüş

Senin üstüne düşebilir

Onun üstüne düştü mü?

Bizim üstümüze düşer mi?

Sizin üstünüze düştü

Onların üstlerine (üstüne) düşecek.

Anlam

1. Bir kimseyle veya bir şeyle çok ilgilenmek.
2. Bir çocuğu ya da kimseyi sevme ve korumada aşırı davranmak.
3. Bir şeyi elde etmek için çok uğraşmak.

Yukarıdaki anlamlarda kullanılabilir. Öğretim sırasında anlamı belirginleştirecek bağlamlar seçilmelidir. Deyimin içerdiği “çok fazla ilgilenmek” anlamı belirginleştirilmelidir. Yalnızca ilgilenmek deyimiyile bir anlam eşleşmesi tercih edilmemelidir. Dolayısıyla deyimın anlam ilişkisi içinde karşıtı verilirken ilgilenmemek yerine “hiç ilgilenmemek, ilgisiz davranmak gibi” anlam ilişkileri kurulmalıdır.

Kullanım

1. Biri sevdiği zaman
2. Hoşlandığı zaman
3. Çocuğu koruma sevme zamanda

Yukarıda temel kullanım yerleri belirtilen deyimın anlamı gereği hoşlanmak anlamına yakın olarak kullanılabileceği söylenebilir. Ancak bu her zaman uygun kullanım olmaz. Bu nedenle yanlış kullanılma ihtimali yüksek olan kullanım örneklerinin de yanlış kullanım örneği olarak gösterilmesi gerekebilir. (Örnek 3'teki gibi.)

Örnekler:

- 1.Şu çocuğun üstüne bu kadar düşmeyelim, şımardıkça şımarıyor, neredeyse başımıza çıkacak.
2. Yeni doktor ameliyatlara ilgili seminerlerin üstüne düşmüş.
3. O kadar beğendim ki elbiseyi, almak için üstüne düştüm.

Alt komşusunun kızının eve çok geç gelmesi sebebiyle, Mehmet bey kendi kızının aynı hata yapmaması için, kendi kızının üstüne çok düşüyordu.

ÜSTÜNE GİTMEK

Biçim

Bu deyimdeki “üstüne” sözcüğü kullanıldığı bağlama göre değişiklik gösterebilir. Bu nedenle kullanıldığı bağlamda bu anlam ayrımına dikkat edilmelidir. İkinci ve üçüncü tekil kişide biçimlenişin aynı olması durumuna dikkat çekmek gerekebilir.

Bir (şeyin) kişinin üstüne gitmek

Benim üstüme gitti

Senin üstüne gitmiş

Onun üstüne gidecekmış

Bizim üstümüze gider

Sizin üstünüze gidebilir

Onların Üstlerine (üstüne) gidecek.

Anlam

Yukarıdaki anlamlarda kullanılabilir. Öğretim sırasında anlamı belirginleştirecek bağlamlar seçilmelidir. Deyimin içerdiği “bir konuda ısrar etmek” anlamı belirginleştirilmelidir. Dolayısıyla deyim anlam ilişkisi “ısrar etmek, baskı yapmak, zorlamak” gibi yakın sözcüklerle anlam ilişkileri kurulmalıdır.

1. Bir işe el atmak, karışmak.
2. korkutmak amacıyla birinin üstüne doğru gitmek.
3. Bir şeyi ısrarlı bir biçimde yapmak.
4. Bir konuda bir kimseye sürekli baskı yapmak.
5. Güç bir şeyden yılmayıp, sonucu tehlikeli de olsa, çekinmeden o şeyle uğraşmak.

Kullanım

1. Yapılması zor işler için
2. İş esnasında
3. Güç göstermek

Yukarıda temel kullanım yerleri belirtilen deyimın anlamı gereği “zorlamak” anlamına yakın olarak kullanılabilereği söylenebilir. Ancak bu her zaman uygun kullanım olmaz. Örnek 5’te verilen bağlam zorlamak anlamını taşıırken, örnek 3’te bir konuda daha çok çabalamak anlamı görülmektedir. Örneklerdeki anlam farklılıklarına deyimın kullanım yerlerinin öğretiminde dikkat edilmesi gerekmektedir.

Örnekler

1. Kavgada onun üstüne doğru gitti.
2. Sözleri ile onun üstüne gitmiş.

Öğretmeni dün araştırma ödevi verdiğinde, Ayşe okulda yoktu, bu yüzden ödevini yapmamıştı, ertesi gün, Ayşe okula gittiğinde, öğretmeni ödevini yapmadığını fark edince, sözleri ile Ayşe’nin çok üstüne gitmişti.

3. Ödevinin üstüne fazla gitmişti.
4. Çalışırken işinin üstüne çok gidiyordu.

Babam iş yerinden verilen görevin çok üstüne gitmişti, çünkü iş yerinde daha iyi bir rütbeye gelmek istiyordu.

5. Telefonunu vermesi için üstüne gitti.
6. Tamirci geldiğinde, fırını tamir etmesi için üstüne gidecekti.
7. Biliyorum zor ama üstüne üstüne gitmelisin, ancak o zaman başarabilirsin.

Kızın erkek arkadaşı, kıza güvenmediğinden dolayı telefonu vermesi için çok üstüne gitti, fakat kız vermemekte, çok ısrar etmişti.

ÜSTÜNE YATMAK/OTURMAK

Biçim

Bir (şeyin) üstüne yatmak

Bu deyim iki eylem ile kullanılabilir. Hem “yatmak” hem “oturmak” eylemleri deyim anlamını değiştirmemektedir. Bu deyim kişiler arasında ilişki kurmamaktadır. Bir kişinin bir nesne ile olan ilişkisini anlatmaktadır. Bu nedenle biçimsel olarak değişiklik göstermemektedir.

Anlam

1. Hakkı yokken bir şeyi kendine mal etmek.
2. Bir şeyi alıp vermemek.

Yukarıdaki anlamlarda kullanılabilir. Deyimin içerdiği “bir şeyi sahiplenmek” anlamını taşımaktadır. Bu anlam öğretim sırasında vurgulanmalıdır. Dolayısıyla deyim anlam ilişkisi içinde eş anlamlısı olarak “bir şeyi sahiplenmek, kişiye ait olmayan bir şeyi almak” gibi anlam ilişkileri kurulmalıdır.

Kullanım

1. Yalan söylerken
2. Bir şeyi alıp vermemek durumunda
3. Olumsuz

Yukarıda temel kullanım yerleri belirtilen deyim anlamı gereği sahiplenmek ve yalan söyleme anlamlarına yakın olarak kullanılabilir. Bu anlam farklarına dikkat etmek gerekmektedir. Örnek 1’de kendisine ait olmayan bir şeyi sahiplenmek anlamı bulunurken, örnek 3 bir konuda yalan söylemek anlamı taşımaktadır. Bu anlam ayrılıklarına deyim öğretimi sırasında dikkat çekmek gerekmektedir.

Örnekler

1. Vakıf mallarının üstüne yattı (oturdu) adam, nasıl yaptı, vicdanı nasıl el verdi bilmiyorum.
2. Kalemimi aldın mı? Diye sorduğumda, üstüne yattı.

3. Her zaman konu, bankadaki çalınan parçamı gelince üstüne yatıyordu.

At bakıcısı o gün atı beslemeyi unutmuştu, atın sahibi gelip atın yemliğini boş görünce, bakıcıya besledin mi diye sormuştu, fakat bakıcı korktuğundan dolayı “evet besledim” diye işin üstünde yattı.

ÜSTÜNE YIKMAK

Biçim

Bir (şeyin) birinin üstüne yıkmak

Benim üstüme yıktı

Senin üstüne yıktı

Onun üstüne yıkabilir

Bizim üstümüze Yıkacak

Sizin üstünüze yıkılır

Onların üstlerine (üstüne) yıkmaz

Bu deyimdeki “üstüne” sözcüğü kişilerle kurduğu iyelik ilişkisine göre biçimsel anlamda değişiklik gösterebilir. Ayrıca ikinci tekil ve üçüncü tekil biçimlenişleri aynı olmakta, bu nedenle kullanıldığı bağlamda bu anlam ayrımına dikkat edilmelidir.

Anlam

1. Kendisinin de sorumlu olduğu bir işin ağırlığını başkalarına yüklemek.

2. Kendi suçunu başkasına yüklemek.

Yukarıdaki anlamlarda kullanılabilir. Deyim, “karşıdaki kişiye kendisine ait olan bir suçu veya işi yüklemek” anlamına sahiptir. “Üstüne atmak” deyimini ile benzer bir anlam taşımaktadır. “Üstüne yıkmak” deyimini sorumluluğunun bulunduğu bir iş için de kullanılabilirken “üstüne atmak” sadece suçlamak anlamını taşımaktadır. Dolayısıyla deyim anlam ilişkisi içinde eş anlamlıları verilirken “üstüne atmak” deyimini yerine “bir işin sorumluluğunu başkasına vermek, bir suç başkasına yüklemek” gibi anlam ilişkileri kurulmalıdır.

Kullanım

1. Sorumluluğunu başkasına attığı zaman
2. Suçunu başkasına yüklerken
3. Yalan söylerken
4. Olumsuz

Yukarıda temel kullanım yerleri belirtilen deyimın anlamı gereği bir işi veya suçı başkasına yüklemek anlamına yakın olarak kullanılabilceği söylenebilir. Suçu başkasına atma anlamına gelen “üstüne atmak” deyimini ile karıştırmamak gerekir. Bu nedenle deyimın kullanım örneklerine dikkat çekmek gerekmektedir.

Örnekler

1. Evin geçim yükünü annenin üstüne yıkmışlar, sorumsuzca yaşıyorlar.
2. Öğretmen kantine gitmesini istediğinde işini arkadaşının üstüne yıktı.
3. Araştırma ödevini yapamayacağı için arkadaşının üstüne yıkacaktı.
4. Ali'nin köpeğini kaybettiğinde suçü benim üstüme yıktı.
5. Topu patlattığında suçunu onun üstüne yıktı.

Ailecek yemek yedikten sonra, annesi masayı toplamak için, kızından yardım istedi, çünkü masa çok dağınıktı, kız da ödev yapacağım diyerek işini kardeşinin üstüne yıktı.

ÜSTÜNE YÜRÜMEK

Biçim

Bir şeyin üstüne yürümek

Benim üstüme yürüdü.

Senin üstüne yürümüş.

Onun üstüne yürür.

Bizim üstümüze yürüyor.

Sizin üstünüze yürüeyebilir.

Onların üstlerine (üstüne) yürüdüler.

Bu deyimdeki “üstüne” sözcüğü kişilerle kurduğu iyelik ilişkisine göre biçimsel anlamda değişiklik gösterebilir. Ayrıca ikinci tekil ve üçüncü tekil biçimlenişleri aynı olmakta, bu nedenle kullanıldığı bağlamda bu anlam ayrımına dikkat edilmelidir.

Anlam

1. Birini tehdit amacıyla fiziksel olarak ona doğru yönelmek.

2. Yıldırma, korkutma amacıyla saldıracakmış gibi yapmak.

Yukarıdaki anlamlarda kullanılabilir. Öğretim sırasında anlamı belirginleştirecek bağlamlar seçilmelidir. Deyim “birini tehdit etmek” anlamını içermektedir. Dolayısıyla deyim anlam ilişkisi içinde eş anlamlıları verilirken “birini tehdit etmek, korkutma” gibi anlam ilişkileri kurulmalıdır.

Kullanım

1. Korkutma

2. Tehdit etmek

3. Güç gösterme

4. Tartışmada

5. Kavgada

6. Olumsuz bir durum

Yukarıda temel kullanım yerleri belirtilen deyim anlam gereği tehdit etme, güç gösterme, korkutma anlamlarında kullanılabilir. Örneklerde bu kullanımlara dikkat etmek gerekmektedir.

Örnekler

1. Ayşe Özge'nin üstüne yürümüş.

2. Öfkeyle delikanlının üstüne yürüdü.

Otobüse bindiğimde, yaşlı bir teyzenin ayakta olduğunu gördüm, bu durumu gören sadece ben değildim, otobüsteki bir adam, oturan bir gençten yer vermesini rica etti, oturan genç adamı ters cevap verince, adam gencin üstüne yürüdü.

4.2. “Önüne” ile Kurulan Deyimlerin Biçim, Anlam, Kullanım Özellikleri

ÖNÜNE ÇIKMAK

Biçim

Bir (şeyin) kişinin önüne çıkmak

Benim önüme çıktı

Senin önüne çıktı

Onun önüne çıkacak

Bizim önümüze çıkabilir

Sizin önünüze çıkmış

Onların önlerine (önüne) çıkmaz.

Bu deyimdeki “önüne” sözcüğü de “üstüne” sözcüğü gibi kişilerle kurduğu iyelik ilişkisine göre biçimsel anlamda değişiklik gösterebilir. Ayrıca ikinci tekil ve üçüncü tekil biçimlenişleri aynı olmakta, bu nedenle kullanıldığı bağlamda bu anlam ayrımına dikkat edilmelidir.

Anlam

1. Rastlaşmak, karşılaşmak, karşısına çıkmak.
2. İlk defa görmek, yüz yüze gelmek.
3. Yolunu kesmek için birdenbire karşı durmak.

Yukarıdaki anlamlarda kullanılabilir. Öğretim sırasında anlamı belirginleştirecek bağlamlar seçilmelidir. Deyim “biri ile karşılaşmak” anlamını içermektedir. Dolayısıyla deyim anlam ilişkisi içinde eşanlamlısı olarak “birinin karşısına çıkmak, karşılaşmak ” gibi anlam ilişkileri kurulmalıdır.

Kullanım

1. Yürürken

2. Bazı olumsuz durumlarda
3. Biri ile karşılaşıldığında
4. İlk defa gördüğü zaman

Yukarıda temel kullanım yerleri belirtilen deyim, karşılaşmak ve ilk defa görmek anlamlarında kullanılabileceği söylenebilir. Bu anlamlara aşağıdaki örneklerle dikkat çekilebilir.

Örnekler

1. Üç senelik arkadaşım bir anda önüme çıktı.
2. Uzun zamandır görmediğim teyzem dün önüme çıkı verdi.

Okuldan eve dönerken, durakta otobüs bekliyordum, bir de çok yorgundum, ama bir andan gördüm ki eski arkadaşım önüme çıktı, o kadar sevindim ki bütün yorgunluğumu unuttum.

ÖNÜNE DİKİLMEK

Biçim

Bu deyimdeki “önüne” sözcüğü kişilerle kurduğu iyelik ilişkisine göre biçimsel anlamda değişiklik gösterebilmekte, ikinci tekil ve üçüncü tekil kişilerde görüldüğü gibi biçimlenişleri aynı olmakta, bu nedenle kullanıldığı bağlamda bu anlam ayrımına dikkat edilmelidir.

Bir kişinin önüne dikilmek

Benim önüme dikildi

Senin önüne dikilecek

Onun önüne dikilir

Bizim önümüze dikilmez

Sizin önünüze dikilebilir

Onların önlerine (önüne) dikilmiş

Anlam

1. Gelip karşısında durmak, karşısına dikilmek
2. Karşısındakine engel olmak, istediğini söz veya davranışıyla göstermek.

Yukarıdaki anlamlarda kullanılabilir. Öğretim sırasında anlamı belirginleştirecek bağlamlar seçilmelidir. Deyimin içerdiği “karşısında durmak” ve “karşısında engel olmak” anlamları belirginleştirilmelidir. Deyimin anlam ilişkisi içinde eşanlamlı olarak engel olma anlamı taşıyan “önünü kesmek” ve birinin karşısına çıkma anlamı taşıyan “önüne çıkmak” deyimleri verilebilir. “Önüne çıkmak” deyimi birinin yolunu kesme anlamı taşısa da ilk defa karşılaşma anlamı da bulunmaktadır. “Önünü kesmek” deyimi ise bir nesneyi/ kişiyi engelleme anlamı taşıırken “önüne dikilmek” daha çok kişiler için kullanılmakta olduğundan anlam farklılıklarına da dikkat etmek gerekebilir.

Kullanım

1. Birinin karşısında durduğu zaman
2. Birine engel olmaya çalışırken

Yukarıda temel kullanım yerleri belirtilen deyimın anlamı gereği engelleme, karşısında durma anlamlarında kullanılabilereği söylenebilir. Ancak bu her zaman uygun kullanım olmaz. Bu nedenle yanlış kullanıma ihtimali yüksek olan kullanım örneklerinin de yanlış kullanım örneği olarak gösterilmesi gerekebilir. (Örnek 2’de görüldüğü gibi).

Örnekler

1. Tanımadığı çocuk önüne dikildi.
2. Gitmeden önce önüne dikilmiş.

Arkadaşımla alışveriş mağazasına girerken, kontrol kapısından geçtikten sonra, güvenlik birden bire önüne dikildi ve bende bilekliğimden dolayı öttüğünü söyledim.

3. Rusya’ya gitmemesi için önüne dikildim.
4. Sınavlarını aksatmaması için önüne dikilip, ona ders çalıştırdım.

Abim önüne dikilmişti, çünkü ne kadar yurtdışına gittiğimi bilse de tekrar tekrar izin vermiyordu.

ÖNÜNE DÜŞMEK

Biçim

Bir kişinin Önüne düşmek

Benim Önüme düştü

Senin önüne düşer

Onun önüne düşecek

Bizim önümüze düşmez

Sizin önünüze düşebilir

Onların Önlerine (önüne) düştü.

Bu deyimdeki “önüne” sözcüğünün, ikinci tekil ve üçüncü tekil biçimlenişleri aynı olmakta, bu nedenle kullanıldığı bağlamda bu anlam ayırımına dikkat edilmelidir.

Anlam

1. Birinin önünden yürümek.
2. Birine kılavuzluk etmek.
3. En önde yürümek.

Yukarıda görülen anlamlarda kullanılabilir. Deyimin “birine rehberlik etme” anlamına vurgu yapılabilir. Anlam ilişkisi içinde eşanlamlıları verilirken “yol göstermek” deyimiyse anlam ilişkileri kurulabilir. “Önüne çıkmak” deyimiyse benzer bir anlam taşıyor olsa da daha olumsuz bir durumu karşılamaktadır. Bu nedenle bu iki deyimiyse açıklama için kullanırken anlam ayrılıklarına da dikkat etmek gerekir.

Kullanım

Yukarıda temel kullanım yerleri belirtilen deyimiyse anlamı gereği rehberlik etmek anlamını taşıdığı söylenebilir. Aşağıda kullanım örnekleri verilmiştir.

1. Önden yürürken
2. Rehberlik ederken

Örnekler

1. Takımının önüne düşmüştü.
2. Sınıf başkanı yürürken önümüze düştü.

Ormana yürüyüşe gittiklerinde, orman büyük olduğu için, kaybolmamaları nedeniyle izci liderleri, sürekli önlerine düştü ve sık sık arkasını kontrol etti.

3. Oraya her gittiğimde, Önüme düşüyor, yol gösteriyor.
4. Kaybolduğumuzda önümüze düşüp, bizi kurtarmıştı.

Amerika'ya gittiğim zaman arkadaşım Stefan orayı çok iyi bilmediğimden ve tanımadığımdan dolayı sürekli önüme düşüyordu.

ÖNÜNE GEÇMEK

Biçim

Bir kişinin önüne geçmek

Benim önüme geçebilir

Senin önüne geçmiş

Onun önüne geçer

Bizim önümüze geçecek

Sizin önünüze geçmez

Onların (önlerine) önüne geçti.

Bu deyimdeki “önüne” sözcüğü kişilerle kurduğu iyelik ilişkisine göre biçimsel anlamda değişiklik gösterebilir. İkinci tekil ve üçüncü tekil biçimlenişleri aynı olmakta, bu nedenle kullanıldığı bağlamda bu anlam ayrımına dikkat edilmelidir.

Anlam

1. Yolunu kesmek.
2. Önlemek.

Yukarıdaki anlamlarda kullanılan deyimın içerdiği “bir şeyi önlemek” anlamı belirginleştirilmelidir. Deyimin anlam ilişkisi içinde eşanlamlısı olarak “engel olmaya çalışmak, bir şeyi önlemek” gibi anlamları verilmelidir.

Kullanım

1. Önüne dikilmek
2. Birinin yolunu kesmek
3. Önlemek
4. Birine engel olmaya çalışırken.

Yukarıda temel kullanım yerleri belirtilen deyimın “birine engel olmak” olarak kullanılabilceği söylenebilir. Bu anlamı vermek için kullanılabilcek örnekler aşağıdaki gibidir.

Örnekler

1. Katil zayıf kadının önüne geçmişti.
2. Siyah araba önüne geçip, çocuğu içine çekmişti.

Kafede otururken, karşımdaki kuyumcuya giren hırsız, tezgâhtarın önüne geçti ve tüm parasını alıp kaçtı.

3. Kavga etmesinler diye, önlerine geçtim.
4. Hayatını mahvetmemesi için önüne geçecektim.

Okulda iki arkadaşımın arasında tartışma çıkınca, kavga etmeye başladılar ve ben ayırmak için önlerine geçtim, fakat zararlı ben çıktım.

Bu bölümde “üst” ve “ön” sözcükleriyle kullanılan deyimlerden seçilen örneklerin biçim anlam kullanım çözümlenmeleri yapılmıştır. Bu çözümlenmeler bu sözcüklerle kurulan deyimlerdeki biçimsel değişimlerle birlikte anlam ve kullanım katmanlarını da göstermeyi amaçlamaktadır. Bu değişim ve katmanlılık öğretim etkinliklerinin planlanmasında öğretici açısından fayda sağlayabilir. Burada yapılan çözümlenmelerin sınıf ortamına bu şekilde aktarılması pek faydalı olmayabilir. Bu bilgiler öğreticilerin hazırlayacakları materyallerde ya da ders kitabı gibi basılı materyal hazırlayan uzmanların söz konusu deyimlerle ilgili çalışmalar yapmadan

önce başvurabilecekleri bilgiler toplamı olarak düşünülebilir. Öğrenciye bu şekilde tüm anlamları ve kullanımlarıyla birlikte verilmesi ancak ileri düzeyler için düşünülebilir. Böyle bir çözümlene öğreticinin hangi anlam ve kullanımları hangi sırada verebileceğini görmesi bakımından faydalı olabilir. Tüm anlam ve kullanımlar yerine belirli bir anlamın kullanım durumlarını vermek ve bu sırada da olası biçim değişikliklerini sunmak öğrenci açısından etkili olabilir.

BÖLÜM V

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkçede sözcükler öğretiminde önemli bir yer tutan deyimler olarak diğer söz gruplarından farklılıklar içermektedir. Sözcükler kendi anlamlarını bazen koruyarak bazen de gerçek anlamından uzaklaşarak bir durumu karşılık gelmekte olup genellikle belirli bağlamlar içinde anlamsal olarak kullanılan hale gelmektedir. Bu anlamda deyimlerin belirli gruplar oluşturularak öğretilmesi öğrenme açısından daha etkili olabilir. Bu çalışmada “üst” ve “ön” sözcüklerinin deyimlerde kullanımını incelenerek, özellikle birbirine çok yakın görünümlü deyimler arasındaki farklar biçim anlam kullanım özelliklerine göre detaylı çözümlenmeler yapılarak betimlenmeye çalışılmıştır. Bu belirlemenin yapılabilmesi için öncelikli olarak deyim kavramına kuramsal açıdan değinilmiştir. Dil öğretiminde deyimler yabancı dil olarak Türkçe öğretimini açısından ele alınmıştır. Yabancı dil öğretimiyle ilgili olması nedeniyle Avrupa Ortak Çerçeve Programından ve bu programın bazı başlıkları içinde deyimleri de ilgilendiren bölümlerinden söz edilmiştir. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanılan ders kitaplarından üçü deyimler açısından incelenerek deyimlerin öğretimiyle ilgili nasıl etkinliklere yer verildiği betimlenmiştir. Bu bölümün değerlendirilmesi kendi içinde yapılmıştır. Deyimlerin öğretimiyle ilgili bir planlama ya da deyimlere özellikle dikkati çekecek bir etkinlikler sıralaması olmadığı ayrıca anlamsal derecelerin göz önünde bulundurulmadığı görülmüştür. Sonrasında sözlüklerden ilgili sözcükleri içeren deyimler tespit edilip bu deyimlerin içinden seçilen on bir deyim biçim anlam kullanım özellikleri betimlenmiştir. Bu betimlemeler sonucunda öğreticilerin kullanabileceği bir çözümlenme oluşmuştur.

Çalışmanın bulguları yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde deyimlerle ilgili üretilecek materyallerde ya da oluşturulacak sınıf içi etkinliklerde kullanılabilir. Deyimlerle ilgili ortak sözcük içerme durumunun getireceği karışıklıklar etkinlikler öncesinde öğreticinin yapacağı benzer bir çalışmayla sınırlılıklarını ve sıralamalarını belirlemesiyle en aza indirilebilir. Yine deyimler için anlamsal derecelerin düzeylere paralel olarak kullanılması öğretim açısından daha yararlı olabilir. Bu sıralama yapılmasa bile deyimlerin anlambilimsel derecelerinin ne olduğu hakkındaki bilginin öğrenciyle paylaşılması öğrenmeyi kolaylaştırıcı bir faktör olabilir.

Bu çalışmadaki biçim anlam kullanım betimlemeleri sözcüksel değişimler içeren başka ortak sözcüklü deyimler için de uygulanabilir. Örneğin Türkçede organ adlarıyla (göz, el, baş gibi)kurulan deyimlerdeki ortak sözcükler ve biçimsel değişimlere bağlı anlam ilişkileri için öğreticiler ve materyal hazırlayıcılar öğretim öncesinde benzer bir çözümleme yapıp farklılıkları betimleyebilirler.

KAYNAKÇA

Abisamra, S. Nada. (2002). Teaching Idioms. Education : Second Language Acquisition. AmericanUniversity of Beirut. <http://abisamra02.tripod.com/idioms> (15.09.2006).

Akbayır, S. (2014). **Metin Bilgisi: Okuma, Anlama, Yorumlama, Çözümleme**. Samsun: Deniz Kültür Yayınları.

Akkök-Arıca, E. (2008a). Yabancı Dilde İmgesel Anlamalı Dil Öğelerinin Öğretimi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Akkök-Arıca, E. (2010). Yabancı Dilde Deyimlerin Öğretimi. *Dil Dergisi*. Sayı: 143, s. (59-77). TÖMER, Ankara Üniversitesi Yayınları.

Akkök-Arıca, E. (2007). Deyimlerin Anlambilimsel ve Bilişsel Özelliklerine Göre Tahmin Edilebilirliği: Yabancı Dilde Bir Uygulama. *Dil Dergisi*, Sayı: 138, s.(18-33)TÖMER Ankara Üniversitesi Yayınları.

Aksan, D. (1998). **Anlambilim**. Ankara: Engin Yayınları.

Aksan, D. (2002). **Anadilimizin Söz Denzinde**. Ankara: Bilgi Yayınları.

Aksan, D. (2003). **Türkçenin Gücü**. Ankara: Bilgi Yayınları.

Aksoy, Ö. A. (1988). **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**. İstanbul: İnkılap Kitapevi Yayınları.

Aksoy, Ö. A. (1998). **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**. İstanbul: İnkılap Kitapevi Yayınları.

Aslan ve diğer., [Aslan, F., Bölükbaş, F., Gedik, E., Gönültaş, G., Keskin, F., Özenç, F., Tokgöz, H. ve Ünsal, G.]. (2012). **İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı A1. İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.**

Aslan ve diğeri., [Aslan, F., Bölükbaş, F., Gedik, E., Gönültaş, G., Keskin, F., Özenç, F., Tokgöz, H. ve Ünsal, G.]. (2012). **İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı A2. İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.**

Aslan ve diğeri., [Gedik, E., Göçen, G., Gönültaş, G., Keskin, F., Özenç, F., Tokgöz, H., Ünsal, G. ve Yavuz, S.]. (2012). **İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı B1. İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.**

Aslan ve diğeri., [Gedik, E., Göçen, G., Gönültaş, G., Keskin, F., Özenç, F., Tokgöz, H., Ünsal, G. ve Yavuz, S.]. (2012). **İstanbul Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı B2. İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.**

Avrupa Konseyi/Modern Diller Bölümü. (2013). **Diller için Avrupa Ortak Önerilen Çerçevesi öğrenim, öğretim ve değerlendirme.** (ikinci baskı). Almanya: telc GmbH.

Cem, A. (2005). “Dilbilgisi Öğretiminde Biçim-Anlam-Kullanım Üçlüsü: Ders Malzemesi Hazırlama ve Uygulama Önerisi”, *Dil Dergisi*, Sayı128. s. (7-22).

Çotuksöken, Y. (1988). **Deyimlerimiz.** İstanbul: Varlık Yayınları.

Danesi, M. (2003). **La Metafora nel Pensiero e Linguaggio.** Brescia: Editrice La Scuola.

Gencan, T. N. (1971). **Dilbilgisi.** Ankara: TDK Yayınları.

Gibbs, R., W. (1994). **The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding.** UK: Cambridge University Press.

Göksel, A., Kerslake, C. (2005). **TURKISH: A COMPREHENSIVE GRAMMER**. London and New York: Routledge 2 park square, Routledge 270 Madison Ave, New York NY 10016.

Günay, V.D. (2007). **Metin Bilgisi**, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Günay, V.D., Fidan, Ö., Çetin, B. ve Yıldız, F. (2013). **İzmir Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı A1**. (İkinci Basım). İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Günay, V.D., Fidan, Ö., Çetin, B. ve Yıldız, F. (2014). **İzmir Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı A2**. (İkinci Basım). İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Günay, V.D., Uzdu Yıldız, F., Çetin, B., Oflaz Köleci, E., Oryaşın, U., Atak, A., Demirhan, Y., Aktaş Tülü, T. ve Şen, E. (2015). **İzmir Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı B1**. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Günay, V.D., Uzdu Yıldız, F., Çetin, B., Oflaz Köleci, E., Oryaşın, U., Atak, A., Demirhan, Y., Aktaş Tülü, T. ve Şen, E. (2015). **İzmir Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı B2**. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Günay, V.D., Uzdu Yıldız, F., Çetin, B., Oflaz Köleci, E., Oryaşın, U., Atak, A., Demirhan, Y., Aktaş Tülü, T. ve Şen, E. (2015). **İzmir Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı C1**. İstanbul: Papatya Yayıncılık Eğitim.

Ifill, T. (2002). **Seeking the Nature of Idioms: A Study in Idiomatic Structure**. Haverford College.

İmer, K., Kocaman, A., Özsoy, A., S. (2011). **Dilbilim Sözlüğü**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

İşeri, K. (2010) . Türk Üniversite Öğrencilerinin Deyimleri Tahmin Etme Durumları. **TUBAR XXVII**. s. (385-405)

Lakoff, G., Johnson, M. (1980). **Metaphors We Live By**, Chicago: University of Chicago Press.

Larsen-Freeman, D. (2001). **Teaching grammar**. İçinde M. Celce-Murcia (haz.) Teaching English as a Second or Foreign Language. ABD: Heinle & Heinle. 249-251.

Lyons, J. (1983). **Kuramsal Dilbilime Giriş** (Çev.: Ahmet Kocaman). Ankara: TDK Yayınları.

Marslen-Wilson, W.D., (1987), *Functional Parallelism in Spoken Word-Recognition., Cognition*, 25, 71 102.

Özbay, M. Melanlıoğlu, D. (2009). Türkçe Eğitiminde Deyimlerin Öğretme ve Öğrenme Süreci Bakımından Değerlendirilmesi. *Milli Eğitim Dergisi*, S. 181, s. (8-20). Ankara: MEB Yayınları.

Özdemir, A. (2014). Deyimlerin Yabancılara Öğretiminde Mnemonik Teknikler İle Öğretim Etkinliği Önerisi. *Türkçe Eğitiminde Kuramsal ve Uygulamalı Çalışmalar*.

Parlatır, İ. (2008). **Deyimler**. Ankara: Yargı Yayınevi.

Palmer, F., R., (2001). **Semantik: Yeni Bir Anlambilim Projesi**. (çev. Ramazan Ertürk,). Ankara: Kitabiyat Yayınevi.

Püsküllüoğlu, A. (2004). **Türkçe Deyimler Sözlüğü**. (Beşinci baskı). Ankara.

TDK, (2005). **Türkçe Sözlük**. Ankara: TDK Yayınları.

TDK , (2011). **Türkçe Sözlük**. Ankara: TDK Yayınları.

Topçu, N. (2001). Fransızca ve Türkçe Renk İsimleri İçeren Deyimlerin Karşılaştırmalı İncelemesi, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 20. s. (131-140).

Turan, A., S., (2015). **Türkçenin Deyim Varlığı**. İstanbul: Kesit Yayınevi.

Turrini, G. ve diğ: [Alberti, C., Santullo, M., S., ve Zanchi, G]. (1995). **Capire l'Antifona: Dizionario dei Modi di Dire con Esempi d'Autore**. Bologna: Zanichelli.

Uzdu Yıldız, F. (2013) **Sözcük ve Sözcük Öğretimi**. *Yabancılara Türkçe Öğretimi El Kitabı*, s. (357-364). Ankara: Gratiker Yayınları.

Uzun, N.E. ve diğ., [Kurt, C., Aygün, E.N., Leblebici, E. ve Altınkaynak Coşkun, Ö.]. (2009). **Yeni Hitit 1 Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı Temel A1 A2**. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Uzun, N.E. ve diğ., [Kurt, C., Aygün, E.N., Leblebici, E. ve Altınkaynak Coşkun, Ö.]. (2009). **Yeni Hitit 2 Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı Orta B1**. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Uzun, E. ve diğ., [Kurt, C., Aygün, E.N., Leblebici, E. ve Altınkaynak Coşkun, Ö.]. **Yeni Hitit 3 Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı Yüksek B2 C1**. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Vardar, B. (2002). **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**. İstanbul: Multilingual Yayınevi.

Vico, S. (2006). *Idiomatic Expressions in British and American English: A Contrastive Analysis*: Yayınlanmamış Bitirme Tezi.

Yaman, H., Akkaya, D. (2012). Dil Biliminin Kelime Öğretimine Açılan Kapısı: Bağlam türleri. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/3, Summer 2012*, p. (2599-2610). Ankara.

Yavuz, N. (2010). Yabancı Dilde Deyimlerin Öğretimi İçin Bir Araç Geliştirme Denemesi. *Dil Dergisi*. Sayı: 147. (Ocak-Şubat-Mart).

Yıldırım, A. Ve Şimşek, H. (2013). **Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri**. (Dokuzuncu Basım) Ankara: Seçkin Yayıncılık.

